

Міністерство освіти та науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

РАЙКОВ АРТУР ЕРНСТОВИЧ

УДК 327.82:913]:341.3(73:470+571)(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ГЕОПОЛІТИЧНЕ СУПЕРНИЦТВО США І РФ НА ПРОСТОРИ
КОЛИШНЬОГО СРСР**

Спеціальність – 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії

Галузь знань – 29 Міжнародні відносини

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

(_____) **Райков А.Е.**

Науковий керівник: Ігнат'єв Павло Миколайович, доктор політичних наук,
професор кафедри міжнародного регіонаознавства

Київ – 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	11
ВСТУП.....	12
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНО-ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	22
1.1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТА МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕМИ	22
1.2. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДИСЕРТАЦІЇ.....	32
1.3. Країни пострадянського простору в геостратегії США та РФ.....	43
Висновки до Розділу 1.....	68
РОЗДІЛ 2. ГЕОПОЛІТИЧНІ ІНТЕРЕСИ РФ У КЛЮЧОВИХ КРАЇНАХ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ	71
2.1. Україна в геополітичній стратегії РФ.....	71
2.2. Політичний тиск та військова присутність як інструменти геополітичного контролю РФ над Білоруссю та Киргизстаном.....	84
2.3. Політика РФ щодо заморожених конфліктів на Південному Кавказі	117
Висновки до Розділу 2.....	143
РОЗДІЛ 3. ГЕОПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ США НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ.....	146
3.1. Стратегічне партнерство США і України	146
3.2. Підтримка демократії у Білорусі та Киргизстані як інструмент геополітичного впливу США	165
3.3. Політика США на Південному Кавказі	192
Висновки до Розділу 3.....	212
ВИСНОВКИ.....	216
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	230

АНОТАЦІЯ

Райков А.Е. Геополітичне суперництво США і РФ на просторі колишнього СРСР. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії (29 Міжнародні відносини). – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2025.

Дисертація присвячена комплексному аналізу геополітичного суперництва між Сполученими Штатами Америки та Російською Федерацією за вплив на країни пострадянського простору. Це питання набуло особливої актуальності в умовах трансформаційних змін міжнародної системи, посилення конфронтації між провідними державами світу та зростання стратегічного значення країн колишнього СРСР у нових безпекових, політичних та економічних реаліях.

З метою виявлення геополітичних цілей і мотивів зовнішньої політики США і РФ щодо пострадянського регіону автором були проаналізовані ключові стратегічні зовнішньополітичні документи обох країн, що дозволило визначити пріоритети їхньої діяльності, фактори впливу на становлення і розвиток конкурентної боротьби між ними та окреслити його динаміку.

Автором показано, що геополітичне суперництво між Росією та США характеризується розширенням спектру інструментів впливу. На основі аналізу стратегічних документів та практичних кроків обох держав встановлено, що поряд із традиційними методами (дипломатичний тиск, застосування військової сили) все активніше застосовуються механізми м'якої сили, економічного співробітництва, культурної дипломатії та діяльності в рамках багатосторонніх ініціатив. Зроблено висновок, що США акцентують увагу на демократизації, інституційному розвитку та зміцненні громадянського суспільства у пострадянських країнах, тоді як Росія фокусується на збереженні статусу-кво, підтримці традиційної сфери впливу та відновленні регіонального домінування.

Окремо розкрита специфіка економічного та гуманітарного суперництва між США та РФ. Зокрема, встановлено, що для утворення політичного статусу

обидва державні актори використовують економічну інтеграцію, міжнародну фінансову підтримку, інвестиції в інфраструктурні об'єкти, прокладання нових логістичних маршрутів, створення умов для диверсифікації торгово-економічного партнерства, а також впроваджують інформаційні та гуманітарні заходи для формування позитивного іміджу серед населення пострадянських країн та збільшення рівня лояльності до політики РФ і США у владних структурах.

У роботі окремо проаналізовано використання так званих коронавірусної та вакцинної дипломатії у період пандемії COVID-19, що стало проявом суперництва за вплив у гуманітарній сфері та засобом власної популяризації серед населення країн пострадянського простору. Автором доведено, що через постачання вакцин, медичного обладнання та надання фінансової підтримки США і РФ працювали над покращенням свого авторитету, водночас демонструючи ефективність власних моделей реагування на глобальні кризи.

Значну увагу в дослідженні приділено визначенню геополітичних інтересів РФ щодо країн пострадянського простору, зокрема як частини її прагнень до відновлення свого гегемоністського статусу в регіоні. Були розглянуті основні зовнішньополітичні кроки Росії щодо України, Білорусі, Киргизстану, держав Південного Кавказу, які офіційна Москва розглядає як традиційну сферу інтересів. Встановлено, що РФ прагне консолідувати контроль над пострадянським регіоном, використовуючи як жорсткі, так і гібридні методи, а саме: військову присутність, політичну підтримку місцевих лояльних режимів, економічну та енергетичну залежність, інформаційно-ідеологічний вплив.

У свою чергу, у роботі також оцінено динаміку реалізації геополітичної стратегії Сполучених Штатів Америки щодо пострадянських країн на прикладі південнокавказьких держав, Білорусі, Киргизстану та України. Виявлено, що США розглядають державних акторів на просторі колишнього СРСР як зону стратегічної конкуренції з Російською Федерацією, намагаючись при цьому зміцнити своє положення через підтримку демократизації політичних режимів,

реформування місцевих економік, розвиток економічної кооперації та інтенсифікацію партнерства у сфері безпеки.

Визначено, що геополітичне суперництво між США і РФ є одним з ключових факторів, який суттєво впливає на формування вектору зовнішньої політики пострадянських країн, ступінь їхньої суб'єктності та ситуацію у регіональній безпеці. Прояви конкуренції між двома державними акторами сприяють формуванню нових балансів сил у регіоні, змінюють динаміку співпраці окремих країн зі США та РФ, а також трансформують геополітичну конфігурацію на пострадянському просторі.

У дисертації також запропоновано низку рекомендацій щодо потенційного зміцнення стратегічного партнерства між українською та американською стороною в умовах продовження російської збройної агресії та політичної турбулентності у світі. Підкреслюється важливість посилення економічної та енергетичної співпраці між країнами, посилення кооперації у сферах безпеки і оборони, синхронізації дипломатичних зусиль офіційних Києва і Вашингтона задля досягнення всеосяжного миру та підтримки регіональної безпеки.

Ключові слова: геополітичне суперництво, геополітичний вплив, США, Російська Федерація, стратегічні інтереси, партнерство, зовнішня політика, пострадянський простір, регіональна безпека, сфери впливу, Україна, Білорусь, Киргизстан, Південний Кавказ, м'яка сила, військова присутність, безпекова політика, вакцинна дипломатія

ABSTRACT

Raikov A. Geopolitical rivalry between the USA and Russia in territory of the former Soviet Union – Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 291 International relations, public communications and regional studies (29 International relations) – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2025.

The dissertation is devoted to a comprehensive analysis of the geopolitical rivalry between the United States of America and the Russian Federation for influence on the post-Soviet countries. This issue has become particularly relevant in the context of transformational changes in the international system, increased confrontation between the world's leading powers and the growing strategic importance of the former Soviet Union in the new security, political, and economic realities.

In order to identify the geopolitical goals and motives of the US and Russian foreign policy towards the post-Soviet region, the author analysed the key strategic foreign policy documents of both countries which allowed to determine the priorities of their activities, factors influencing the formation and development of competition between them and outline its dynamics.

The author shows that the geopolitical rivalry between Russia and the United States is characterised by an expanding range of instruments of influence. Based on the analysis of strategic documents and practical steps of both countries, it is established that along with traditional methods (diplomatic pressure, use of military force), mechanisms of soft power, economic cooperation, cultural diplomacy and activities within multilateral initiatives are increasingly being used. It is concluded that the United States focuses on democratisation, institutional development, and strengthening of civil society in post-Soviet countries, while Russia focuses on maintaining the status quo, supporting its traditional sphere of influence and restoring regional dominance.

The specifics of the economic and humanitarian rivalry between the USA and Russia are revealed. In particular, it is established that in order to assert their political status, both state actors use economic integration, international financial support, investments in infrastructure facilities, laying new logistics routes, creating conditions

for diversification of trade and economic partnership, and implementing information and humanitarian measures to create a positive image among the population of post-Soviet countries and increase the level of loyalty to the policies of the Russian Federation and the United States in government structures.

The author also analyses the use of the so-called coronavirus and vaccine diplomacy during the COVID-19 pandemic, which has become a manifestation of competition for influence in the humanitarian sphere and a means of their own popularization among the population of the post-Soviet Countries. The author proves that through the supply of vaccines, medical equipment and financial support, the USA and the Russian Federation have been working to improve their credibility, while demonstrating the effectiveness of their own models of responding to global crises.

The study pays considerable attention to the definition of Russia's geopolitical interests in the post-Soviet countries, in particular as part of its efforts to restore its hegemonic status in the region. The author examines Russia's main foreign policy steps towards Ukraine, Belarus, Kyrgyzstan, and the South Caucasus states, which official Moscow considers to be its traditional sphere of interests. It is established that the Russian Federation seeks to consolidate control over the post-Soviet region, using both hard and hybrid methods, namely: military presence, political support for local loyal regimes, economic and energy dependence, and information and ideological influence.

In turn, the dissertation also assesses the dynamics of the implementation of the United States' geopolitical strategy towards post-Soviet countries on the example of the South Caucasus states, Belarus, Kyrgyzstan, and Ukraine. It is found that the United States considers state actors in the former Soviet Union as zone of strategic competition with the Russian Federation, while trying to strengthen its position by supporting the democratization of political regimes, reforming local economies, developing economic cooperation and intensifying security partnerships.

It is determined that geopolitical rivalry between the United States and the Russian Federation is one of the key factors that significantly affects the formation of the vector of foreign policy of post-Soviet Countries, the degree of their subjectivity and the situation in regional security. The manifestation of competition between the

two state actors contribute to the formation of new balances of power in the region, change the dynamics of cooperation between individual countries and the United States and Russia, and transform the geopolitical configuration in the post-Soviet space.

The dissertation also offers several recommendations for potentially strengthening the strategic partnership between Ukraine and the United States in the context of continued Russian armed aggression and political turbulence in the world. The author emphasizes the importance of strengthening economic and energy cooperation between the countries, enhancing cooperation in the security and defence sectors, and synchronising diplomatic efforts of official Kyiv and Washington to achieve comprehensive peace and maintain regional security.

Keywords: geopolitical rivalry, geopolitical influence, United States, Russian Federation, strategic interests, partnership, foreign policy, post-Soviet space, regional security, spheres of influence, Ukraine, Belarus, Kyrgyzstan, South Caucasus, soft power, military presence, security policy, vaccine diplomacy

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

Райков, А. (2024). Російська військова присутність на Південному Кавказі: Вплив на геополітичну ситуацію регіону та інтереси США. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Міжнародні відносини*, (1 (58)), 46–53. <https://doi.org/10.17721/1728-2292.2024/1-58/46-53>

Doroshko, M., & Raikov, A. (2024). Diplomacy as an instrument of geopolitical rivalry between the USA and the Russian Federation for influence in post-Soviet countries during the COVID-19 pandemic. *Actual Problems of International Relations*, (159), 29–38. <https://doi.org/10.17721/apmv.2024.159.1.29-38>

Райков, А. (2025). Місце Білорусі у стратегічних інтересах США та РФ після протестів 2020 року. *Вісник Київського національного університету імені Тараса*

Шевченка, Міжнародні відносини, (1 (60)), 103-110. <https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/1-60/103-110>

Райков, А. (2022). Ескалація азербайджансько-вірменського конфлікту в Нагірному Карабасі: Позиція міжнародних акторів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Міжнародні відносини*, (1 (55)), 41–45. <https://doi.org/10.17721/1728-2292.2022/1-55/41-45>

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

Райков А.Е. Російська ядерна зброя в Білорусі: нова безпекова проблема в регіоні. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Шевченківська весна – 2023»*. 28 квітня 2023 року, Київ. С. 41-45

Райков А.Е. Війна в Нагірному Карабаху як чинник геополітичних змін у регіоні Південного Кавказу. *Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Сучасні загрози глобальній та регіональній безпеці»*. 29 жовтня 2023 року, Одеса. С. 164-168

Райков А.Е. Вплив політичних трансформацій в країнах Європи на збереження підтримки України під час російської агресії. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми міжнародних відносин – 2023»*. 1 грудня 2023 року, Київ. С. 43-47

Райков А.Е. Збільшення військової присутності РФ в Абхазії як загроза стратегічним інтересам США в регіоні *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Шевченківська весна – 2024»*. 2024, Київ. С. 29-33

Райков А.Е. Запуск "Північного потоку-2": який вплив це матиме на положення держав ЦСЄ. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Актуальні проблеми міжнародних відносин – 2021»*. 28 жовтня 2021 року, Київ. С. 50-54

Райков А.Е. Протистояння на кордоні: міграційна криза між Польщею та Білоруссю. *Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Актуальні проблеми міжнародних відносин і регіональних досліджень»*. 6 грудня 2021 року, Луцьк. С. 24-28

Райков А.Е. Вплив перемоги Дональда Трампа на президентських виборах у США на динаміку російсько-українського збройного конфлікту. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми міжнародних відносин – 2024»*. 21 листопада 2024, Київ. С. 111-113

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

РФ – Російська Федерація

США – Сполучені Штати Америки

НАТО – Північноатлантичний альянс

ЄС – Європейський Союз

ЄАЕС – Євразійський економічний союз

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва

ОРДЛО – окремі райони Донецької та Луганської областей

ППО – протиповітряна оборона

ОДКБ – Організація договору про колективну безпеку

КНР – Китайська Народна Республіка

КНДР – Корейська Народно-Демократична Республіка

ЗМІ – засоби масової інформації

АЕС – атомна електростанція

ЦВК – центральна виборча комісія

ПВК – приватна військова компанія

РУВ – Регіональне угруповання військ

СНД – Співдружність незалежних держав

ГТС – газотранспортна система

НКР – Нагірно-Карабаська Республіка

USAID – Агентство США з міжнародного розвитку

NED – Національний фонд на підтримку демократії

FLEX – Future Leaders Exchange/Програма обміну майбутніх лідерів

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Геополітична конкуренція між Сполученими Штатами Америки та Російською Федерацією за вплив на пострадянському просторі можна назвати однією з ключових тенденцій міжнародної політики протягом останніх десятиліть. Увага до ситуації на теренах пострадянських країн та до суперництва між США та РФ суттєва зростає на фоні російського повномасштабного вторгнення в Україну у 2022 році, оскільки внаслідок цих подій виникли докорінні зміни у політико-безпековій, економічній та гуманітарній сферах життя регіону.

Після розпаду СРСР у 1991 році колишні радянські республіки стали осередком суперництва між глобальними та регіональними акторами, насамперед США і РФ. У США прагнули встановити власні правила гри, закріпити свою присутність, долучити країни регіону до власних проєктів тощо. Вони підтримували пострадянські країни у процесі демократизації, ринкових реформах, а також мали намір брати участь у політичних, безпекових та економічних ініціативах в регіоні. З іншого боку, у РФ намагалися відновити сферу впливу, посилити контроль над регіональними процесами та не допустити інших гравців у цей регіон, який традиційно для РФ був «заднім двором».

Актуальність теми обумовлена низкою факторів. Насамперед, вона безпосередньо пов'язана з питанням міжнародної безпеки та стабільності. Пострадянський простір залишається регіоном з високим рівнем конфліктності: російська збройна агресія в Україні, напруженість у відносинах між Вірменією та Азербайджаном, сепаратизм та збройні конфлікти у Грузії, політична нестабільність у Киргизстані та консервація політичного життя у Білорусі. Американсько-російське геополітичне суперництво є додатковим фактором, який не лише ускладнює можливості розв'язання конфліктів, а і формує стратегічні орієнтири для держав регіону.

По-друге, важливість дослідження обумовлена динамічними змінами на пострадянському просторі та у міжнародній системі. З початку XXI століття США

і РФ застосовували різні підходи до співпраці з регіоном. Якщо американська еліта сприяла економічному розвитку, демократизації та інтеграції країн до світової економіки, а також з НАТО і ЄС, то російський політикум робив ставку на власні інтеграційні проєкти (ЄАЕС та ОДКБ), економічну та енергетичну залежність країн регіону, а також військові та гібридні методи для збереження впливу. Однак повномасштабне вторгнення РФ в Україну у 2022 році істотно змінило баланс сил і структуру міжнародних відносин в регіоні. Аналіз цих змін, позицій країн та намірів глобальних акторів є важливим для розуміння довгострокових перспектив міжнародної політики.

Також актуальність дослідження зумовлена недостатньою систематизацією наукових робіт з цього питання. Значна частина концентрується або на загальному аналізі американсько-російських відносин чи на окремих аспектах їхнього суперництва, або ж на вивченні конкретних країн пострадянського простору та їхніх відносин зі США і РФ. Водночас комплексний підхід, який охоплював би військово-політичні, економічні, дипломатичні та гуманітарні аспекти суперництва між ними, залишається недостатньо розвиненим. Ця робота покликана заповнити відповідну прогалину, пропонуючи різносторонній аналіз політики США та РФ в регіоні та оцінку їхнього впливу на динаміку суперництва.

Ще одним важливим аспектом американсько-російського суперництва на пострадянському просторі, який не мав особливої уваги у науковій сфері, стала боротьба за вплив на країну регіону через сферу охорони здоров'я під час пандемії COVID-19. Світова криза, спричинена стрімким поширенням коронавірусної хвороби, відкрила можливості для посилення міжнародної присутності через «коронавірусну дипломатію» та «вакцину дипломатію». І Вашингтон, і Москва активно використовували гуманітарну допомогу, розподіл вакцин та підтримку національних систем охорони здоров'я для покращення іміджу та зміцнення впливу в регіоні.

Отже, тема дисертаційного дослідження є вкрай актуальною як для аналізу сучасної міжнародної політики та геополітичної динаміки на пострадянському

просторі, так і для ширшого академічного дискурсу щодо механізмів геополітичного суперництва в умовах зростаючої багатополарності. Дослідження сприяє кращому розумінню намірів США та РФ, їхньої боротьби за домінування та ґрунтовному аналізу ситуації в пострадянських країнах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в рамках комплексної науково-дослідних робіт Київського національного університету імені Тараса Шевченка і науково-дослідних тем Навчально-наукового інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка №19БФ048-2 «Стратегія протистояння геополітичним викликам і загрозам національної безпеки України в умовах становлення нового світопорядку» (державний реєстраційний номер 0119U100336). У цьому зв'язку дисертаційна робота відповідає напрямку наукової діяльності кафедри міжнародного регіонознавства Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Метою даного дослідження є комплексний аналіз геополітичної конкуренції між Російською Федерацією та Сполученими Штатами Америки за вплив на пострадянському просторі, з'ясування основних стратегій та механізмів, які застосовують ці актори у своїх відносинах з пострадянськими країнами, а також оцінка ефективності їхніх дій у різних сферах, зокрема політичній, військовій, економічній, енергетичній та гуманітарній.

Для досягнення мети дисертаційного дослідження були поставлені наступні завдання:

1. Проаналізувати стратегічні зовнішньополітичні документи США та РФ на предмет виявлення інтересів обох держав на пострадянському просторі, геополітичних пріоритетів і підходів до країн регіону та механізмів ведення конкуренції;
2. Розкрити основні форми і механізми російсько-американського геополітичного суперництва в пострадянському регіоні;

3. Визначити вплив економічних і гуманітарних чинників в політиці США та РФ щодо країн пострадянського простору;
4. З'ясувати геополітичні інтереси РФ щодо країн колишнього СРСР;
5. Простежити реалізацію геополітичної стратегії США щодо пострадянських країн, на прикладі України, Білорусі, Киргизстану і держав Південного Кавказу;
6. Окреслити перспективи геополітичного суперництва США та РФ у країнах колишнього СРСР і сформулювати пропозиції щодо поглиблення стратегічного партнерства України та США.

Об'єктом дослідження виступає геополітична стратегія США і РФ на пострадянському просторі. У той же час, **предметом** є національні інтереси, їхнє концептуальне забезпечення, механізми та інструменти геополітичного суперництва між США і РФ за вплив у пострадянських країнах, зокрема у військово-політичній, економічній, гуманітарній сферах. Особлива увага приділена конкретним кейсам – Україні, Білорусі, Киргизстану, країнам Південного Кавказу – як прикладам реалізації політики США і РФ.

Методи наукового дослідження. Для вирішення завдань дисертації були використані як загальнонаукові, так і спеціальні методи. Серед загальнонаукових методів, які були використані під час підготовки роботи, можна виділити наступні: аналіз і синтез, індукцію та дедукцію, абстрагування і узагальнення, а також порівняльний метод. Також були застосовані і спеціальні методи, такі як системний метод, метод геополітичного аналізу, історичний метод, контент-аналіз. Крім того, під час написання дисертації були використані метод case study, а також прогностичний метод. Комплексне застосування різних підходів дозволило комплексно розглянути питання, порушені у роботі, зокрема визначити специфіку політики США і РФ щодо пострадянських країн, їхні геополітичні інтереси та особливості їхнього суперництва.

Географічні межі дисертації охоплюють території держав колишнього СРСР. Україна, Республіка Білорусь, Киргизька Республіка, Грузія,

Азербайджанська Республіка та Республіка Вірменія розглядаються автором ключовими в контексті геополітичного суперництва США і РФ.

Для аналізу були обрані вищезазначені держави, оскільки так можна більш чітко простежити різні форми боротьби між глобальними акторами. Україна наразі є центральним елементом суперництва між РФ і США з огляду на сучасну російсько-українську війну. Росія використовує широкий інструментарій для тиску на Україну заради збереження її у зоні контролю. У той же час, США є ключовим партнером України, надаючи їй підтримку у протидії російському експансіонізму, що робить країну місцем відкритого протистояння між Москвою та Вашингтоном. У випадку Білорусі можна зазначити, що ця країна традиційно була союзницею РФ, однак їхні відносини не можна назвати безконфліктними. Росія присутня у різних сферах життя Білорусі, водночас США протягом усього періоду часу не полишали спроб добитися утвердження демократії в країні, підтримуючи опозиційні рухи та граючи на протиріччях між РФ та Білоруссю.

Одним з найцікавіших прикладів конкуренції між США і РФ є кейс Киргизстану. Це єдина країна у Центральній Азії, де зберігається конкурентне політичне життя, що часто виливається у періоди нестабільності, якими користуються США і РФ у своїх цілях. Це єдина країна в регіоні, де в одному просторі та часі була російські й американські військові контингенти (останній став жертвою тиску РФ на керівництво країни, що показує переплетіння інтересів різних акторів). Також Киргизстан є економічно слабким і відкритим до іноземного інформаційного та гуманітарного впливу. РФ використовує економічні механізми для утримання впливу на країну, а США підтримують розвиток демократії, громадянського суспільства та незалежних медіа.

Південний Кавказ цікавий для аналізу з огляду на наявність одночасно кількох збройних конфліктів на невеликій території та важливість регіону з точки зору безпеки та економіки. Грузія є одним з ключових партнерів США у регіоні, у той же час російська сторона здійснила відкриту агресію проти неї та окупувала частину територій, підтримує сепаратистів і впливає на поточне політичне керівництво, намагаючись витіснити західний вплив. Паралельно досі

тліє конфлікт між Вірменією та Азербайджаном, які також стають полем для американсько-російського суперництва. Азербайджан став цікавим для РФ і США як партнер для розвитку транспортних коридорів та енергетичної співпраці, що робить Баку важливим геоекономічним гравцем. Вірменія, яка традиційно була в орбіті Росії, наразі демонструє спроби диверсифікації своїх партнерів, що підтримують у США для зменшення присутності РФ у регіоні.

Обрані держави є показовими для аналізу американсько-російського суперництва, враховуючи, що в цих країнах конкуренція є яскраво вираженою та багатоплановою, можна прослідкувати різні стратегії впливу з боку США і РФ та спостерігати зміни у їхньому впливі в динаміці. У решті пострадянських країн ми не побачимо настільки яскравої боротьби між США та РФ. Так, наприклад, Казахстан є більш стійким для зовнішнього впливу через його економічну розвиненість та політичну стабільність, що, з врахуванням його самостійної і багатовекторної політики та балансування між Заходом, РФ і КНР, робить його менш яскравим конфронтаційним кейсом для розгляду. Інші країни Центральної Азії, як Узбекистан та Таджикистан, хоч і взаємодіють зі США та РФ, меншою мірою стають місцем суперництва та проактивних дій. Щодо Туркменістану, то політика нейтралітету робить його менш інтегрованим до подібних процесів. Молдова, хоч і зазнає частково російського впливу, залишається поза великими військово-політичними конфліктами, які викликали б активне включення США у процес.

Таким чином, вибір цих акторів для розгляду дозволяє виявити найбільш яскраві моменти суперництва США і РФ та проаналізувати механізми, які ті застосовують для досягнення своїх геополітичних цілей у регіоні.

Наукова новизна отриманих досліджень визначається тим, що у дисертаційній роботі відображений комплексний аналіз суперництва між США та РФ за вплив на пострадянському просторі. У роботі досліджено механізми реалізації конкурентної боротьби двох акторів з врахуванням їхніх зовнішньополітичних пріоритетів, зазначених в актуальних стратегічних документах. Були визначені ключові дипломатичні, безпекові, економічні та

гуманітарні інструменти впливу, а також ступінь залученості обох держав у ключові події на теренах пострадянських країн. До наукового обігу введені нові англійські джерела, зокрема і першоджерела, які дають можливість глибше зрозуміти конкурентну боротьбу між двома державами за сфери впливу.

Так, у роботі **вперше**:

- Здійснено комплексний аналіз геополітичного суперництва США та Росії на пострадянському просторі, зокрема особливу увагу було приділено актуальним документам і стратегіям, які відобразили зміну у стратегічних підходах Вашингтону та Москви до регіону;

- Розглянуто механізми суперництва США та РФ під час пандемії COVID-19, зокрема через інструменти дипломатії вакцин, гуманітарної допомоги та інформаційної політики;

- Досліджено використання санкційних обмежень як інструменту впливу США і держав-партнерів та реакцію Росії на ці заходи, включно з контрсанкціями та паралельним імпортом.

Поглиблено:

- Розгляд зв'язків між американсько-російським суперництвом та внутрішньополітичною ситуацією в країнах пострадянського простору, зокрема щодо процесів політичної трансформації, суверенізації та демократизації;

- Аналіз впливу регіональних збройних конфліктів та криз на конкуренцію між США та РФ та зміну впливу цих акторів на країни регіону.

- Розуміння використання РФ та США дипломатичних, політичних, економічних та безпекових важелів впливу на країни пострадянського регіону в контексті їхнього суперництва.

- Дослідження військової присутності США та РФ у регіоні, включно з наявністю військових баз і об'єктів, проведенням спільних навчань, постачанням озброєння та оборонною співпрацею з регіональними країнами.

Набуло **подальшого розвитку**:

- Характеристика ролі офіційних Вашингтона та Москви у конфліктах і політичних кризах на пострадянському просторі;

- Оцінка ефективності стратегій США та Росії у контексті їхнього суперництва за геополітичне домінування в регіоні;
- Дослідження динаміки конкуренції між США та РФ у стратегічно важливих сферах, зокрема безпеці, енергетиці, економіці, гуманітарній сфері та культурній дипломатії.

Висунення гіпотези наукового дослідження. Гіпотеза дослідження полягає в тому, що геополітична конкуренція між США та РФ має комплексний характер, а також здійснюється не тільки у політичній та безпековій площині з використанням військових, політичних та дипломатичних інструментів, а й у сферах економічного, ідеологічного та гуманітарного впливу. Це суперництво між двома великими державами суттєво впливає на політичний розвиток, внутрішню стабільність та зовнішньополітичну орієнтацію пострадянських країн, через що виникають як можливості, так і певні виклики для їхнього розвитку. Застосування інструментів впливу з боку США та РФ впливає на зміну балансу сили в регіону, посилюючи або зменшуючи присутність одного з акторів, що, у свою чергу, впливає на ступінь стабільності та незалежності країн пострадянського регіону.

Наукове значення дисертації. Дисертаційна робота робить вагомий внесок у розвиток політичної науки, оскільки вона комплексно досліджує сучасний стан і динаміку геополітичної боротьби між Сполученими Штатами Америки та Російською Федерацією за збереження та розширення зони інтересів на пострадянському просторі. Робота розширює науковий дискурс щодо інструментів подібної конкуренції та щодо ступені її ефективності залученості обох гравців у конкурентну боротьбу, а також демонструє, як глобальні актори можуть використовувати дипломатичні, політичні, військові та гуманітарні інструменти для досягнення своїх цілей у регіоні. На прикладі конкретних кейсів проаналізовані наміри США та РФ щодо участі у геополітичній грі та втручання у регіональні процеси, а також викладені наслідки таких кроків з боку обох держав. Отримані результати можуть слугувати основою для подальших

досліджень у сфері міжнародних відносин, геополітики та аналізу зовнішньополітичних кроків великих держав.

Теоретичне значення роботи полягає у тому, що дослідження сприяє розвитку теоретичних підходів до вивчення геополітичної конкуренції між великими державами, зокрема у контексті процесів, які відбуваються на теренах пострадянського простору. Робота поглиблює розуміння конкурентної взаємодії між глобальними акторами у регіональному контексті та ролі політичних, економічних та гуманітарних важелів у боротьбі за геополітичне домінування. Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані під час підготовки лекційних курсів з міжнародних відносин, регіональних студій, геополітики, зовнішньої політики США та РФ, аналізу міжнародних збройних конфліктів та внутрішньополітичних криз, політичної компаративістики, а також з історії країн пострадянського простору.

Практичне використання результатів полягає у можливості використати отримані результати для проведення аналізу поточного стану міжнародних відносин та розробки певних рекомендацій стосовно зовнішньополітичних пріоритетів України та/або інших держав пострадянського простору. Отримані результати можуть бути корисними для державних установ, які займаються питаннями зовнішньої політики, міжнародного співробітництва та безпеки, зокрема для Міністерства закордонних справ України, Міністерства економіки України, Ради національної безпеки та оборони, Офісу Президента тощо, для прогнозування потенційних загроз, оцінки динаміки конкуренції між РФ та США та впливу їхніх стратегій на політичні та економічні процеси. Крім того, результати можуть бути корисними для аналітичних центрів та експертних мереж для подальших досліджень у сфері міжнародних відносин.

Особистий внесок дисертанта. Дисертаційна робота є самостійним науковим дослідженням. Усі наведені в рукописі дисертації результати та висновки були отримати автором особисто під час роботи над дослідженням. У рамках роботи дисертант самостійно здійснив порівняльний аналіз стратегічних документів США та РФ, виокремивши ключові положення щодо їхньої

конкуренції за вплив на пострадянські країни, дослідив ступінь залученості та механізми конкуренції США та РФ у ключових країнах регіону, включаючи Грузію, Білорусь, Україну, Киргизстан, Азербайджан і Вірменію, поглибив розуміння безпекового, економічного та гуманітарного виміру суперництва між США та РФ на пострадянському просторі.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження апробовані у формі участі дисертанта міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема у Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Актуальні проблеми міжнародних відносин – 2021» (Київ, 2021), Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні проблеми міжнародних відносин і регіональних досліджень» (6 грудня 2021 року, Луцьк), Міжнародній науково-практичній конференції «Шевченківська весна – 2023» (28 квітня 2023 року, Київ), Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Сучасні загрози глобальній та регіональній безпеці» (29 жовтня 2023 року, Одеса), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми міжнародних відносин – 2023» (1 грудня 2023 року, Київ), Міжнародній науково-практичній конференції «Шевченківська весна – 2024» (Київ, 2024), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми міжнародних відносин – 2024» (21 листопада 2024, Київ).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 5 наукових статей у наукових виданнях України, а також 7 тез доповідей на наукових конференціях щодо теми дослідження.

Структура дисертації. Дисертаційне дослідження складається зі вступу (в якому обґрунтовано актуальність теми та визначені мета і завдання роботи), трьох основних розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 254 сторінки, з них основного тексту – 219 сторінок. Список використаних джерел охоплює 303 позиції.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНО-ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Теоретичні аспекти та методологічний інструментарій дослідження теми

Конкуренцію між США та Російською Федерацією можна розглянути через низку теоретичних концепцій, які можуть описати характер двосторонніх відносин між обома акторами, а також пролити світло на те, як США та РФ працюють з меншими країнами в інших регіонах, зокрема у пострадянському, та проєктують свій вплив.

Беручи до уваги реалістичну школу, можна констатувати, що суперництво між США та РФ необхідно розглянути як таку собі світову арену, де відбувається активна боротьба за владу, ресурси та вплив, де суверенні держави максимізують свою безпеку та територіальний контроль. У нашому випадку пострадянський простір можна назвати стратегічною зоною, де як Вашингтон, так і Москва використовують різноманітні засоби для досягнення власних цілей.

Так, наприклад, американський політолог Джон Міршаймер розглядає міжнародні відносини, зокрема і конфронтаційні процеси між США та РФ, саме через призму реалізму. Дж. Міршаймер розробив власну концепцію наступального реалізму, яку той застосовує для обґрунтування зіткнень між різними суб'єктами, у першу чергу – між великими державами (Mearsheimer, 2001). Дж. Міршаймер робить основний акцент на конкуренції між ними саме у сфері безпеки. За його концепцією, держави не можуть задовольнитися тим обсягом влади, який вони мають, а тому прагнуть досягти певного рівня гегемонії заради власної безпеки. Найкращий спосіб для держави вижити – це стати гегемоном, а заради цього можна скористатися можливістю та покращити власне становище за рахунок інших суб'єктів, допоки ті не досягли такого рівня, щоб загрожувати державі, її безпеці та її інтересам, а також допоки ті суб'єкти

самі не стали екзистенційною загрозою для цієї держави (Mearsheimer, 2001, с.35).

Даючи свій аналіз російському вторгненню в Україну як 2014 року, так і 2022 року, Дж. Міршармер неодноразово наголошував на тому, що у цих драматичних подіях провина лежить не на РФ, а на США (Chotiner, 2022). Він аргументував це тим, що Російська Федерація була вимушена атакувати першою, аби забезпечити свою безпеку та захистити власні інтереси, що вкладається у концепцію наступального реалізму Дж. Міршаймера. Оскільки відсутня можливість достовірно оцінити наміри інших, у керівництва держави може виникнути страх, що проти них може бути застосована сила, а тому вони вимушені вдаватися до превентивних дій з використанням сили. Дж. Міршаймер впевнений, що США не хотіли допустити появи регіонального гегемону на території Європейського континенту, яким могла б стати РФ. Тому, за його переконаннями, офіційний Вашингтон активно використовував НАТО як інструмент стримування Росії, а також впливав на політичну ситуацію в сусідніх з РФ країнах, аби послабити там російський вплив. Тому Дж. Міршаймер зазначає, що Росія не мала інших варіантів, як активно реагувати на спроби Заходу обмежити російську присутність. На його думку, офіційна Москва була змушена протидіяти потенційному розширенню НАТО на схід (оскільки для неї це є екзистенційною загрозою), а також захищати буферну зону поблизу власних кордонів від посягання з боку західних країн (Mearsheimer, 2022).

Критичний аналіз поглядів Дж. Міршаймера щодо характеру конкуренції між США та РФ за вплив виявляє їхню невідповідність сучасним реаліям та викликає обґрунтовані зауваження, зокрема через те, що його концепція покладається на західний підхід до оцінки доцільності тих чи інших дій у зовнішній політиці. Деякі на Заході вважали, що Володимир Путін не збирається вторгтися в Україну, оскільки це було нераціональним (Ullman, 2022), проте вторгнення все ж відбулося. Крім того, вступ Швеції та Фінляндії до НАТО, що наблизило НАТО до кордонів РФ, не зустріло особливого опору з боку Москви. А також не варто забувати, що вже не одне десятиліття західні країни, зокрема і

США, не готові включати Україну, Грузію та інші пострадянські країни до власних структур, таких як НАТО, що, за поглядами Дж. Міршаймера, навпаки мало б форсуватися з метою удару по РФ.

Конкуренцію між РФ та США за вплив на пострадянському просторі можна розглянути і через напрацювання іншого представника реалістичної школи – Кеннета Волтца. К. Волтц вважав, що в умовах анархічного характеру міжнародної системи держави намагаються діяти раціонально, керуючись у своїх діях саме питанням гарантування власної безпеки і без намірів безконтрольної гегемонії, а не вдаючись до агресивної експансії заради більшого контролю та влади, як стверджує наступальний реалізм (Waltz, 1979).

З 1990-х років США просували демократичні реформи та євроатлантичну інтеграцію пострадянських країн. За логікою К. Волтца це можна пояснити не стільки агресивною стратегією США, скільки бажанням не допустити утвердження регіональної гегемонії РФ та зберегти стратегічний баланс. Водночас сама Росія після 2000-х років стала активніше використовувати механізми протидії американському впливу в країнах регіону (підтримка проросійських сил, посилення військової присутності, економічна інтеграція та військові операції в окремих випадках). Крім того, і США, і РФ використовують економічні важелі впливу, наприклад Вашингтон впливає через просування реформ та інвестиції, використовуючи власні програми й організації, як USAID, та міжнародні інституції (як МВФ та Світовий банк), а Москва, у той же час, посилює енергетичну залежність країн та просуває економічну інтеграцію в рамках ЄАЕС. За логікою оборонного реалізму К. Волтца, обидві країни намагаються не допустити політичного та економічного домінування іншої сторони, використовуючи для цього різні інструменти, а Росія також прагне втримати те, що вона вважає своєю зоною безпеки.

При цьому і США, і РФ прагнуть уникнути прямого зіткнення. Згідно з Кеннетом Волтцем, держави не планують досягнути надмірного домінування, оскільки це очікувано призведе до контрзаходів (Waltz, 1979). Так, Вашингтон не ризикує розширювати НАТО за рахунок країн пострадянського простору, аби

не втягуватися у відкрите протистояння з РФ, а Москва не йде на відкритий конфлікт за країнами НАТО, обмежуючись гібридними методами впливу та веденням бойових дій у країнах, які не є членами американських альянсів.

Описати конкуренцію між США і РФ можна і через концепцію балансу загроз Стівена Волта (Walt, 2013). Вона може допомогти зрозуміти, чому і як країни регіону вирішують, до якої великої країни їм приєднатися. Країни обирають сторону не лише для врівноваження сили, а і для стримування загроз. Згідно з вченням С. Волта, країни зазвичай або намагаються збалансувати загрозу (об'єднуючись проти більш агресивного і сильного актора), або приєднуються до актора, який становить загрозу, якщо розуміють, що не можуть протистояти йому (Walt, 2013).

Так, таким країнам, як Україна чи Грузія (які прагнуть відмежуватися від експансіоністської Росії), США надають політичну, фінансову, дипломатичну та військову підтримку заради зменшення впливу РФ, водночас сама РФ вдається до економічного тиску на такі країни та використовує військовий компонент і гібридні методи впливу, як пропаганда та підтримка сепаратизму. З іншого боку, Вірменія (до 2020-2023 рр.) та режим Лукашенка в Білорусі розглядали РФ як можливість заручитися підтримкою своїх дій: О. Лукашенко став на сторону Москви, вбачаючи загрозу в антиурядових протестах, які підтримує Захід, а офіційний Єреван спирався на РФ як на гаранта безпеки у конфлікті з Азербайджаном. Водночас є країни, як Азербайджан чи Казахстан, які намагаються маневрувати між впливом РФ і Заходу.

У рамках концепції С. Волта балансування впливає не лише на більш слабкі держави, а і на самих конкурентів у цій боротьбі. Так, Росія намагається зменшити вплив США у регіоні через підтримку антизахідних політичних сил, використання військового компоненту та економічних чинників. Натомість США намагаються послабити статус Росії через санкції, дипломатичний тиск та ізоляцію РФ, а також через підтримку своїх партнерів. Водночас теорія С. Волта не враховує внутрішні фактори, концентруючись суто зовнішніх процесах і загрозах. Крім того, концепція С. Волта передбачає, що держави діють

раціонально, хоча в реальності політичні рішення керівництва країн можуть бути хаотичними і нелогічними. Крім того, не враховані економічні інтереси на орієнтацію країн, а також ціннісний та ідеологічний чинники (Walt, 2013).

Конкуренція між РФ та США не обмежується лише звичними методами боротьби, як політична підтримка, дипломатичний тиск, економічні важелі, військовий чинник тощо. Не варто забувати і про «м'яку силу», яка також має значний вплив на позиціонування США і РФ. Обидві держави активно взаємодіють з країнами пострадянського регіону через низку проєктів та ініціатив, просуваючи свої ідеали, цінності, культурні особливості та покращуючи сприйняття себе серед суспільства цих країн.

Якщо розглянути американсько-російську конкурентну боротьбу за вплив на пострадянському просторі крізь призму концепції м'якої сили Джозефа Ная, то таким чином можна обґрунтувати не лише змагання між ними у військово-політичній сфері, а і враховувати культурний, ідеологічний та гуманітарний вплив, які Вашингтон і Москва здійснюють в регіоні. Так, за Дж. Наєм, держави можуть впливати на інших не лише через традиційні інструменти (як примус, економічні стимули чи військовий компонент, які прийнято визначати як *hard power*), а і через привабливість цінностей, ідеологій, культури тощо (Nye, 1990). Сюди можна також додати різноманітні державні програми та роботу спеціалізованих інституцій, які мають, з одного боку, покращувати імідж держави, та, з іншого боку, через свої канали просувати потрібні для цих держави зміни в середині країн-реципієнтів такої підтримки/допомоги тощо.

Так, США активно чинять культурний вплив через просування власної масової культури, поширення і розвиток англійської мови, розширення доступу до різних освітніх програм та університетів (як програми FLEX, Fulbright та інші). Крім того, офіційний Вашингтон активно працює і над просуванням цінностей ліберальної демократії та побудови громадянського суспільства, яке було орієнтованим на західні цінності. Зокрема, США просувають демократичні цінності, підтримку прав людини і свободи слова (зокрема фінансуються незалежні від місцевих урядів медіа, надається грантова підтримка для

організацій громадянського суспільства тощо). У випадку України, зокрема, Вашингтон включений до реалізації антикорупційної реформи задля побудови сталої антикорупційної інфраструктури в країні, а також фінансує підтримку розбудови спроможності міністерств та відомств задля їхнього сталого розвитку. Поряд з цим стоїть також і гуманітарна підтримка з боку США. Через власні інституції (як USAID) США вкладали кошти у медичні, освітні, інфраструктурні проекти. Вони також підтримують країни у критичні моменти (зокрема, під час пандемії коронавірусної хвороби Вашингтон забезпечував країни поставками вакцин та захисних матеріалів, дороговартісного обладнання для зберігання медикаментів та для підтримки життєдіяльності пацієнтів).

Якщо розглядати дії РФ через призму концепції м'якої сили Дж. Ная, то можна виділити кілька моментів, які вказують на готовність Росії до конкуренції зі США. Говорячи про культурний вплив, то тут можна виокремити просування ідей «русского мира», нав'язування російської мови та «традиційних російських цінностей». Важливе значення відіграє Російська православна церква, яка часто виступає як політичний та ідеологічний інструмент впливу на населення пострадянських країн. Істотний вплив мають також російські ЗМІ у багатьох країнах пострадянського простору, які просувають відповідні наративи. Через ці важелі Росія формує антизахідний, антиамериканський дискурс в країнах регіону, тим самим намагається стати альтернативою американському впливу та витіснити США за межі територій, які вона вважає своєю традиційною сферою впливу. За американським прикладом, Росія також працює і в сфері освіти та науки, видаючи стипендії для навчання та грантові кошти, надає гуманітарну підтримку (зокрема, під час пандемії COVID-19) та фінансує інфраструктурні проекти. Можна зробити висновок, що між США та РФ конкуренція триває не лише у військово-політичній площині, а у боротьбі за прихильність місцевих еліт та населення країн регіону через використання м'якої сили.

Важливість пострадянського простору у геополітичних стратегіях США та РФ можна пояснити також через давню концепцію Хартленду Гелфорда Маккіндера, яку можна назвати відправною точкою класичної геополітики та

геостратегії. Маккіндер визначав Хартленд як центральну геополітичну вісь світу, яка охоплює Росію, Центральну Азію та Східну Європу. На його думку, контроль над цими територіями дає доступ до важливих ресурсів, логістичних маршрутів і становлення країни як потужної військової сили (Mackinder, 2009, с. 150), а тому можна говорити про подальший контроль над світу. На погляд автора, частково ідеями цієї концепції досі керуються представники російського політикуму під час розробки своїх геополітичних планів.

У контексті концепції Хартленду не можна не згадати і про одного з найвідоміших політологів та геоstrategів США, чії ідеї мають безпосереднє значення для аналізу конкурентної боротьби США та РФ за геополітичний вплив на пострадянському просторі – Збігнева Бжезінського. Зокрема, у своїй книзі «Велика шахівниця» З. Бжезінський пропонує розглядати Євразію як головний простір для ведення геополітичної боротьби між великими державами, а також позначив певні пострадянські держави як ключових гравців у міжнародному балансі сил (Brzezinski, 1997). Ці країни є ключовими елементами у боротьбі за контроль над регіоном. На думку З. Бжезінського, для збереження власного домінуючого статусу в світі США мають стримувати Росію, аби та не відновила вплив над країнами пострадянського простору. Якщо ж Україна, держави Південного Кавказу та Центральної Азії перестануть бути буферною зоною між РФ та Заходом, Росія може повернути статус великої держави та кинути виклик американському пануванню, чого Вашингтону варто уникати (Brzezinski, 1997). Через цю тезу можна пояснити те, як США роками підтримують незалежність молодих держав регіону, розвивають військове й економічне партнерство з ними, впливають на процес демократичної трансформації цих держав, надають Україні озброєння та військову техніку для протидії експансіоністським планам РФ.

З. Бжезінський вважав, що США мають підтримувати демократизацію пострадянських країн, оскільки так зменшується можливість РФ відновити свій вплив на них (Brzezinski, 1997). І США активно інвестували в політичні реформи та демократичні рухи в країнах регіону через програми USAID, роботу NED, інші міжнародні гранти та ініціативи. На це Росія відповідала підтримкою

проросійських урядів та рухів, дестабілізацією ситуації в політиці та економіці сусідніх держав, насаджуванням антизахідних наративів, тим самим намагаючись боротися з американським впливом. З. Бжезінський також був прихильником розширенням НАТО на Схід, оскільки військова присутність США є головним інструментом стримування Росії (Brzezinski, 1997). НАТО і справді активно розширювалося у 1999 та 2004 роках, водночас пострадянські країни так і не стали частиною блоку – ані Україна, ані Грузія, які довгий час лобіюють приєднання до альянсу. Тим не менш, у випадку України США стали найбільшим донором військової допомоги для Києва, тим самим не даючи РФ досягти цілей у військовій кампанії в Україні та змінити баланс сил в регіоні.

На думку автора, ідеї З. Бжезінського продовжують впливати на сучасну політику США в регіоні, а саме щодо недопущення гегемонії РФ в регіоні. США активно чинять санкційний тиск, надають політичну та військову підтримку своїм партнерам у регіоні, фінансують проведення реформ тощо, чим намагаються послабити російський вплив у регіоні. Водночас, якщо говорити про формування російської геополітики, то на її сучасне оформлення значний вплив справив Олександр Дугін, який розробив концепцію євразійства.

Так, аналізуючи працю О. Дугіна про основи російської геополітики, можна прийти до висновку, що він розглядає пострадянський простір як зону природного впливу РФ, яку Захід намагається підірвати. Крім того, новим геополітичним противником для РФ стає увесь «атлантичний» світ на чолі зі США. На думку О. Дугіна, Захід, на якому головує Вашингтон, є загрозою для існування Росії (Дугин, 1999, с. 174), а тому ті ж США необхідно підірвати зсередини, аби забезпечити російські інтереси (Дугин, 1999, с. 141). Для боротьби із Заходом, з його ідеями, можна використовувати не лише військову силу, а і гібридні методи, зокрема ідеологічні, культурні, інформаційні та економічні інструменти. Цікавим для аналізу є пункт про українське питання. Так, О. Дугін наголошує, що Україну необхідно анексувати, оскільки вона як держава «не має геополітичного сенсу» (Дугин, 1999, с. 216), або ж треба перетворити її на буферну зону між Росією та Заходом (Дугин, 1999, с. 217). Можна зробити

умовивід, що російська агресія проти України, яка почалася у 2014 році, є практичною реалізацією цих ідей О. Дугіна.

Аналіз теоретичних концепцій та підходів дозволяє глибше зрозуміти природу і логіку геополітичного суперництва між Росією та Сполученими Штатами Америки. Концептуальний аналіз цього суперництва можливий через звернення до ідей представників різних теоретичних шкіл, у першу чергу реалістичної. Так, представники реалізму, такі як Дж. Міршаймер, К. Колтц і С. Волт, пояснюють це через призму дилеми безпеки, балансування сил та боротьби за гегемонію. У той же час геополітичний аналіз, представлений зокрема З. Бжезінським, наголошує на важливості стратегічного контролю над ключовими регіонами як фактор домінування. Крім того, окремі аспекти суперництва можна розглянути через неоліберальну оптику, а саме концепцію «м'якої сили» Дж.Наая, яка підкреслює важливість нетрадиційних інструментів у боротьбі за вплив. Застосування різних теоретичних підходів дозволяє комплексно зрозуміти динаміку та механізми суперництва між США та РФ.

Під час підготовки дисертаційного дослідження було використано комплекс методів, які дозволяють провести всебічний аналіз конкуренції між США та РФ за геополітичний вплив на пострадянському просторі. Використання різних методологічних підходів сприяло комплексному дослідженню проблеми, що охоплює структурні аспекти міжнародної політики, а також специфічні та точкові особливості конкурентної боротьби між двома ключовими глобальними акторами в регіоні – Росією та США.

Системний метод був застосований для аналізу геополітичної боротьби між США та РФ як складного та багатовимірного явища, яке включає політичні, військові, економічні та гуманітарні аспекти. Суперництво між РФ та США відбувається на різних рівнях (від дипломатичних ініціатив та військової взаємодії до економічного партнерства та гуманітарного співробітництва), а тому системний метод дозволяє розглянути конкуренцію між ними як єдину цілісну систему, яка діє у взаємозв'язку з міжнародним середовищем та внутрішніми процесами в пострадянських країнах. Цей метод дозволяє

проаналізувати причини та наслідки рішень і визначити механізми взаємодії сторін в регіоні, а також врахувати, як військова присутність, дипломатичні ініціативи чи санкційна політика впливають на розстановку сил в регіоні та як це змінює регіональну динаміку.

Геополітичний аналіз є одним з ключових інструментів дослідження, тому що він застосовується для виокремлення стратегічних інтересів РФ і США в регіоні, а також дозволяє оцінити довгострокові цілі сторін та методи впливу на країни регіону. Застосування цього методу стало допоміжним у визначенні зон геополітичного впливу США і РФ та способів їхнього розширення чи послаблення; особливостей використання військового чиннику як інструменту проектування сили в регіоні; економічних та енергетичних інтересів як одних із важелів впливу, зокрема у питаннях транспортування вуглеводнів, транспортних коридорів та економічного тиску; використання політичного впливу на країни регіону та гуманітарних аспектів конкуренції. Геополітичний метод дозволяє комплексно розглянути регіон як арену протистояння між США та РФ та оцінити їхні можливості щодо проектування впливу.

Компаративний метод дозволив порівняти зовнішньополітичні документи США і РФ (зокрема Стратегію національної безпеки США, Стратегію національної оборони США, Концепцію зовнішньої політики РФ, Стратегію національної безпеки РФ), дипломатичну активність обох сторін, а також реалізацію політичних, економічних та гуманітарних програм у країнах регіону, які допомогли США і РФ укріпити позиції в країнах пострадянського простору.

Контент-аналіз був використаний для вивчення стратегічних документів обох акторів, пресрелізів урядових установ та заяв офіційних осіб держав, а також матеріалів у медіа, аналітичних звітів та експертних думок щодо суперництва між США та РФ. Цей метод допоміг виявити не лише офіційні позиції сторін, а й те, як вони формують політику та впливають на суспільну думку в країнах регіону. Історичний метод був застосований для аналізу ключових етапів і прецедентів геополітичного суперництва між США і РФ на пострадянському просторі. Увага була приділена тому, як історичні події та

конфлікти вплинули на стратегії впливу, визначали зони інтересів обох держав та особливості їхнього втручання. Також під час дослідження було використано метод case study для аналізу окремих кейсів геополітичного суперництва між США та РФ у країнах колишнього СРСР, що дозволило глибше зрозуміти особливості їхньої боротьби. Метод дав змогу деталізувати механізми конкуренції та оцінити ефективність підходів Сполучених Штатів Америки та Російської Федерації під час суперництва за геополітичний вплив. Варто згадати і про важливість застосування такого методу, як прогностичний аналіз. Завдяки його використанню з'явилася можливість оцінити перспективи подальшого перебігу геополітичного суперництва між США і РФ, а також запропонувати практичні рекомендації для поглиблення стратегічного партнерства між Україною та США.

1.2. Джерельна база дисертації

Дослідження геополітичного суперництва між США та РФ на пострадянському просторі ґрунтується на широкому масиві наукових робіт, аналітичних матеріалів, урядових документів, звітів організацій та публікацій в медіа. У дослідженні цього питання можна виокремити кілька підходів до аналізу, які мають свою специфіку та відображають різне бачення стратегічних інтересів США та РФ, методів їхнього впливу на регіональну ситуацію та динаміку конкуренції.

Наприклад, окремі дослідники розглядають суперництво США та Росії у контексті боротьби за вплив у Євразії, застосовуючи для цього різні концептуальні ідеї: стратегічне стримування РФ, поширення демократії, економічний розвиток, енергетична безпека тощо.

Одним із ключових дослідників протистояння між РФ та США є Майкл Макфол, професор Стенфордського університету, який був спецпомічником президента Барака Обами з питань національної безпеки та послом США в Росії. Крім того, він є співавтором політики «перезавантаження» як спроби

покращення відносин між США та РФ. У книзі «From Cold War to Hot Peace: An American Ambassador in Putin's Russia» М. Макфол аналізує еволюцію американсько-російських відносин після завершення холодної війни і до сьогодні. М. Макфол наголошує на тому, що США намагалися розвивати партнерстві відносини з РФ з початку 1990-х років, однак розворот РФ у бік авторитаризму та її агресивна зовнішня політика призвели до зростання рівня конфронтації (McFaul, 2018). М. Макфол розглядає суперництво між РФ та США не лише як геополітичну боротьбу, а і як зіткнення авторитаризму та демократії. За словами М. Макфола, США підтримують демократичні реформи і зміцнення інституцій в пострадянських країнах, просувають ідеї верховенства права, прав людини та ринкової економіки, тоді як Росія прагне втримати вплив в регіоні, підтримуючи авторитарні режими і втручаючись у політику сусідів, і не допустити іноземної присутності. Так, Грузія та Україна опинилися в епіцентрі цього протистояння: їхній прозахідний курс викликав реакцію РФ у вигляді підтримки проросійських сил, розпалювання сепаратизму та початку відкритої збройної агресії (McFaul, 2018).

М. Макфол також докладно аналізував політику адміністрації Б. Обама щодо РФ, зокрема згадане «перезавантаження». Так, спершу співпраця виглядала можливою (наприклад, у сфері нерозповсюдження ядерної зброї, протидії глобальному тероризму), проте після повернення до влади В. Путіна у 2012 році офіційна Москва зайняла більш жорстку позицію. Ключовим моментом, який вплинув на відносини між США і РФ, були анексія Криму та початок війни на Донбасі у 2014 році (McFaul, 2018). Росія через різні методи намагалася підірвати авторитет і спроможність США бути активним гравцем на пострадянському просторі, а офіційний Вашингтон через санкції та підтримку України і партнерів став на шлях стримування Москви. Суперництво між США та РФ за вплив на пострадянському просторі виходить за межі традиційної геополітики. Їхнє протистояння визначається як стратегічними інтересами обох сторін, так і фундаментальними відмінностями у ціннісних орієнтирах та політичних системах, які вони просувають.

Згаданий вище Збігнєв Бжезінський у своїй класичній роботі «Велика шахівниця» чітко підкреслював, що США мають зберегти свій вплив у країнах пострадянського простору, адже контроль над цим регіоном є надзвичайно важливим для глобального геополітичного балансу. Так, він вказував, що необхідно посилювати інтеграцію пострадянських країн, зокрема України, Грузії та інших, до західних структур, оскільки таким чином можна буде добитися обмеження можливостей РФ для використання свого деструктивного впливу та фактично будуть зупинені можливості РФ щодо відновлення своєї імперської могутності. Своїми діями Вашингтон має завадити Росії відродитися як центру сили на Євразійському континенті (Brzezinski, 1997).

Цікавою для аналізу є праця Фіони Хілл та Кліффорда Гедді «Mr. Putin: Operative in the Kremlin», в якій вони серед іншого розкривають погляди і наміри президента РФ В. Путіна щодо міжнародних відносин та боротьби за російське панування (Hill & Gaddy, 2015). Так, зазначається що однією з ключових цілей політики В. Путіна є відновлення геополітичного впливу РФ, який сильно ослабнув після розпаду СРСР. Росія прагне запропонувати альтернативну модель світу, де б США не обмежували інтереси Росії та більше увагу приділялося б суверенному праву держав. Крім того, Ф. Хілл і К. Гедді зазначають, що В. Путін сприймає Захід та зростання його впливу як загрозу російській безпеці та суверенітету, а тому у Росії вважають необхідним цьому протистояти, зокрема протидіяти проникненню американському впливу у пострадянські країни та розширенню НАТО на схід (Hill & Gaddy, 2015).

Сергій Караганов – один із провідних російських геополітиків, який відомий своїми ідеями про особливий шлях РФ, відхід від Заходу та який впливає на визначення російського зовнішньополітичного курсу і на підхід до конкуренції з США за вплив на пострадянському просторі. С. Караганов вважає необхідним для РФ тримати жорсткий контроль над пострадянськими країнами, оскільки вони є для Росії зоною особливих інтересів. США використовують різні важелі для підриву російського впливу в цих країнах та ослаблення РФ, а тому Москва має жорстко реагувати на ці кроки (Sergey Karaganov, 2022). Цим можна

пояснити, наприклад, агресивну політику РФ щодо України та Грузії або активну підтримку авторитарних режимів в Центральній Азії та Білорусі під час антиурядових протестів. Крім того, на його думку, варто боротися з іноземною «м'якою силою» і в середині самої РФ, оскільки через неї США підривають російський суверенітет. Також С. Караганов пропонує активно використовувати азійські країни для власного посилення та протидії США, зокрема залучаючи країни Центральної Азії до інтеграційних проєктів. С. Караганов також пропонує використовувати ядерний арсенал РФ не як фактор стримування США і союзників, а як активний інструмент зовнішньої політики та конкурентної боротьби. Це може проявлятися у вигляді ядерного шантажу США і ЄС, аби ті, наприклад, зменшили чи взагалі припинили підтримку України, або у вигляді обмеженого ядерного удару по країнам НАТО (наприклад, Польщі) для демонстрації своєї сили та примусу США до поступок (Караганов, 2023).

Дмитро Тренін розглядає політику США як пряму загрозу національній безпеці РФ, підкреслюючи важливість зміцнення російського військового потенціалу для відбиття загроз. Він зазначає, що після вторгнення в Україну 2022 року Росія опинилася у нових умовах, коли проти неї постав увесь Захід на чолі зі США, а тому Росії необхідно ефективно протидіяти та боротися за своє місце у новому міжнародному порядку (Тренін, 2022). Д. Тренін також акцентує увагу на важливості проведення ревізії стосовно союзників та Москви та посиленні відносин через багатосторонні механізми з країнами регіону (Тренін, 2022). Коментуючи ситуацію зі збройними конфліктами, Д. Тренін підкреслює важливість збереження російської присутності у Вірменії для збалансування сил та забезпечення економічних можливостей, а у випадку України підкреслює важливість продовження війни, коментуючи, що перемога РФ може встановити новий баланс, при цьому він підкреслює, що війну проти Заходу Росія може вести також і гібридними методами (Хайлатян, 2023).

Українські науковці розглядають геополітичне суперництво між РФ і США переважно через точкові питання. Особливий акцент робиться на теми, пов'язані з безпековими викликами, зумовленими російською агресією та

експансіонізмом. Так, наприклад, Микола Капітоненко намагається зрозуміти наміри РФ напасти на Україну. Він показує, що Росія керувалася, зокрема, дилемою безпеки, оскільки для РФ було важливим не допустити посилення Заходу в регіоні та приєднання України до західних структур, що стало б для РФ викликом її безпеці (Karitonenko, 2023). Інший дослідник Анатолій Черниш проводить аналіз зацікавленості США у підтримці України під час російсько-української війни, наголошуючи, що Вашингтон має значний інтерес у цьому питанні, оскільки там США можуть значно послабити Росію та стримати розширення її впливу, а також це дозволить США покращити власне позиціонування в регіоні (Черниш, 2022). Частина науковців розглядає російський вплив на країни регіону ретроспективно. Микола Дорошко, Богдан Черкас та Валентин Балюк аналізують гуманітарний компонент російського втручання у справи інших країн, зокрема України. Вони підкреслюють, що РФ використовує ідеологічну базу, релігійний чинник, культуру та псевдоісторичні міфи у своїй експансіоністській політиці на пострадянському просторі (Baluk та ін., 2023). Також можна звернути увагу на наукові доробки Андрія Гольцова, який розглядає неоімперську стратегію РФ щодо країн пострадянського простору, яка спрямована на ослаблення держав регіону задля утримання їх у своїй орбіті. Гольцов також більш предметно характеризує політику РФ щодо Центральної Азії, Південного Кавказу та Східної Європи, зокрема наміри Росії щодо деструкції Україні (Гольцов, 2019). Інший науковець Ігор Лоссовський розглядає відносини РФ з пострадянськими країнами через призму російської «доктрини обмеженого суверенітету» (Лоссовський, 2015). У свою чергу, Володимир Горбулін також піднімає питання використання Росією інструменту гібридної війни у своїй реваншистській політиці. Зокрема він аналізує цей механізм на прикладі російського втручання в Україну з 2014 року, коли РФ зсередини намагалася підірвати державність України (Горбулін, 2014). Ще один визнаний український науковець Григорій Перепелиця у своїй фундаментальній роботі «Україна – Росія: війна в умовах співіснування» описав процес еволюції російсько-українського конфлікту з його латентної фази до відкритої

конфронтації на полі бою (Перепелиця, 2017). Серед іншого, Г. Перепелиця осмислює стратегічні цілі та пріоритети як Росії, так і України у цьому протистоянні, досліджує генезу конфліктних відносин між країнами, а також робить оцінку та прогноз щодо подальшого перебігу збройного конфлікту між офіційними Москвою та Києвом, який можна розглядати як війну ідентичностей (Перепелиця, 2017). У своїй іншій науковій роботі «Ukrainian Diplomacy amid the Russian-Ukrainian War» Г. Перепелиця проводить аналіз роботи українських дипломатів під час російсько-української війни, зокрема на етапі російського повномасштабного вторгнення. Науковець упевнений, що конфлікт між РФ і Україною давно перестав бути суто локальним, набувши ознак глобального міжцивілізаційного протистояння між західними демократіями та неоімперською Росією. У статті Г. Перепелиця розбирає роль української дипломатії у відбитті зовнішніх загроз, мобілізації міжнародної підтримки України і формуванні антипутінської коаліції, просуванні українського порядку денного тощо (Perepelytsia, 2022).

Важливе значення для розуміння теми мають дослідження українського Національного інституту стратегічних досліджень. Так, наприклад, експерти Інституту аналізували положення таких американських документів, як Стратегія національної безпеки та Національна оборонна стратегія. Дослідники Вікторія Орлик, Аліна Гриценко та Микола Белєсков дослідили основні положення документів та зміни у погляді США на зовнішню політику (Орлик & Гриценко, 2022; Белєсков, 2022). Серед іншого, вони зазначили, що Вашингтон почав трансформацію своїх підходів до відносин з РФ, КНР, союзниками в Європі та країнами пострадянського регіону, а також відзначили, що в офіційного Вашингтона змінилося ставлення до Росії через її агресивну боротьбу за сфери впливу. Крім того, експерти Інституту активно працюють над вивченням ситуації в регіонах та якості впливу на нього з боку глобальних акторів. Так, зокрема, дослідники проаналізували основні стратегічні виклики, з якими стикнулися країни Центральної Азії після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Серед іншого, вони дослідили особливості

трансформації впливу РФ в регіоні внаслідок війни в Україні, а також стратегічні інтереси США у регіоні Центральної Азії (Александров та ін., 2024).

Аналізом політичної ситуації на пострадянському просторі та впливу РФ на регіональних акторів займаються фахівці Carnegie Endowment. Наприклад, комплексним вивченням політичної ситуації в Білорусі займається один з експертів Берлінського центру Карнегі – Артем Шрайбман. Він досліджує внутрішньополітичну ситуацію в цій країні, функціонування системи режиму Лукашенка, вплив зовнішніх гравців, зокрема РФ, США, ЄС, Литви та інших країн, на політику Білорусі (Shraibman, 2022; Шрайбман, 2024). Його колега Олександр Баунов профільно займається вивченням Росії та її відносин з іншими державами. Він піднімає питання стабільності внутрішньополітичної ситуації в самій РФ, здатності путінського режиму утримувати владу в своїх руках, відносин Москви з сусідніми країнами, а також аналізує спроби РФ бути альтернативою Заходу та чинити спротив американському впливу в регіоні, аби не втратити позицію регіонального гегемона (Баунов, 2024). Ще один науковий співробітник центру Карнегі – Темур Умаров – концентрується на внутрішній та зовнішній політиці країн Центральної Азії, а також на їхніх відносинах з глобальними гравцями у цьому регіоні, такими як РФ, Китай та США (Umarov, 2024). Його роботи допомагають глибше зрозуміти природу поточної політико-безпекової ситуації в регіоні та зрозуміти характер відносин цих країн з РФ та США, а також їхню залежність або вигоду від партнерства.

Проблематиці Кавказького регіону дослідники приділяють особливу увагу, враховуючи наявність трьох конфліктів на такій невеликій території та активне залучення зовнішніх гравців у політико-безпекові та економічні процеси. Одними з ключових тем, які піднімають у своїх роботах аналітичні центри та окремі науковці, виступають вивчення впливу РФ на країни регіону та реакція Заходу, зокрема США, на ці процеси. Зокрема, Шейла Пейлен у своїй статті «Why deepening Russia-Azerbaijan ties should worry the United States» для Atlantic Council аналізує зближення офіційних Баку і Москви після 2020 року на фоні конфлікту навколо Нагірного Карабаху. Вона підкреслила, що це

партнерство може негативно вплинути на здатність США просувати свої інтереси на Кавказі та може обмежувати вплив Вашингтону на Азербайджан, який має стратегічне значення завдяки енергетичним ресурсам, необхідних Заходу, та важливим логістичним маршрутам (Paylan, 2023).

З іншого боку, аналітики Jamestown Foundation фокусуються на питаннях військової присутності США та Росії в регіоні. Дослідники цього аналітичного центру оцінюють динамічні зміни політики Грузії у сфері безпеки внаслідок перебування при владі партії «Грузинська мрія», яка відмічається антизахідною риторикою (Chedia, 2024). Вони також вивчають військову співпрацю Азербайджану та питання збереження і посилення російської військової присутності у Вірменії та на окупованих частинах Грузії в останні роки, що має відбиток на інтересах інших гравців (Chedia, 2023). Водночас, науковці Джо Габерман та Пол Кормарі з RAND Corporation аналізують можливість для США більш активно працювати з російським союзником на Кавказі, з Вірменією, забезпечувати свої інтереси у цій країні без фанатизму, тим самим створюючи умови для офіційного Єревану для балансу між російськими та американськими партнерами. Вони досліджують можливості і потенційне місце США у підтримці реформ та безпекової ситуації (Haberman & Cormarie, 2024).

Інші спеціалісти досліджують більш конкретні питання. Зокрема Томас де Вааль з Carnegie Europe, спеціалізуючись на Східній Європі та Кавказькому регіоні, у своїх працях розглядає політичні трансформаційні процеси у Вірменії після програшу у війні за Нагірний Карабах та політичну кризу у Грузії, яка виникла у 2024 році на фоні діяльності місцевого проросійського уряду у Тбілісі (de Waal, 2023b). У той же час, експерт Українського інститут майбутнього Ілія Куса аналізує конфлікт у Карабаху та визначає подальші сценарії розвитку відносин між Вірменією та Азербайджаном з огляду на присутність та сильний вплив Російської Федерації та США (Куса, 2023).

Характерною особливістю є те, що дослідження за тематикою відносин між США та РФ і їхньої конкуренції за геополітичний вплив охоплюють не лише ретроспективні чи актуальні теми. Частина науковців працює в аналітичних

центрах, готуючи матеріали з певними рекомендаціями для органів влади щодо коригування вектору міжнародних відносин. Наприклад, Марк Епіскопос та Ділан Мотін, які співпрацюють з аналітичним центром Quincy Institute, у своїх авторських статтях піднімають питання відносин між США та Білоруссю, зокрема у них йдеться про співпрацю офіційного Вашингтону з режимом Лукашенка (Episkopos, 2024; Motin, 2024). Аналітики проводять ревізію відносин між країнами та зазначають, що ключовим завданням для США є недопущення тотального домінування РФ та збереження бодай мінімальної автономності офіційного Мінська у зовнішній політиці. Експерти Quincy Institute пропонують відкоригувати зовнішньополітичний вектор США, почати відновлювати контакти з режимом Лукашенка та запрошувати їх до переговорів, тим самим даючи Білорусі можливість не потрапити у тотальну залежність від Москви, що однозначно не входить у стратегічні плани США (Episkopos, 2024; Motin, 2024).

Для комплексного розуміння конкуренції між США та РФ варто враховувати їхні активні кроки в економічній кооперації з пострадянськими країнами, а також у гуманітарній сфері, зокрема у використанні «м'якої сили». Так, у статті «What is the Eurasian Economic Union?» дослідники з Chatham House Катарина Вольчук, Рилка Драгнева та Джон Воллес описують історію та мету створення російського геополітичного та економічного проєкту під назвою «Євразійський економічний союз». Вони також піднімають питання політичних намірів Російської Федерації щодо функціонування цього економічного об'єднання, що може допомогти зрозуміти межі планування співпраці та ступінь впливу Москви на решту країн регіону (Wolczuk та ін., 2022).

Останнім часом істотного значення у просуванні свого погляду на світ та проєктуванні впливу на інших акторів міжнародних відносин набула саме «м'яка сила». Завдяки використанню цього інструменту країни можуть добиватися прихильності та посилювати свій авторитет інколи навіть більш ефективно, ніж звичайними методами. Використання інструментів «м'якої сили» досліджують як представники наукової сфери, так і різні представники медіа, громадянського суспільства та спеціалізовані державні установи. Зокрема, Український інститут

підготував низку матеріалів, в яких вони аналізують діяльність російських спеціалізованих установ, таких як «Фонд підтримки публічної дипломатії імені Горчакова» (Терещенко & Коваль, 2022), Фонд «Русский мир» (Масієнко та ін., 2022) та Росспівробітництво (Коваль та ін., 2022), які просувають необхідні Росії наративи, через які Москва фінансує міждержавні культурні, освітні та гуманітарні проєкти. Через використання «м'якої сили» Росія впливає на країни пострадянського простору, фінансує політичні проєкти у цих країн, працює з російською меншиною, чим намагається втримувати країни регіону у своїй орбіті та протистояти просуванню інтересів інших глобальних акторів.

Крім матеріалів окремих експертів, аналітичних центрів та організацій, для підготовки даного дисертаційного дослідження також важливим є й інші ресурси отримання інформації. Особливо важливими для аналізу ситуації, яка склалася на пострадянському просторі внаслідок конкуренції між США та РФ, є офіційні стратегічні документи обох держав. Вони визначають пріоритети зовнішньої політики, розкривають погляди на ситуацію у світі, а також на міжнародну безпеку. Крім того, вони допомагають зрозуміти, які механізми реалізації національних інтересів США і РФ використовують у своїй зовнішньополітичній діяльності.

Так, у рамках дослідження були використані такі російські ключові концептуальні документи, як Концепція зовнішньої політики РФ, яка окреслює стратегічне бачення Москвою міжнародних відносин, пріоритети зовнішньої політики та позицію РФ щодо глобальних та регіональних питань (МИД РФ, 2023а), та Стратегія національної безпеки РФ, в якій зазначені оцінка загроз національній безпеці РФ, у тому числі активність США та їхніх союзників, а також заходи для протидії цим загрозам (МИД РФ, 2021). Крім того, були проаналізовані й американські документи: Стратегія національної безпеки США (The White House, 2022), яка визначає довгострокові геополітичні пріоритети США, зокрема у контексті протистояння з Російською Федерацією, та Стратегія національної оборони США (U.S. Department of Defense, 2022), яка є ідейним продовженням Стратегії національної безпеки та містить аналіз військових та

безпекових загроз, а також в якій аналізується військова присутність США у регіонах, де триває конкуренція з РФ. Аналіз стратегічних документів дозволяє дослідити офіційні позиції сторін щодо глобальних і регіональних викликів, визначити основні напрями зовнішньополітичної діяльності США та Росії, а також більш глибоко встановити основні сфери їхнього суперництва. Детальний огляд змісту цих документів та офіційної позиції США і РФ щодо геополітичних процесів будуть розглянуті далі у роботі.

Окрім стратегічних документів, важливими джерелами для аналізу конкуренції між США та РФ за геополітичний вплив є офіційні заяви та пресрелізи державних структур обох країн. Вони відображають офіційну позицію урядів щодо окремих питань, які виникають як у двосторонніх відносинах між США та РФ, так і у відносинах з країнами пострадянського простору; дозволяють простежити зміни у підходах до зовнішньополітичної діяльності та тактичні рішення, які впливають на статус та вплив обох акторів. До таких ресурсів можна віднести офіційні повідомлення, звіти та пресрелізи Державного департаменту США, американських посольств у пострадянських країнах, Міністерства закордонних справ РФ, а також офіційні заяви Кремля та Білого дому, які проливають світло на ставлення США і РФ щодо актуальних подій.

Важливим джерелом інформації для підготовки дослідження щодо геополітичної боротьби між офіційними Вашингтоном та Москвою виступають аналітичні матеріали та новинні статті в українських, американських, російських та міжнародних медіа. Завдяки ним відбувається фіксація та висвітлення подій; вони проводять власні розслідування та залучають до цього представників експертного середовища. Крім того, з інтерв'ю, офіційних коментарів для представників медіа можна виокремити позицію ключових чиновників США та РФ щодо політичних та економічних змін на пострадянському просторі, зрозуміти логіку та наміри вищого керівництва обох держав тощо. Важливо зазначити, що російські федеральні медіа є сильно контрольованими з боку влади, а тому ті новини та матеріали, які вони публікують, можна інтерпретувати

як ставлення російської влади до окремих процесів. Крім того, медіа часто виступають майданчиками для публікації експертних колонок і думок окремих представників влади чи дослідників, які є наближеним до ухвалення рішень на рівні держав. Ці матеріали слугують важливим елементом для розуміння позицій США і РФ щодо їхньої боротьби за вплив на країни пострадянського простору.

У роботі використано широкий спектр джерел, які включають стратегічні документи США і РФ, аналітичні матеріали провідних дослідницьких центрів, пресрелізи офіційних органів влади та установ, експертні коментарі, публікації у національних та міжнародних медіа. Сукупно вони дозволяють всебічно розглянути питання геополітичної конкуренції між США та РФ за вплив у пострадянських країнах, дослідити механізми реалізації зовнішньої політики офіційних Вашингтона і Москви, а також проаналізувати динаміку та перспективи цього геополітичного змагання.

1.3. Країни пострадянського простору в геостратегії США та РФ

Пострадянський простір залишається ключовим регіоном геополітичного суперництва між США та РФ. Для Російської Федерації він має особливе значення як частина традиційної сфери впливу. У цей же час офіційний Вашингтон розглядає регіон як місце, де можна послабити російські позиції, паралельно просуваючи демократичні принципи та посилюючи зв'язки з новими партнерами. Обидві держави сформували певні підходи щодо роботи з цим регіоном та окремими акторами.

Важливим аспектом у процесі дослідження геополітичної конкуренції між США та РФ є аналіз офіційних стратегічних документів обох держав, в яких зазначені ключові пріоритети їхньої зовнішньої політики, основні цілі, де прописані стратегічні інтереси, а також методи ведення зовнішньої політики. Такі документи, як Концепція зовнішньої політики РФ та Стратегія національної безпеки США, конструюють певні рамки, в межах яких оперують представники цих країн та ухвалюють ті чи інші політичні рішення. Крім того, ці документи

стають важливим джерелом для кращого розуміння динаміки двосторонніх відносин, точок перетину їхніх стратегічних інтересів та проблемних аспектів двосторонньої комунікації, а також для розуміння характеру впливу цих акторів на інших суб'єктів міжнародних відносин, зокрема і на пострадянські країни.

Аналіз стратегічних документів дозволяє визначити, яким чином офіційні Вашингтон та Москва готові захищати свої інтереси в регіоні та просувати власні ідеали, які виклики та загрози вони вбачають, зокрема і через активність свого конкурента, а також які методи та засоби вони застосовують для досягнення своїх стратегічних цілей. Ці документи не тільки віддзеркалюють поточну політичну та безпекову ситуацію, а і формують довгостроковий план дій для країни та впливають на майбутні кроки держави на міжнародній арені. Аналіз також дозволяє глибше зрозуміти поведінку США і РФ та оцінити їхній вплив на регіональні процеси, що є необхідним для цілісного уявлення геополітичної конкуренції між ними у пострадянських країнах.

Концепція зовнішньої політики РФ є одним з найважливіших стратегічних документів, який є дороговказом для провадження зовнішньополітичної діяльності. Концепція визначає основні напрями та принципи російської зовнішньої політики (МИД РФ, 2023а). Цей документ традиційно закладає певне підґрунтя для роботи із зовнішнім середовищем та визначає стратегічні орієнтири російської дипломатії.

Наразі в Російській Федерації діє вже шоста версія Концепції зовнішньої політики, яка була затверджена указом президента В. Путіна. Можна виокремити певну особливість ухвалення нових редакцій Концепції зовнішньої політики Російської Федерації. Документи від 1993, 2000, 2008 та 2013 років виступали програмними документами нових керівників Росії після їхнього приходу до влади. Концепція 1993 року була ухвалена після утвердження Бориса Єльцина на посту президента та стала відображенням пошуку Росією свого місця у міжнародній системі після розпаду Радянського Союзу. Тоді РФ офіційно відмовилася від блокового протистояння, проголосила готовність проводити

ліберально-демократичні реформи та перетворитися на партнера США (Лебедева & Бобров, 2023).

Концепція зовнішньої політики 2000 року стала наслідком обрання Володимира Путіна на пост президента. Тоді ж документ починають писати у дусі необхідності підтримки власних стратегічних інтересів та недопущення сильного загравання із західним світом, а натомість починається кристалізуватися спроба РФ просунути відмову від однополярного світу. Концепція 2008 року після обрання Дмитра Медведєва на посаду президента продовжила цей тренд, однак все ж показувала готовність РФ вступати у комунікацію зі США для вирішення спільних проблем. Концепція 2013 року також була ухвалена після обрання нового старого президента В. Путіна, який вже тоді почав більш скептично ставитися до партнерства із західними державами (Лебедева & Бобров, 2023).

Водночас концепції 2016 та 2023 років вже були не наслідком зміни президента. Вони радше стали продуктом, який відображав міжнародно-політичну ситуації навколо РФ та її відповідь на загрози. Концепція 2016 року була ухвалена вже після анексії Криму та початку гібридної агресії на Донбасі, за якими прослідувала реакція США і союзників щодо обмеження контактів з РФ та введенням проти них санкційних обмежень. Поточна концепція 2023 року була прийнята після російського повномасштабного вторгнення в Україну та початку консолідованої боротьби США та їхніх партнерів з російським експансіонізмом і збройною агресією проти України (Лебедева & Бобров, 2023). Проаналізуємо Концепцію зовнішньої політики Росії 2023 року, яка демонструє нинішнє ставлення офіційної Москви до ситуації в світі та пострадянському регіону, а також цілі та орієнтири зовнішньої політики.

У новій концепції Російська Федерація позиціонує себе як самобутня держава-цивілізація, яка посідає одне з ключових місць у сучасній системі міжнародних відносин завдяки наявності значних ресурсів у різних сферах (зокрема людських і матеріальних), статусу постійного члена Ради Безпеки ООН та значному ядерному потенціалу. Росія проголошує себе одним з суверенних

центрів світового розвитку, який бореться за утвердження багатопольярної міжнародної системи та досягнення балансу сил на міжнародній арені без превалювання США у глобальній політиці (МИД РФ, 2023а).

Уже в перших статтях Концепції можна прослідкувати критику Росії на адресу Вашингтону. У документі зазначено, що нібито США та їхні союзники борються проти настання епохи багатопольярності, намагаються подавити конкурентів у військово-політичній та економічних сферах. Крім того, офіційна Москва критикує санкційну політику Заходу проти себе та звинувачує США у «провокуванні державних переворотів, збройних конфліктів», що може вказувати на те, як в Російській Федерації традиційно звинувачують колективний Захід в організації протестів в пострадянських країнах (наприклад, як вони трактують події в Україні чи Білорусі) та війни в Україні (в якій РФ нібито вимушена захищатися від посягання Заходу на її безпеку) (МИД РФ, 2023а).

Війну проти України у Концепції названо «заходами для захисту життєво важливих інтересів на українському напрямку» (МИД РФ, 2023а). Звідти витікає, що це нібито США та їхні сателіти намагаються підірвати порядок, який склався в регіоні, що це вони кидають виклик Росії та намагаються конкурувати з нею за вплив у традиційному для РФ регіоні, що ці країни прагнуть ослабити Росію та підірвати її спроможність бути глобальним гравцем. Зазначається, що РФ готова боротися всіма можливими засобами, що вказує на те, що вона не збирається обмежуватися суто дипломатичними заходами (про що свідчить ситуація з конфліктом з Україною) (МИД РФ, 2023а). До речі, характерно, що з нової редакції Концепції зник окремий пункт про Україну. Якщо у версії 2016 року було прописано, що РФ зацікавлена у розвитку різноманітних зв'язків з офіційним Києвом, то у 2023 році через повномасштабну війну та неприкрите бажання знищити українську державність цей пункт виявився непотрібним.

Серед своїх стратегічних цілей у новій Концепції Росія зазначає забезпечення її безпеки та суверенітету, створення сприятливих зовнішніх умов для розвитку, а також посилення своєї позиції як одного з центрів сили. Однією з задач, яка вказує на готовність РФ використовувати усі наявні засоби та методи,

зокрема військову присутність і застосування зброї, є «протидія антиросійській діяльності іноземних держав, створення умов для припинення такої діяльності» (МИД РФ, 2023а). Цей пункт потенційно стосується саме побудови аргументації нібито вимушеної атаки на Україну через її антиросійську спрямованість. Цим пунктом РФ також розв'язує собі руки для подальших агресивних кроків, які та може застосувати проти країн, з якими у неї можуть погіршитися відносини.

Зупинимось на кількох пріоритетах зовнішньої політики РФ. Серед іншого, Росія планує «видаляти рудименти домінування США та інших недружніх держав», що можна трактувати як готовність РФ продовжувати конкуренцію зі США та їхніми союзниками в різних сферах та точках на карті світу, зокрема і на пострадянському просторі, який РФ вважає власною традиційною сферою інтересів (МИД РФ, 2023а). У цьому плані сюрреалістично виглядає пріоритет щодо дотримання міжнародного права, коли своїм вторгненням в Україну та окупацією територій Росія порушує низку Гаазьких та Женевських конвенцій, Статут ООН, Декларацію прав людини та Європейську конвенцію із захисту прав людини, вдається до численних порушень прав дитини під час збройного конфлікту, а також скоює широкомасштабні міжнародні злочини. Також особливо важливо звернути увагу на цей пріоритет, оскільки тут РФ наголошує, що вона буде боротися за скасування санкцій та визнання її нових кордонів, які вона проводить через окуповані території України.

Окремо варто розглянути ще 2 пріоритети зовнішньої політики РФ: підтримка міжнародного миру і безпеки та захист російських громадян. Перший з них варто розглядати через призму використання збройних сил РФ (МИД РФ, 2023а). У російській Концепції зазначається, що вони готові застосувати силу наперед в якості самооборони, якщо будуть відчувати загрозу своїй безпеці. Це може вказувати на поступу інтеграцію духу концепції наступального реалізму у зовнішньополітичні програмні документи РФ. Щодо питання захисту російських громадян, то через свою проактивну політику на цьому напрямі РФ прагне впливати на політичну ситуацію країн-сусідів через використання своїх же

громадян. Цим РФ вирішує питання забезпечення стратегічних інтересів серед країн пострадянського простору.

Розвиток стійких відносин з пострадянськими країнами Росія визначає як «найбільш важливі для безпеки, стабільності, територіальної цілісності та соціально-економічного розвитку». РФ розглядає ці країни як «зону миру та процвітання Росії» (МИД РФ, 2023а). Офіційна Москва прагне бути гегемоном у пострадянському регіоні, що може проявлятися через лідерство у розв'язанні регіональних конфліктів, протидію «інспірованим [з боку Заходу] кольоровим революціям», недопущення розміщення у цих країнах військової інфраструктури США і НАТО, боротьбу з конкурентами за першість в економічній інтеграції країн регіону з РФ (МИД РФ, 2023а).

Російська Федерація називає США «організатором та виконавцем агресивної антиросійської політики колективного Заходу» та вважає, що саме Вашингтон кидає виклик для безпеки та забезпечення стратегічних інтересів РФ (МИД РФ, 2023а).

Якщо підсумувати, то поточна версія Концепції зовнішньої політики РФ відображає процес переоцінки самою ж Росією свого місця в світі. У документі Росія де-факто звинувачує країни Заходу, і в першу чергу США, у тому, що вони кидають виклик її державній політиці з іншими країнами та її регіональному пануванню на пострадянському просторі зокрема. Варто звернути увагу і на послідовність розміщення регіонів/країн у Концепції, з якими РФ розвиває відносини. Те, що пострадянські країни стоять першими, можна інтерпретувати так, що РФ не бажає відпускати традиційний для себе регіон та планує і надалі боротися за присутність у ньому. Розміщення США на передостанньому місці вказує на тотальну кризу у двосторонніх відносинах, що лише посилює жорстку конкуренцію між ними.

Аналізу однієї лише Концепції зовнішньої політики РФ недостатньо для розуміння ролі Росії у міжнародних процесах, зокрема на пострадянському просторі, причин її конкуренції зі США за утвердження і розширення свого геополітичного впливу на країни регіону та пояснення її зовнішньополітичних

кроків. Для формування більш чіткої картини варто розглянути також і Стратегію національної безпеки Російської Федерації.

Цей стратегічний документ фактично є тією основою, на якій вже викристалізуються національні інтереси та стратегічні національні пріоритети РФ, цілі та завдання державної політики у сфері забезпечення національної безпеки та сталого розвитку Російської Федерації у довгостроковій перспективі. Стратегія національної безпеки задає тренд і для інших програмних документів, яким, наприклад, є Концепція зовнішньої політики РФ (МИД РФ, 2021). Кожна нова версія Стратегії враховує нові глобальні та регіональні виклики і загрози, які стоять перед Російською Федерацією. Кожна нова редакція по суті є реакцією країни на зміну зовнішнього середовища.

Поточна версія Стратегії національної безпеки була підписана російським президентом 2 липня 2021 року. Цю редакцію документа можна назвати не лише оновленням попередньої версії стратегії, яка діяла з 2015 року, а і маніфестом нової епохи, в якій опинилася РФ. Якщо у попередній стратегії ще відчувалося, що Росія не полишає надії на поліпшення відносин з країнами Заходу, то у новій версії РФ вже позиціонує себе як держава, яка протистоїть США, протистоїть поширенню їхніх ідей та впливу, який у російському керівництві вважають деструктивним для безпеки, зокрема на традиційному для Росії пострадянському просторі (МИД РФ, 2021).

Якщо розглянути блок Стратегії, де описується погляд РФ на геополітичне середовище, то можна виокремити декілька ключових моментів, які впливають на політику Росії. По-перше, червоною лінією йде теза про прагнення РФ сформувати багатополлярний світ, де Росія зайняла б одне з чільних місць, а натомість США втратили б своє домінування у світі. У Стратегії можна знайти формулювання, в яких США та їхні союзники звинувачуються у дестабілізації ситуації в інших країнах нібито з метою збереження першості західних країн. Також можна зустріти звинувачення у бік «деяких країн» (простежуються саме США), які займаються дезінтеграційними процесами в пострадянських країнах заради руйнування їхніх зв'язків з Росією (МИД РФ, 2021). Також важливо

відзначити, що Російська Федерація покладає відповідальність на західні країни за те, що сформувався образ РФ як агресивної країни.

Офіційна Москва негативно ставиться до «розмивання традиційних цінностей, зміни світової історії, перегляду поглядів на місце РФ у ній, реабілітації фашизму» і так далі. Також прослідковується теза, що Російська Федерація навчилася ефективно протистояти західному санкційному тиску завдяки посиленню її економічної незалежності, переорієнтації ринків збуту та розширенню зв'язків з рештою світу (МИД РФ, 2021).

Якщо розглядати стратегічні національні пріоритети РФ, то в контексті цієї роботи нас цікавлять такі пункти, як «Оборона країни» та «Стратегічна стабільність і взаємовигідне міжнародне співробітництво». Уже в першому пункті розділу «Оборона. країни» поряд з тезою про те, що загострюється боротьба між різними центрами сили за сфери впливу, йде фраза про зростання «значення військової сили як інструмента досягнення суб'єктами міжнародних відносин своїх геополітичних цілей» (МИД РФ, 2021). Цим пунктом РФ закладає у програмних документах твердження про доцільність використання власних збройних сил для захисту геополітичних інтересів, що можна на практиці спостерігати, наприклад, у війні Росії проти України. Поряд з цим у своїй Стратегії Росія звинувачує НАТО та США у збільшенні військової небезпеки та військових загроз для неї самої та союзників і партнерів РФ. А також додається теза, що продовжується ескалація конфліктів на пострадянському просторі, внаслідок чого Росія має втручатися для захисту своєї безпеки (МИД РФ, 2021). Це можна трактувати, що РФ таким чином аргументує свою можливість як посилювати військову присутність в країнах регіону, так і активно застосовувати війська заради «деескалації» таких конфліктів, тобто для боротьби за власну сферу впливу та збереження геополітичних інтересів.

Що стосується блоку «Стратегічна стабільність і взаємовигідне міжнародне співробітництво», то тут зібрані наміри Росії щодо зовнішньої політики. РФ знову звинувачує західні країни у бажанні зберегти своє домінування у світовій політиці, використовувати санкційні обмеження та

«відкрито втручатися у внутрішні справи суверенних держав» (МИД РФ, 2021). Серед задач, які ставить перед собою Російська Федерація, можна виділити декілька, які відображають її дії під час конкуренції за вплив на пострадянський регіон. По-перше, вона має намір продовжувати поглиблення співпраці з країнами-учасницями СНД, з самопроголошеними Південною Осетією та Абхазією як на двосторонньому рівні, так і в рамках міжнародних організацій та інтеграційних об'єднань. РФ прагне посилити інтеграцію з дружніми країнами регіону в рамках ОДКБ та Євразійського економічного союзу (МИД РФ, 2021).

По-друге, офіційна Москва ставить собі задачу «сприяти усуненню та запобіганню конфліктів у сусідніх державах, що можна трактувати, як намір РФ втручатися у внутрішні справи країн-сусідів, зокрема із застосуванням військового компоненту, задля збереження проросійських режимів та вигідного статусу-кво у цих суб'єктах. Не можна не згадати про таку задачу у Стратегії безпеки РФ, як «укріплення зв'язків між російським, білоруським та українським народами», що має формувати думку про єдність трьох країн під керівництвом Росії (МИД РФ, 2021). На погляд автора, ймовірно, частково подібними думками користувалися при плануванні повномасштабного вторгнення в Україну, що нібито через ментальну єдність і спорідненість народів українці не чинитимуть спротив російським військовим, які будуть наступати на Україну.

Ті, хто розробляв Стратегію нацбезпеки РФ, прагнули зобразити світ у процесі трансформації. Для РФ цілком адекватно писати про кінець гегемонії Заходу та його ослаблення, при цьому вони звинувачують цей же Захід у підживлюванні конфліктів у світі. Згідно зі Стратегією, відносини із західними країнами перестали бути пріоритетом для Росії. До того ж, до інструментів стримування Росії з боку Заходу автори Стратегії відносять не лише військові бази США за кордоном, а і роботу великих американських інтернет-компаній та використання долару США як валюти для розрахунків (МИД РФ, 2021).

Для більш комплексного і ширшого розуміння ситуації щодо конкуренції за геополітичний вплив та для формування об'єктивної картини, поряд з російськими стратегічними документами, необхідно розглянути й американські

аналогі. Для проведення аналізу були обрані Стратегія національної безпеки США та Стратегія національної оборони США. Почнемо зі Стратегії національної безпеки США. Цей документ є основоположним для визначення ключових напрямів забезпечення національної безпеки. Серед іншого, Стратегія загалом описує проблеми і виклики для безпеки країни, у ній зазначені пріоритетні цілі за кожним напрямком та прописано те, як американська влада планує протидіяти цим проблемам та викликам.

Як показує практика, кожна президентська адміністрація випускає нову Стратегію національної безпеки, в якій окреслює власний погляд на ситуацію в міжнародних відносинах та те, як мають діяти США. Наприклад, у Стратегії національної безпеки 2017 року за часів першої адміністрації Дональда Трампа відбувся перегляд місця США у світовій політиці, який був направлений у бік більшого відмежування від втручання у глобальні справи, а світ був охарактеризований не як міжнародне співтовариство, а радше як конкурентна арена, де США мають боротися за першість.

Поточна Стратегія національної безпеки США була прийнята у жовтні 2022 року, яка відобразила погляд президента Джоозефа Байдена та віцепрезидентки Камали Харріс на міжнародно-політичну ситуацію. Фактично у цьому документі адміністрація Дж. Байдена реалізувала свою передвиборчу концепцію про «створення зовнішньої політики для середнього класу, згідно з якою стабільна та процвітаюча Америка є проєкцією сили та впливу у світовому масштабі» (The White House, 2022).

У контексті теми дослідження нас цікавить саме зовнішньополітичний вимір цієї Стратегії. У документі зроблено акцент на двох фундаментальних викликах: по-перше, це конкуренція між великими державами за формування нового міжнародного порядку і, по-друге, транснаціональні спільні загрози, які мають вплив на більшість суб'єктів (міжнародний тероризм, кліматичні зміни, економічні проблеми тощо) (The White House, 2022).

Уже у передмові до Стратегії президент Дж. Байден зазначив про важливість підтримки американських альянсів та партнерств, які США

формували протягом попередніх десятиліть. Дж. Байден підкреслив, що «НАТО стало сильнішим, ніж раніше» і тут же привітав розширення блоку завдяки приєднанню до нього Швеції та Фінляндії, що сталося як реакція на російське повномасштабне вторгнення в Україну (The White House, 2022). Цей пункт говорить про ставлення американського істеблішменту до російської неприязні щодо розширення НАТО та російського ультиматуму 2021 року.

Також у передмові були згадані КНР та Росія як країни, які дестабілюють міжнародний порядок. І якщо щодо Китаю можна зчитати риторику, що офіційний Пекін лише кидає виклик американському лідерству, а тому потрібно якісно реагувати та посилювати свою конкурентоздатність, то Російську Федерація прямо звинуватили у руйнуванні миру та безпеки на Європейському континенті, що через її дії під питанням постала стабільність в усьому світі, а її риторика та ядерний шантаж підривають основи режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Крім того, США звинувачують РФ у перетворенні постачання вуглеводнів на зброю та елемент впливу на решту країн, через що виникла кризова ситуація в енергетиці (The White House, 2022).

Президент Дж. Байден також наголосив, що зараз наростає боротьба між вільним демократичним світом та авторитарними країнами за те, чия модель управління і розвитку є більш ефективною та спроможною. США заявляють, що вони і надалі будуть відстоювати свої ідеали, допомагати іншим демократіям у відбитті атаки (стосується і України) та посилювати лідерство у світі перед обличчям викликів (The White House, 2022).

У Стратегії є відсилка на розв'язання Росією повномасштабної агресії проти України, яка призвела до пертурбації міжнародної системи, виникнення нових і загострення старих проблем, а також яка змушує Вашингтон реагувати та включатися у міжнародний порядок денний. У Стратегії зазначено, що стримування агресії РФ та інших країн є життєво важливим інтересом США (The White House, 2022). Під проблему стримування Росії у Стратегії виокремили окремий пункт. Його розглядають в купі з протидією посилення Китаю, оскільки КНР та Росія усе більше зближуються останнім часом. Тим не менш, США

розділяють їх за спектром викликів. Якщо щодо КНР Сполучені Штати Америки збираються суто посилювати конкурентоздатність, то щодо Росії вони налаштовані вдаватися до заходів з її стримування (The White House, 2022).

У Стратегії 2022 року чітко зазначено, що у США зрозуміли про неможливість вплинути на політику РФ за президентства В. Путіна через небажання останнього йти на компроміси і поліпшення відносин зі США. Вони вже відкрито назвали Росію «безпосередньою та постійною загрозою міжнародному миру та безпеці» і поряд наголошується, що РФ не скільки бореться із Заходом, скільки руйнує світ навколо (The White House, 2022). США погоджуються підтримувати Україну у відбитті російської агресії та робити все, аби притягнути РФ до відповідальності за міжнародні злочини. Водночас офіційний Вашингтон не полишає надії, що пост-путінська Росія зможе стати партнером США у міжнародних справах та буде допомагати відстоювати мир і безпеку. А поки цього не сталося, США і надалі будуть протистояти деструктивному впливу РФ у світі та серед пострадянських країн зокрема.

У частині Стратегії, де деталізується характер відносин з окремими регіонами та прописані подальші стратегічні кроки США, варто придивитися до пункту про поглиблення відносин з Європою. Російська агресія є тим фактором, навколо якого США намагаються сформувати єдність Європи та США, відновити колишні міцні зв'язки, які дещо ослабли через ізоляціоністську позицію першої адміністрації Дональда Трампа (Орлик & Гриценко, 2022).

Так, США підтверджують свій намір посилювати співпрацю з іншими членами НАТО в рамках альянсу для захисту його членів від нападу РФ. Цим Вашингтон надсилає меседж до Москви про неприйнятність її ультимативних заяв про необхідність припинення розбудови військової інфраструктури НАТО та розширення блоку. Серед іншого, США готові допомагати Україні в її боротьбі за суверенітет та незалежність від РФ. Щодо інших пострадянських країн, то у Стратегії зазначається, що США планують розвивати зв'язки з країнами Центральної Азії в рамках американської дипломатичної ініціативи «С5+1» для посилення безпеки, укріплення стабільності та процвітання

центральноазійського регіону. У документі також прописані наміри США допомагати південнокавказьким країнам врегулювати конфлікти та досягти миру, підтримувати демократичні перетворення в Грузії та Молдові, а також про готовність відстоювати права людини у Білорусі, де влада досі перебуває під контролем режиму Лукашенка (The White House, 2022). Зазначення цілого спектру напрямів роботи на пострадянському просторі говорить, що США націлені на посилення зв'язків з країнами регіону, забезпечення своїх інтересів та готовність до боротьби з РФ за геополітичний вплив. Показово, що на відміну від попередньої стратегії часів Дональда Трампа, у поточній версії Україна згадується 32 рази (Орлик & Гриценко, 2022).

Водночас також варто розглянути Стратегію національної оборони США, оскільки вона є ідейним продовженням Стратегії національної безпеки. Цей оборонний документ підписується і вводиться у дію вже не президентом, а міністром оборони США. Стратегія національної оборони є центральним документом, який визначає підходи Пентагону для забезпечення безпеки та захисту національних інтересів США. Враховуючи посилення геополітичної конкуренції у світі, а особливо перехід РФ до боротьби за вплив за рахунок власних збройних сил, військовий компонент зовнішньої політики США також набуває важливості, зокрема щодо посилення двосторонньої оборонної співпраці з американськими партнерами та протидії російським загрозам на пострадянському просторі.

Останню версію оборонної стратегії було ухвалено у 2022 році. Серед країн, які кидають виклик США, безпеці країни та стабільності міжнародного порядку загалом, названі КНР, КНДР, Іран і, звичайно, РФ, враховуючи її експансіоністську політику. Стратегія називає Росію джерелом реальної та гострої загрози, яка зневажає незалежність своїх сусідів, силою нав'язує зміну кордонів та бажає відновити імперську сферу впливу. Згадується і повномасштабне вторгнення в Україну як приклад агресії Росії, яка прагне змінити статус-кво в регіоні (U.S. Department of Defense, 2022).

У Стратегії немає пунктів щодо безпосереднього залучення армії США у збройні конфлікти на території Європи чи пострадянського простору, враховуючи небезпеку прямого бойового зіткнення двох ядерних держав. Водночас у контексті російської агресії США збираються стримувати РФ за рахунок можливості завдати РФ неприйняттого рівня втрат. Наприклад, передбачається посилення співпраці з союзниками США в рамках НАТО, підтримка зусиль України у боротьбі за виживання країни, а також допомога зі збільшенням спроможності партнерів чинити спротив російському впливу та агресивним діям (U.S. Department of Defense, 2022).

Загалом Стратегія національної оборони США не намагається бути альтернативою Стратегії національної безпеки США. Вона суто доповнює її саме військовим аспектом та визначає перелік питань, за які має відповідати Пентагон, та стратегічні інтереси, якими також має опікуватися американська армія. У контексті стримування Росії вона не привносить нових ідей стосовно роботи на цьому напрямку, водночас Стратегія національної оборони є логічним продовженням тих засобів стримування та протидії російської експансії, про які зазначено у Стратегії національної безпеки.

Стратегічні документи США і РФ визначають загальні зовнішньополітичні пріоритети щодо пострадянських країн. Реалізація цих пріоритетів відбувається через різні механізми. Безпековий компонент відіграє важливе значення у формуванні відносин з країнами регіону, однак не менш значущими є економічні та гуманітарні важелі. Саме через економічні, торговельні та фінансові механізми, а також через культурні та освітні програми США і РФ формують довгострокові відносини з країнами регіону та закріплюють свій вплив.

Враховуючи значну роль військово-політичного чиннику у відносинах офіційних Вашингтона і Москви з країнами пострадянського простору, питання безпеки та політичних відносин будуть більш детально розглянуті в окремих розділах. Водночас важливо приділити увагу тому, як РФ і США вибудовують свою політику з пострадянськими країнами через економічні та гуманітарні ініціативи, які також є важливими інструментами досягнення інтересів в регіоні.

Економічні проекти, які реалізують обидві держави, мають суттєвий вплив на геополітичну динаміку регіону. Росія розглядає їх як інструмент для підтримки свого статусу, використовуючи для цього економічну інтеграцію, економічну та енергетичну залежність. Офіційний Вашингтон розглядає свою економічну допомогу та інвестиції як елемент стратегії з просування і підтримки демократії, тим самим отримує можливість для протистояння російському впливу та підтримки стабільності регіону.

Розгляд економічних проектів США і РФ дозволить краще зрозуміти, як через економічну політику ці два актори формують стратегічні альянси та як це згодом впливає на зміну балансу сил в регіоні. Першими розглянемо російські проекти, оскільки вплив Москви відчувається особливо сильно, порівняно з американським конкурентом.

Євразійський економічний союз (ЄАЕС) є одним з ключових російських економічних проектів в регіоні, членами якого є Росія, Вірменія, Білорусь, Казахстан і Киргизстан. Союз спрямований на поглиблення економічної інтеграції, створення спільного ринку товарів, послуг, робочої сили та капіталу. Ідея створення такого союзу виникла ще у 1990-х роках після розпаду СРСР. Першим, хто просував ідею об'єднання, був тодішній президент Казахстану Нурсултан Назарбаєв (це сталося ще у 1994 році) (Wolczuk та ін., 2022). Однак справжня реалізація почалася лише на початку 2010-х років, коли Російська Федерація активізувала створення економічного альянсу з державами пострадянського регіону.

У 2010 році був заснований Митний союз за участі Білорусі, Казахстану і РФ. Росія розглядала його як альтернативу європейській інтеграції для країн пострадянського простору. Появу політики ЄС «Східне партнерство» у 2009 році, завдяки якій посилювалися відносини з Україною, Білоруссю, Вірменією, Азербайджаном, Молдовою та Грузією, у РФ сприйняли як зазіхання на її сферу інтересів, а тому у відповідь російське керівництво прагнуло створити підконтрольний альтернативний економічний блок (Wolczuk та ін., 2022). Білорусь та Казахстан розглядали цей союз як можливість збільшити розмір

торгівлі, посилити економічне партнерство між усіма членами об'єднання та отримувати російську підтримку, гарантії безпеки і доступ до дешевих нафти та газу. Водночас вони не прагнули глибокої економічної інтеграції, на відміну від Російської Федерації (Wolczuk та ін., 2022).

29 травня 2014 року РФ, Білорусь та Казахстан підписали Договір про створення ЄАЕС, який набрав чинності 1 січня 2015 року. Наступного дня до них приєдналася Вірменія, а ще за кілька місяців – Киргизстан. Задекларовані цілі проекту передбачали економічні переваги: вільне переміщення товарів, послуг і капіталу, відкритість до міграції, спільні інфраструктурні проєкти, посилення конкурентоспроможності країн-членів. ЄАЕС намагався скопіювати структуру ЄС, наприклад були створені Євразійська економічна комісія та Суд ЄАЕС, проте на цьому схожість завершилася. Тип технократичної інфраструктури та спільного ринку, які лежать в основі ЄС, так і не були відтворені (Wolczuk та ін., 2022). Так і не була впроваджена спільна валюта, та й загалом прагнення до поглиблення інтеграції натрапляє на перешкоди. Головною проблемою ЄАЕС є його економічна асиметрія. РФ домінує в об'єднанні, відновлюючи свій вплив на колишні колонії. Основна торгівля відбувається саме між РФ та кожною з країн, а не між усіма п'ятьма членами ЄАЕС.

Для офіційної Москви ЄАЕС – це насамперед про політику та вплив, ніж про економіку. Союз є інструментом геостратегії РФ на пострадянському просторі, який забезпечує економічну залежність учасників від російського ринку. Наприклад, Білорусь та Вірменія критично залежать від експорту до РФ, а його зупинка може спричинити економічний спад. Крім того, РФ використовує ЄАЕС для залучення трудових мігрантів, що дає їй важелі тиску на країни-члени та обмежує їхню автономність у зовнішній політиці. ЄАЕС слугує для РФ ще й інструментом виклику західним об'єднанням, створюючи їм нібито альтернативу (Wolczuk та ін., 2022). Також через ЄАЕС Росія просуває концепт євразійства як альтернативу західному вектору розвитку. Враховуючи бажання Москви змінити міжнародний порядок та нав'язати свій порядок денний, ЄАЕС допомагає зміцнювати позицію Росії на міжнародній арені, формувати вигідний

для неї світогляд та підтримувати проросійські режими в країнах-учасницях. РФ також розглядає проєкт ЄАЕС як інструмент конкуренції зі США, завдяки якому та посилює положення в регіоні. ЄАЕС виступає бар'єром, який обмежує доступ США до ринків країн-учасниць, створюючи для Вашингтона проблеми в розбудові тісніших зв'язків з країнами регіону.

Крім того, після повномасштабного вторгнення в Україну Росія стала використовувати країни ЄАЕС для обходу західних санкцій та організації паралельного імпорту. Обсяги торгівлі між РФ та іншими членами ЄАЕС значно зросли після лютого 2022 року. Наприклад, експорт Казахстану до РФ збільшився на 25% (Векмурзаєв, 2023). Ще сильніше зріс експорт Киргизстану до РФ – він збільшився аж на 150%, досягнувши історичного максимуму (Векмурзаєв, 2023). Країни Центральної Азії почали постачати до РФ незвичну продукцію, як напівпровідники, частини літаків і гелікоптерів, побутову техніку, комп'ютери тощо (Векмурзаєв, 2023). У Вірменії товарообіг з РФ у 2022 році зріс на понад 2,4 рази, порівняно з попереднім роком (Baghirov, 2023). Водночас, загроза вторинних санкцій з боку США почала стримувати країни від подальших ризиків. Наприклад, восени 2023 року Казахстан дав зрозуміти, що буде дотримуватися американських санкцій хоча б частково, а тому заборонив експорт понад 100 різних товарів до РФ (Жулмухаметова, 2023).

США ставляться до ЄАЕС з пересторогою з кількох причин. Через цей союз РФ обмежує автономність країн у їхній зовнішній політиці. Крім того, Росія через ЄАЕС негативно впливає на процес демократизації серед країн регіону. Свого часу Державний секретар США Хілларі Клінтон наголошувала, що процес євразійської інтеграції, який курує РФ, де-факто є «рерадянизацією» пострадянського простору (RFE/RL, 2012). Нав'язування Росією своїх цінностей та порядку денного учасникам ЄАЕС призводить до відкату від ідеалів, які просувають США, наприклад, у сфері правозахисту чи верховенства права.

Крім проєктів економічної інтеграції, у своїй геостратегії Росія часто використовує енергетичне питання як інструмент посилення зв'язків і впливу на пострадянські країни, маючи одні з найбільших запасів нафти та газу в світі, а

також сильну базу в атомній енергетиці. Це дозволяє РФ чинити тиск на керівництво країн, вимагати поступок, а в обмін на лояльність надавати пільгові умови на купівлю енергоресурсів. Вірменія та Білорусь є прикладами країн, які сильно залежні від російського палива. Росія надає їм нафту та газ за зниженими цінами, що дозволяє цим країнам підтримувати свою економіку, проте такі знижки є наслідком лояльності та безумовної підтримки РФ в міжнародних питаннях. Офіційна Москва завжди використовує енергетичну залежність, щоб утримувати країни у своїй сфері впливу.

Після початку повномасштабного вторгнення в Україну, коли країни Європи почали зменшувати закупівлю російського газу, РФ була змушена шукати нові ринки збуту. Так, у 2022-2023 роках РФ активізувала переговори з Казахстаном та Узбекистаном щодо налагодження поставок російського газу, що призвело до утворення «тристороннього газового союзу» (Фергана, 2023). Це дозволило РФ не лише отримати новий ринок збуту, а і посилити енергетичну залежність цих країн. Це також забезпечило Росії доступ до газотранспортної мережі цих країн, оскільки передбачається, що вона буде брати участь у модернізації магістральної інфраструктури (Фергана, 2023).

Ще одним стратегічним інструментом Росії є її атомна енергетика, зокрема компанія «Росатом». На момент початку повномасштабного вторгнення в Україну, «Росатом» мав 73 проєкти у 29 країнах (Szulecki & Overland, 2023, с. 414). Завдяки цьому РФ контролювала понад 50% світового ринку атомної енергетики, у той час як її конкуренти – США, Франція, КНР, Південна Корея та Японія – разом займали лише 40% (Szulecki & Overland, 2023, с. 414). Росія використовує атомну енергетику для забезпечення економічних та політичних зв'язків, зокрема через постачання ядерного палива та участь у будівництві та обслуговуванні електростанцій (Крижний, 2024).

Наприклад, довгий час Україна залежала від постачання російського палива для своїх АЕС, оскільки на них стоять ще радянські реактори, які були сконструйовані від радянський/російський тип палива. Лише через агресією РФ Україна почала процес модернізації та переходу на американський аналог

палива. В аналогічній ситуації із залежністю від російського палива перебувають Вірменія та Білорусь. «Росатом» співпрацює з Вірменією щодо модернізації місцевої АЕС (Szulecki & Overland, 2023, с. 415-416), що, на думку автора, є додатковим фактором утримання офіційного Єревану в російській зоні впливу. У випадку Білорусі Росія реалізує проєкт будівництва нових реакторів на АЕС в Острівці. Для цього Білорусь мала взяти кредит від РФ у розмірі 10 млрд доларів на 25 років (Бернштейн, 2024), що ще більше посилює її залежність від РФ.

«Росатом» активно підтримує політику РФ щодо окупованих українських територій. Після захоплення російськими військами Запорізької АЕС у 2022 році працівники «Росатому» оперативно прибули на станцію для управління нею. Згодом, у жовтні 2022 року була створена окрема компанія «Експлуатаційна організація Запорізької АЕС» для експлуатації станції під контролем РФ (DiXi Group, 2024). Російські спеціалісти періодично намагаються відрізати АЕС від української енергосистеми та приєднати її до російської.

Росія використовує різні методи для посилення впливу на пострадянському просторі. Застосовуючи їх, РФ може маніпулювати політичними та економічними процесами в регіоні, забезпечуючи залежність країн та впливаючи на їхню зовнішню політику. Для порівняння розглянемо також інструменти, які використовують США для зміцнення своїх позицій у цій геополітичній конкуренції.

Одним з напрямів, яким займаються Сполучені Штати Америки в регіоні з перемінним успіхом, – це підтримка демократичних перетворень та впровадження ринкових реформ. З незалежністю колишні республіки СРСР отримали у спадок неефективну планову економіку, яка переживала затяжну кризу. Для США як світового лідера у ті часи було важливо просунути ідеї ліберальної демократії та вільної ринкової економіки, оскільки завдяки цьому був шанс приєднати країни регіону до глобальної економіки та отримати користь від кооперації з ними. Крім того, через сприяння переходу від планової до ринкової економіки можна було досягти зростання прихильності цих країн до США та зменшення їхньої залежності від РФ, аби та не могла сильно впливати

на внутрішню політику держав, оскільки їхня економіка була б диверсифікована і налаштована на партнерство із Заходом. Наприклад, США підтримували проєкт побудови трубопроводу Баку-Тбілісі-Джейхан, який став одним з перших великих проєктів з транспортування каспійської нафти на світові ринки (зокрема до Європи), оминаючи територію Росії, що, у свою чергу, посилювало автономність Азербайджану та Грузії та знижувало вплив на них з боку РФ (Torbakov, 2005).

США можуть непрямо впливати на економіку країн регіону через міжнародні фінансові організації, такі як Міжнародний валютний фонд чи Світовий банк, де вони є найбільшими акціонерами. Це дає змогу США впливати на кредитну політику та умови фінансування. Наприклад, щоб отримати кредит від МВФ, країни мають виконати певні умови, серед яких можуть бути економічні реформи чи антикорупційні заходи (прикладом може слугувати створення антикорупційної інфраструктури в Україні), на яких наполягатимуть США. Крім того, через ці інституції виділяється технічна допомога та надаються консультації, які сприяють інтеграції країн у світову економіку та західне співтовариство.

Варто підкреслити, що США використовують не лише міжнародні організації для надання допомоги, а й власні державні структури. Одним з таких донедавна було Агентство США з міжнародного розвитку – USAID. USAID був ключовим інструментом американської допомоги у пострадянських країнах. Агентство підтримувало різні активності: проведення економічних реформ, надання консультаційних послуг для підвищення можливостей органів влади, розвиток приватного сектору, підтримка боротьби з корупцією та посилення демократичних інституцій (Ruth, 2025). Також американській вплив у країнах регіону посилюється через інвестиції американських приватних компаній: чим більше американський бізнес представлений у країні регіоні та чим активніше він інвестує у місцеву економіку, тим сильніший вплив мають США та тим сильніше офіційний Вашингтон готовий захищати свої інтереси в цій країні.

Окрім економічного виміру (та безпекового, про який в основному мова буде йти у наступних розділах), важливе значення у сучасному геополітичному суперництві також відіграє «м'яка сила» – інструмент, який використовується для формування сприятливого іміджу держави та розширення впливу без силового примусу.

Американська модель «м'якої сили» ґрунтується на факторі привабливості способу життя, культури та політичної моделі США (Сенченко, 2022, с. 28). Більшість американських програм та інституцій, які працюють саме через гуманітарний вимір, були створені у XX столітті, як уже згадане агентство USAID (Ruth, 2025). З крахом СРСР вони почали активно працювати в пострадянських країнах. США використовують ці програми для просування ідеалів ліберальної демократії, прав людини, проведення ринкових економічних реформ в пострадянських країнах. Цим офіційний Вашингтон отримує можливість для укріплення свого впливу, інтеграції пострадянських держав до західного простору та зменшення їхньої залежності від РФ.

Наприклад, з 1961 року у США функціонує Бюро у справах освіти та культури, серед завдань яких є сприяння розвитку порозуміння між США та рештою країн світу, у тому числі через публічну дипломатію (Сенченко, 2022, с. 26). Через Бюро реалізують міжнародні освітні та культурні програми, направлені на підтримку студентів та молодих науковців у проведенні наукових досліджень, проведення культурних обмінів, організацію курсів з вивчення англійської мови та захист міжнародного культурного надбання (Сенченко, 2022, с. 26). США встановлюють зв'язки з молоддю та активною верствою населення пострадянських країн через програми обміну, як Fulbright (Bureau of Educational and Cultural Affairs, б. д.) та Open World Leadership (Congressional Office for International Leadership, б. д.), які посилюють академічну та громадську співпрацю. Для школярів діє програма FLEX – Future Leaders Exchange Program, яка дає можливість навчатися рік у США, знайомитися з американською культурою та згодом застосовувати знання і досвід у своїх країнах (FLEX, б. д.). Ці програми сприяють посиленню зв'язків з активними представниками

пострадянських країн, які формують нову політичну еліту, яка просуватиме ідеали демократії, що лише посилюватиме позиції США, оскільки учасники таких програм нерідко займають посади в політиці та бізнесі рідних країнах.

США підтримують демократичні реформи, захист прав людини, створення антикорупційної інфраструктури тощо через грантове фінансування та консультативні програми (раніше значна частка коштів йшла через систему USAID). Важливу місце у цьому відіграють неурядові організації, зокрема Фондація «Відкрите суспільство» (англ. *Open Society Foundations*) Джорджа Сороса. Вона надає грантову допомогу різним групам громадянського суспільства задля підтримки незалежних медіа, проведення законодавчих змін, захисту прав людини тощо. Фондація має представництва в Україні (функціонує під назвою Міжнародний фонд «Відродження»), Молдові та Грузії (*Open Society Foundations, 2024*).

На пострадянському просторі також активно працювали Міжнародний республіканській інститут (IRI, 2021), Національний демократичний інститут (NDI, 2021) та Національний фонд на підтримку демократії (NED, 2021). Вони сприяли розвитку громадянського суспільства, парламентаризму, вільних медіа та прозорих виборів в пострадянських країнах (NDI, 2021; IRI, 2021). Що стосується Національного фонду на підтримку демократії, то він також активно надавав грантову підтримку неурядовим організаціям, які працюють у сфері захисту прав людини, над проведенням структурних реформ, досягненням справедливості та розслідуванням міжнародних злочинів (що характерно для України, яка переживає міжнародний збройний конфлікт з РФ) (NED, 2021).

У цілому, гуманітарні програми укріплюють довіру до США серед населення та мають створювати позитивний імідж як великої держави, яка підтримує демократичні цінності та опікується правами людини.

Хоча РФ має значно менші можливості, ніж США, Росія все ж намагається використовувати гуманітарне співробітництво для зміцнення впливу на пострадянському просторі. Це реалізується через культурні та освітні програми, підтримку російських етнічних меншин, просування російської мови, а також

створення проросійських рухів та організацій. Чи не найголовнішим напрямом такої політики РФ в країнах пострадянського простору є культурна експансія та мовна політика. Росія активно підтримує діаспори у пострадянських країнах, використовуючи їх як важіль впливу на уряди цих країн, а захист російської мови часто набуває примусового характеру. Спекулюючи на темі захисту російської мови, РФ приховує реальний намір щодо збереження контролю над пострадянськими країнами та їхньої лояльності. Це сильно контрастує з м'яким просуванням англійської мови з боку США.

Росія не шкодує коштів для функціонування культурних центрів і програм з просування російської культури та мови, особливо в пострадянських країнах. Ключову роль у цьому відіграють Фонд «Русский мир» (Масієнко та ін., 2022), Фонд підтримки публічної дипломатії імені Горчакова (Терещенко & Коваль, 2022) та федеральне агентство «Россотрудничество» (Росспівробітництво) (Коваль та ін., 2022), які фінансуються з державного бюджету РФ та активно працюють над просуванням російського погляду на суспільно-політичні процеси в регіоні та світі. Росспівробітництво позиціонує себе як російський аналог USAID (Коваль та ін., 2022). Ця установа надає гранти на навчання у російських університетах, проходження стажування в російських компаніях, організацію молодіжних форумів та популяризацію російської мови. Крім того, Росспівробітництво цементує російську діаспору, формуючи з неї активні спільноти для тиску на місцеву владу. Також агентство активно інвестує у «відбілювання» іміджу Росії за кордоном (Коваль та ін., 2022). Фонд «Русский мир» займається просуванням традиційних цінностей, пропагує російську культуру, фінансує міжнародні освітні програми, які спрямовані на збільшення привабливості РФ (Масієнко та ін., 2022). Фонд Горчакова, у свою чергу, фінансово підтримує дослідницькі проекти у сферах історії, міжнародних відносин, економіки, політології, журналістики тощо, проте вони мають вписуватися у напрями зовнішньої політики РФ. Фактично Фонд є інструментом з поширення російського бачення та «відбілювання» російських жорстких кроків у міжнародній політиці (Терещенко & Коваль, 2022).

Росія надає стипендії для молоді з пострадянських країн для навчання в російських університетах, чим посилює контакти на рівні закладів вищої освіти та молодіжних груп і формує довгострокові зв'язки з країнами. У контексті освіти варто згадати і те, як РФ використовує освіту для посилення впливу на окупованих територіях. Так, з 2014 року на території Криму та частині Донбасу, а з 2022 року на окупованих частинах Запорізької та Херсонської областей Росія примусово запровадила власну систему освіти. Це спрямовано на виховання лояльності молодого покоління до РФ через школи, дитячі і молодіжні організації, військові табори та гуртки, такі як Російський рух дітей та молоді «Рух перших» (рос. «Движение первых») (Альменда, 2024), «Юнармія», центри «Воїн» та «Авангард», кадетські класи тощо (Стратонова, 2025). Росія перевиховує дітей на окупованих територіях, роблячи її лояльною, намагаючись зробити з них «патріотів РФ» та ускладнюючи процес реінтеграції цих територій після повернення під контроль України.

РФ інвестує у власні медіа, просуваючи необхідні наративи для посилення проросійських настроїв в країнах пострадянського регіону через федеральні канали, місцеві осередки агенції Sputnik тощо. Останнім часом широко стали використовуватися Telegram-канали, афілійовані з російським режимом. Відсутність мовного бар'єру лише підсилює вплив інформаційної політики РФ, яка покликана сконструювати лояльність населення країн регіону до РФ та проросійських політичних проєктів.

У контексті гуманітарного співробітництва США та РФ з пострадянськими країнами не можна не згадати (враховуючи події останніх років) про їхню допомогу цим країнам з подолання наслідків пандемії COVID-19. США та РФ активно використовували «коронавірусну» та «вакцинну дипломатію» для зміцнення впливу в регіоні, змагаючись за лідерство у розробці вакцин та масштабах їх постачання. Вони конкурували у постачанні медичного обладнання та засобів індивідуального захисту, а також наданні підтримки постраждалим економікам регіону. Якщо не брати суто гуманітарний аспект такої дипломатії,

то США і РФ переслідували мету з покращення свого іміджу серед країн пострадянського регіону.

РФ прагнула випередити Захід, особливо США, у розробці вакцин проти COVID-19 для демонстрації своєї могутності. Вона змогла розробити векторну вакцину (вона містить спеціальні модифіковані часточки вірусу), що скоротило темпи її появи (World Health Organization, 2021). Це дозволило РФ швидше вийти на ринок та укласти угоди щодо постачання, позиціонуючи свою вакцину «Спутнік V» як ефективний та доступний засіб (Kier & Stronski, 2021). Водночас процес створення російської вакцини був пов'язаний з низкою міжнародних скандалів, зокрема з інформацією про промисловий шпіднаж РФ у західних країнах для отримання даних про розробки місцевих аналогів (Fox & Kelion, 2020). Першими напрямками експорту російської вакцини стали держави з тісними відносинами з РФ, зокрема пострадянські країни. Крім того, РФ постачала вакцини і на окуповані території України (в Крим і на Донбас) та до самопроголошених Південної Осетії та Абхазії (Giusti & Ambrosetti, 2023).

США обрали інший шлях, розробивши м-РНК вакцини, які, хоч і вимагали більше часу для створення та були дорожчими, але виявилися більш ефективними (World Health Organization, 2021). Однак це призвело до того, що менш заможні країни не могли закупити достатню кількість американських вакцин. Також, через рішення Дональда Трампа постачати вакцини насамперед на внутрішній ринок, деякі країни звинуватили США у «вакцинному апартеїді» (Massie, 2021), що негативно вплинуло на імідж США. Вашингтон намагався компенсувати це поставками засобів індивідуального захисту, обладнання та через надання фінансової допомоги, намагаючись протистояти своїм конкурентам у боротьбі за вплив. Після зміни президентської адміністрації у 2021 році США змінили стратегію коронавірусної дипломатії, посиливши допомогу іншим країнам у подоланні наслідків пандемії, що покращило їхній статус. Політика змістилася від ізоляціонізму Д. Трампа до глобальної взаємодії Дж. Байдена (Filipović, 2024, с. 63). США стали активніше працювати з іншими країнами, зокрема пострадянськими, поліпшуючи імідж та укріплюючи вплив.

Вони налагодили відносини з ВООЗ, через яку постачали вакцини пострадянським країнам (Filipović, 2024, с. 64): через глобальну ініціативу COVAX від ВООЗ США постачали такі вакцини, як *Moderna*, *Pfizer* та *Johnson&Johnson* (Berkley, 2020). Участь США у COVAX створювала враження готовності солідаризуватися з іншими країнами та покращувала загальний імідж країни у світі та серед пострадянських країн зокрема (The White House, 2021).

Висновки до Розділу 1

У першому розділі досліджуються теоретико-методологічні основи геополітичного суперництва між США і РФ на пострадянському просторі, зокрема через призму основних концепцій і теоретичних підходів, які дозволяють глибше зрозуміти динаміку геополітичних процесів.

Опрацьовано концептуальні засади дослідження їхнього геополітичного суперництва. Так, наприклад, праці таких авторів, як Дж. Міршаймер, К. Волтц, С. Волт, Дж. Ная та З.Бжезинський, дозволяють глибше зрозуміти логіку дій США та РФ на пострадянському просторі, а також механізми їхнього протистояння та співпраці з країнами регіону. Аналіз теоретичних підходів демонструє, що питання геополітичного суперництва між США і РФ найкраще розглядати через призму концепцій реалістичної школи міжнародних відносин. Реалізм, як одна з основних теоретичних парадигм, акцентує увагу на важливості боротьби за владу і безпеку, які стали домінуючими факторами у міжнародних відносинах. Можна виділити як наступальний реалізм, так і оборонний, кожний з яких, хоч і дає різне тлумачення стратегій і намірів держав, дозволяє зрозуміти природу їхнього суперництва за вплив та його розширення. Так, наступальний реалізм орієнтується на активне просування впливу та забезпечення безпеки через проактивні дії із застосуванням сили для досягнення власних інтересів. У свою чергу, оборонний реалізм підкреслює важливість уникнення прямих зіткнень між акторами, проте країни все ж прагнуть обмежити вплив конкурента, аби не допустити його надмірного посилення і подальшого домінування.

Для більш глибокого розуміння процесів і характеру суперництва між США та РФ варто послуговатися також концепцією м'якої сили та геополітичним аналізом. Геополітичний аналіз дозволяє не зводити дослідження суто до військових аспектів, а враховувати також територіальні, економічні, стратегічні чинники тощо. Водночас концепція «м'якої сили» дозволяє розглядати не лише військовий та економічний тиск, а і важливість впливу через культурні і гуманітарні канали. Для США це проявляється у використанні освітніх ініціатив, фінансуванні гуманітарних проєктів і наданні різного роду допомоги, тоді як російська сторона намагається впливати через мовну політику, роботу медіа, культурних і освітніх інституцій, а також релігійний чинник.

Вивчення стратегічних зовнішньополітичних документів США і РФ показує різницю у підходах до взаємодії з країнами пострадянського простору. Дослідивши ці матеріали, можна зробити загальний висновок, що американська політика більше орієнтована на підтримку суверенітету цих держав та інтеграцію їх у світову та політичну систему. При цьому у США визначають РФ як одну з небезпек для стабільності та безпеки в регіоні, а тому мають намір стримувати розширення її впливу та загальмувати активізацію експансіоністських рухів з боку Російської Федерації. У свою чергу, політична еліта РФ намагається зберегти сферу впливу, застосовуючи різні механізми тиску (від військового втручання до застосування «м'якої сили»). Російське керівництво прагне не допустити укріплення позицій Заходу на території пострадянських країн, які воно вважає своєю традиційною сферою впливу, а тому прагне через роботу з країнами регіону зменшувати вплив конкурентів, зокрема США, протидіяти укріпленню їхніх інтересів та витіснити їх за межі регіону.

Дослідження також охоплює аналіз наукових праць, аналітичних звітів, офіційних документів та медійних матеріалів, що підтверджують актуальність проблеми. Водночас аналіз наявних робіт показує, що більшість з них концентрується або на двосторонніх відносинах між РФ та США, або на окремих аспектах їхньої співпраці з країнами регіону. Це вказує на недостатній аналіз механізмів реалізації зовнішньополітичних стратегій США та РФ у контексті

їхнього суперництва за вплив у регіоні та сучасних викликів, що говорить про актуальність дослідження.

Аналіз документально-джерельної бази дослідження продемонстрував, що суперництво між РФ і США проявляється не лише у політико-безпековому аспекті, а й через економічні, гуманітарні та інформаційні інструменти впливу. США акцентують увагу на підтримці демократії та економічного розвитку за західними принципами, а також на політиці санкційного тиску. Росія ж активно використовує енергетику, інтеграційні проекти та культурну дипломатію для зміцнення своїх позицій в регіоні. Особливої уваги заслуговує суперництво між США та РФ у часи пандемії COVID-19, коли обидві держави активно використовували «коронавірусну» та «вакцинну дипломатію», допомагаючи пострадянським країнам впоратися з наслідками пандемії і при цьому посилюючи зв'язки з країнами регіону та покращуючи свій імідж.

РОЗДІЛ 2. ГЕОПОЛІТИЧНІ ІНТЕРЕСИ РФ У КЛЮЧОВИХ КРАЇНАХ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

2.1. Україна в геополітичній стратегії РФ

Україна завжди займала чільне місце у російській зовнішній політиці, а питання збереження її у межах російської сфери впливу було одним із пріоритетів Росії. Суперництво між США та РФ за геополітичний вплив над Україною та збереження своїх стратегічних інтересів не обмежуються періодом нинішніх активних бойових дій в рамках російсько-української війни. Сучасний збройний конфлікт став фактично апогеєм конкуренції між двома акторами, а історія цієї боротьби почалася ледь не з перших років незалежності України.

Конфлікти між українськими та російськими землями розпочалися ще з часів територіальної експансії Московського царства. Москва поступово посилювала вплив, воюючи з Річчю Посполитою та Османською імперією за контроль над українськими територіями. Місію зі «збору земель» продовжувала Російська імперія, а згодом і СРСР. Лише у радянську добу Москві вдалося інкорпорувати всі українські території. Паралельно викристалізовувався наратив, що Україна та її територія належать Росії та є невід'ємною її сфери впливу. Однак у 1991 році Україна отримала шанс на незалежне існування та вільний вибір зовнішньополітичного курсу, зокрема право встановлювати і розвивати відносини з країнами Заходу, у тому числі зі США.

Для РФ активне зближення України із західними країнами та посилення співпраці з ними вважалися загрозою національним інтересам. Однак у 1990-х роках РФ ще не була здатна ефективно протистояти поширенню американського впливу через власну слабкість та залежність від підтримки з боку країн Заходу. Тому Росія поступово посилювала тиск на політичну еліту в Україні, аби примусити офіційний Київ передивитися свої плани, відмовитися від посилення кооперації зі США та обрати саме РФ як головного партнера.

З перших років незалежності Україна стикнулася з тиском Росії, яка хотіла повернути радянську сферу впливу. Перші проблеми у двосторонніх відносинах

з'явилися на початку 1990-х років під час кримської кризи. Тоді постало питання щодо політичного статусу півострову Крим у рамках єдиної України, оскільки його становище залишалося неврегульованим через відсутність ухваленої Конституції, яка б закріплювала ці правові аспекти. Це розв'язало руки проросійським елементам у Криму, які просували ідею про широку автономію півострова та необхідність підписання спеціального договору про входження до складу України. Крім питання визначення статусу Криму, у 1994 році на півострові пройшли перші та наразі єдині вибори президента Криму. У голосуванні переміг проросійський маргінальний кандидат Юрій Мешков (Примаченко, 2018), який виступав за інтенсифікацію відносин між Кримом і Росією, ослаблення зв'язків з Україною та зменшення впливу Києва на регіональні процеси. Серед його планів були й ідеї з переходом до розрахунку в російських рублях, посилення ролі російської мови на півострові, а також щодо зміни часу з київського на московський.

У цей період до Криму активно прибували громадяни РФ, зокрема політики та прихильники відновлення російського впливу. Вони підтримували Мешкова та закликали до тісніших зв'язків з РФ. Мер Москви Юрій Лужков відкрито висловлювався за приєднання Севастополя до РФ (Кореспондент, 2019). Крім того, на початку 1990-х років Верховна Рада РФ схвалила постанову, в якій наголосила на нелегітимності передачі Криму Україні у 1954 році та закликала провести переговори щодо його приналежності (Ведомости Съезда народных депутатов РФ и Верховного Совета РФ, 1994). Це демонструє, наскільки активно РФ почала втручатися в ситуацію в Україні з перших років незалежності, що супроводжувалося кроками з посилення тиску на український політичний істеблішмент та планування встановлення контролю над Україною.

Однак адміністрації президента України Леоніда Кучми все ж вдалося врегулювати кримську кризу, усунувши Мешкова від влади, змінивши національне законодавство та залучивши внутрішні війська для контролю над територією Криму (Примаченко, 2018). Попри мирне вирішення кримської кризи

1990-х років, ці події стали своєрідною репетицією захоплення Криму російськими агентами у 2014 році.

Ще однією проблемою у міждержавних відносинах 1990-х роках був поділ Чорноморського флоту СРСР. І Україна, і РФ прагнули підпорядкувати його собі у повній мірі. Розпочалося протистояння президентських указів, якими Україна та Росія на папері намагалися закріпити контроль над військовими кораблями. Через відсутність чіткого плану на найвищому рівні команди окремих кораблів самостійно ухвалювали рішення про вибір сторони. РФ чинила активний спротив процесу українізації флоту, вдаючись до тиску на командирів та екіпажі для їхнього переходу на бік РФ. Хоча процес розділу розтягнувся на роки, російський тиск зрештою виявився ефективним, оскільки більша частину флоту підпорядкувалася саме РФ. Україна отримала у розпорядження менше 20% кораблів (Збройні сили України, 2020). Можна ствердно сказати, що Київ програв цю боротьбу за Чорноморський флот, що у подальшому негативно відобразиться на долі самого Криму: у 2014 році саме Чорноморський флот РФ став одним з інструментів швидкої окупації півострова.

У той же час, РФ намагалася балансувати у відносинах з Україною, чергуючи конфронтацію з потеплінням. Так, після врегулювання питання розподілу флоту Росія одразу погодилася підписати договір про дружбу і співробітництво, який набрав чинності навесні 1999 року. У ньому сторони закріпили повагу до кордонів і територіальної цілісності, а також заклали основи для стратегічного партнерства (Червоненко & Виноградова, 2017). Однак у 2014 році РФ порушила ці домовленості, окупувавши частину українських територій.

Нова криза у відносинах між Україною та РФ сталася через кілька років після підписання договору про дружбу. У 2003 році між країнами виник конфлікт щодо морського кордону в Азовському морі та Керченській протоці. Росіяни вирішили зв'язати намівною косою свій Таманський півострів з українським островом Тузла (Червоненко & Виноградова, 2017). У процесі будівництва з російської сторони почали лунати фрази, що цей острів історично має належати Росії. Українська влада тоді оперативно відреагувала на провокації з боку РФ,

хоча був ризик переростання ситуації у повноцінний збройний конфлікт. Конфлікт припинився у жовтні 2003 року, коли Росія вирішила зупинити будівництво дамби. Такі маневри РФ можна розглянути як умисний тиск на Україну щодо пришвидшення делімітації морського кордону саме на умовах Росії. Незважаючи на те, що конфлікт вичерпався, у РФ так і не визнали хибність своїх дій та продовжили вважати Тузлу частиною своєї території (RFE/RL, 2005).

Восени 2004 року в Україні відбулася Помаранчева революція – ще один момент, коли РФ намагалася закріпити контроль над Україною та подавити американський і європейський вплив. Протести стали наслідком масштабних фальсифікацій під час президентських виборів. Тоді Центральна виборча комісія оголосила переможцем провладного і, що важливо, проросійського кандидата Віктора Януковича, з чим не погодилася опозиція на чолі з Віктором Ющенком та його прихильниками (Музей Революції Гідності, б. д.). Вони вимагали або проведення перерахунку голосів, або ж повторного проведення голосування. Задля більшого тиску на владу опозиція організувала масштабні акції протесту в центрі Києва, яку в Росії сприймали як чергове повторення сценарію кольорових революцій, що, на їхню думку, було інспіровано Заходом. На противагу табір проросійського кандидата В. Януковича збирав альтернативні протести вже на свою підтримку.

Україна виявилася поділеною електорально (Музей Революції Гідності, б. д.), і, що важливо, до цього також долучилися російські політтехнологи. Росія робила ставку на перемогу В. Януковича та усіяко надавала йому підтримку, зокрема і через відрядження російських спеціалістів для проведення кампанії. На думку автора, російська влада вбачала у приході до влади в Україні Віктора Януковича вікно можливостей, аби сильніше прив'язати Україну до себе. За часів президенства Леоніда Кучми РФ не досягла через його уміле балансування між Заходом та Сходом, тому В. Янукович мав би вирішити цю проблему для Москви. В обмін на лояльність до РФ він мав отримати пост президента України.

Після перших результатів ЦВК Володимир Путін уже вітав В. Януковича з перемогою на виборах (МИД РФ, 2004), ніби вважаючи, що РФ перемогла у

цьому геополітичному протистоянні зі США. Перемога В. Януковича відкрила б для Росії широкий доступ до української економіки, встановлення контролю над бізнес-активами та дозволила б приєднати Україну до російських економічних проєктів, що відрізало б їй подальший шлях до інтеграції до євроатлантичної спільноти і закріпило Україну в межах російської сфери впливу.

Однак швидкої перемоги не сталося. Було проведено повторне голосування у другому турі, на якому перемогу отримав прозахідний (якого можна також назвати проамериканським) кандидат Віктор Ющенко. За його президентства Україна почала активно рухатися до вступу в ЄС та НАТО, що де-факто можна назвати сигналом для РФ, що Україна почала відриватися від неї та сильніше інтегруватися у західну спільноту. У Росії непросто сприйняли цю поразку, оскільки їм не вдалося закріпити Україну у своїй орбіті, а тому почали готуватися до наступної президентської кампанії. Щоправда з часом Росія добилася свого: у 2010 році до влади в Україні все ж прийшов проросійський В.Янукович, внаслідок чого перед РФ відкрилося вікно можливостей для посилення контролю та обмеження неросійського впливу на Україну.

Ґрунт для приходу В. Януковича до влади Росія почала готувати ще за часів Віктора Ющенка. Російська влада прагнула показати, що під час правління прозахідних сил Україна стикається з численними проблемами в економіці та соціальній сфері. Часто ці проблеми допомагала влаштовувати сама РФ, аби підірвати довіру до української влади серед населення. Одним з важелів тиску на Україну був газовий шантаж. РФ в односторонньому порядку перекивала постачання газу до України, а відповідно і до країн ЄС у 2006 та 2009 роках (Червоненко & Виноградова, 2017). Перекриття постачання в зимовий період могло призвести до катастрофічних наслідків. Росія вимагала перегляду тарифів на постачання газу до України та його транзит в Європу, маючи намір при цьому також отримати контроль над українською газотранспортною системою та ще міцніше прив'язати Україну до себе.

Однак і після перемоги В. Януковича Росія не припинила шантажувати Україну. У цьому контексті варто згадати про інші торгові війни між країнами,

які ініціювала РФ. Вона забороняла ввезення українського шоколаду, молочних продуктів, зокрема сирів. Крім того, у 2013 році РФ фактично ввела експортну блокаду українських товарів (BBC News Україна, 2013а). Можна зробити умовивід, що це робилося з ключовою метою – нанести шкоду українській економіці та завадити Києву інтегруватися до ЄС. Своїми обмеженнями Росія намагалася спровокувати зневіру серед українського бізнесу та створити хаос в економіці, створивши ілюзію, що лише у кооперації з РФ Україна зможе вижити і зростати економічно.

У період правління В. Януковича Україні були також нав'язані «Харківські угоди», за якими термін перебування Чорноморського флоту РФ у Севастополі був подовжений до 2042 року в обмін на знижку на газ (Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України (укр/рос), 2010). Крім того, РФ лобювала можливість приєднання України до Митного союзу на противагу євроінтеграції. Що характерно, західні країни не наважувалися захищати Україну у торгових війнах чи змінити позицію РФ. Вони суто закликали до переговорного процесу задля врегулювання економічних конфліктів.

Незважаючи на те, що торгові війни вдалося врегулювати, Росія все ж досягла свого. Команда президента В. Януковича вирішила призупинити інтеграцію України до ЄС під приводом побоювання проблем в економіці через ускладнення відносин з РФ та іншими членами Митного союзу. Росія фактично запропонувала українській владі такий собі хабар – обміняти європейську інтеграцію на 15 млрд доларів (Ананьевский, 2013), на що і погодився В. Янукович під час переговорів з В. Путіним, оскільки знав, що за наслідками управління уряду Януковича-Азарова державна казна була практично порожня, що загрожувало б припиненню різних виплат, зокрема і соціальних.

У відповідь на рішення про відмову від підписання Угоди про асоціацію з ЄС невдоволені громадяни вийшли на акції протесту. Перші дні протестів проходили мирно, однак у ніч з 29 на 30 листопада бійці спецпідрозділу міліції «Беркут» силою розігнали наметове містечко. З цього моменту починається

ескалація ситуації та наростання градусу протесту. Протягом усієї зими 2013-2014 років влада намагалася знищити протест як явище, застосовуючи як силу, так і репресії, а також вдаючись до змін у законодавстві. Кульмінація протесту відбулася 18-20 лютого 2014 року. Це були найбільш криваві дні Революції Гідності, під час яких у центрі європейської столиці було вбито понад 100 осіб. Після цього владна вертикаль В. Януковича почала руйнуватися. Топ-чиновники та вище військово-керівництво країни були змушені тікати з країни та шукати прихисток у РФ, яка протягом усього періоду Євромайдану надавала допомогу владі у боротьбі з протестом, який, на думку Росії, був інспірований США.

На наш погляд, Росія жодним чином не збиралася програвати США конкуренцію за Україну. Після Мюнхенської промови В. Путіна 2007 року стало зрозуміло, що РФ має значні геополітичні амбіції та готова посилювати вплив на інші країни. Першим таким кроком з відновлення власної сфери впливу стала інтервенція до Грузії 2008 року, що потім трансформувалося у збільшення російської військової присутності і приведення до влади у Тбілісі проросійського керівництва. Україна мала бути наступним кроком у цьому процесі. Росія прагнула зробити з України другу Білорусь, яка була б сильно залежною від Москви та рухалася б у її фарватері. Торгові війни, економічний тиск та газовий шантаж робили свою справу: тодішня українська влада була готова йти на поступки РФ. Однак протести 2013-2014 років похитнули ці плани, і російське керівництво, побоюючись втратити контроль, вирішало активно боротися за Україну.

Силу тиску, який чинила РФ, не можна порівняти з американським впливом. У цьому контексті можна згадати про кредит у 15 млрд доларів, і те, що російські силовики тренували українських правоохоронців, що з Росії постачали спеціальні засоби для міліції для розгону демонстрацій (Державне бюро розслідувань, 2022). Крім того, важливо зазначити, що на керівні силові посади в Україні були призначені російські громадяни, а російська пропаганда активно працювала над зміною суспільної думки як в Україні, так і на Заході. Водночас РФ не врахувала позицію самого українського народу, який повалив

владу В. Януковича. Тим не менш, на відміну від свого геополітичного суперника, у РФ був план «Б» і на такий випадок. Москва почала гібридну війну проти України, що призвело до руйнування статус-кво та трансформації міжнародного порядку, за збереження якого виступали США.

Окупація Кримського півострова, розпалювання сепаратизму у південно-східній Україні та збройний конфлікт на Донбасі – цим РФ порушила принципи, які скріплювали порядок на Європейському континенті. Росія створила негативний прецедент з порушення територіальної цілісності та втручання у внутрішню політику іншої країни. Російсько-український збройний конфлікт де-факто запустив нову «холодну війну» між США та РФ (Tisdall, 2014). У відповідь на агресію РФ була призупинена значна частина проєктів та була обмежена комунікація між Росією та США (що характерно, це відбулося саме з ініціативи Вашингтону). За дії в Україні Росія отримала санкційні обмеження, які мали б підірвати її спроможність чинити тиск на Україну та продовжувати збройну агресію. Західні економічні обмеження спровокували певну нестабільність в економіці, викликали фінансову кризу та закриття деяких ринків збуту для російських товарів і послуг, однак російським технократам в уряді та Центральному банку все ж вдалося впоратися з викликами, тому можна поставити під питання результативність західних санкцій на першому етапі російсько-української війни.

Протягом весни 2014 року незаконні збройні формування, підконтрольні Росії, захоплювали контроль над населеними пунктами Донецчини і Луганщини. Тоді Україна почала антитерористичну операцію з метою відновлення контролю над територіями. Це мало певні успіхи, як звільнення Слов'янська, Краматорська та інших міст. У другій половині серпня 2014 року точилися інтенсивні бої навколо міста Іловайськ. Україна тоді намагалася відрізати сепаратистські райони від сполучення з РФ, однак це не вдалося зробити через введення Росією своїх вже регулярних військ, чим фактично припинила подальше просування українських підрозділів. Хоча в РФ напрому і не висловлювалися, що вони втрутилися у бойові дії, присутність військ РФ була підтверджена (Одінцова,

2019). Подібна ситуація повторилася вже від час боїв за Дебальцеве в лютому 2015 року, в яких також брали участь кадрові російські військові, що було задокументовано. Хоча Росія публічно заперечувала, що її війська вторглися на Донбас, однак, за згадками французького президента Франсуа Олланда, який брав участь у переговорному процесі в Мінську, Володимир Путін під час розмови обмовився про залучення Збройних сил Росії (BBC News Україна, 2018). Фактично Москва перейшла до використання військової сили для встановлення контролю над частиною української території та примусу української влади до поступок, серед яких мала бути б автономія Донбасу та федералізація, що мало на меті ослабити Україну та заблокувати її інтеграцію до євроатлантичної спільноти, а натомість закріпити її в межах російської сфери впливу.

У 2014 році, на тлі загального погіршення відносин між Україною та РФ, Москва знову припинила постачання газу до України з метою тиску на владу в Києві. Тоді було покладено початок судовому процесу в міжнародному арбітражі в Стокгольмі між Україною та Росією щодо газових угод. Зрештою Україна перемогла у цьому процесі, а РФ мала виплатити компенсацію в розмірі близько 3 млрд доларів (Reuters, 2019). Поступово кількість російського газу, який прокачувався територією України, знижувався. Остаточне припинення транспортування російського газу до ЄС через України сталося 1 січня 2025 року разом із закінченням п'ятирічного контракту між Україною та РФ на прокачку палива, який підписали наприкінці 2019 року (BBC News Україна, 2025).

З приходом до влади у США Дональда Трампа у січні 2017 року Росія прагнула домовитися з новим американським президентом, зокрема і щодо сфер впливу на пострадянському просторі та вирішити українське питання. РФ хотіла зробити російську візію щодо вирішення конфлікту на Донбасі пріоритетною та схилити Д. Трампа і США на її прийняття. У 2018 році відбулася зустріч Дональда Трампа і Володимира Путіна у Хельсінкі, де серед іншого обговорили врегулювання ситуації в Україні. Однак два президенти так і не домовилися, як вирішити кризу та припинити війну, а РФ не вдалося добитися від США згоди на утвердження російської сфери впливу над Україною (Wintour, 2018).

Новий етап російської боротьби за домінування над Україною розпочався на початку 2021 року, коли у США після президентських виборів до влади прийшов наступник Д. Трампа – Джозеф Байден. З огляду на те, як почала поводитися РФ у конфлікті з Україною, складалося враження, що Володимир Путін або намагається випробувати Дж. Байдена як лідера вільного світу, або ж шантажує його для досягнення домовленостей, зокрема і щодо розмежування впливу на Україну. Це безпосередньо відображає ставлення РФ до збройного конфлікту в Україні та до країни загалом. Для Росії ця криза є не лише боротьбою за встановлення свого контролю чи посилення впливу на Україну. Можна припустити, що Російська Федерація розглядає цей конфлікт також і як частину ширшого суперництва зі США за переділ сфер впливу. Саме у 2021 році цей геополітичний вимір конфлікту став проявлятися куди сильніше.

Якщо у 2019-2020 роках Росія ще демонструвала готовність до переговорів (хоча б публічно), то у 2021 році діалог зайшов у глухий кут. Для тиску на Україну і Захід РФ почала застосовувати військову силу, а саме перекидати війська до кордону з Україною під приводом навчань з Білоруссю (Українська правда, 2021). За даними розвідки, кількість військ на кордоні була значно більшою, навіть ніж під час «гарячої» фази протистояння на Донбасі у 2014 році. Навесні 2021 року також активізувалися бої на Донбасі та почастишали обстріли з боку ОРДЛО. Паралельно загострювався дипломатичний конфлікт між США і Росією, який призвів до взаємного висилання дипломатів (Al Jazeera, 2021). Проте така тактика РФ виявилася успішною: В. Путін домігся провести саміт з Дж. Байденем у Женеві, де Україна було одним з ключових питань.

Зустріч В. Путіна та Дж. Байдена відбулася 16 червня 2021 року, проте вона жодним чином не вирішила суперечності між країнами та не поклала початок розв'язанню української кризи. Протягом літа 2021 року напруженість навколо України дещо зменшилася, проте вже восени почалася нова фаза ескалації – Росія знову почала збирати війська поблизу українського кордону. Паралельно з цим Росія відмовилася продовжити мандат місії ОБСЄ на кордоні між РФ та Україною, яка діяла там з 2014 року (ZMINA, 2021). Проросійські сили почали

витискати спостерігачів ОБСЄ з окупованих частин Донецької та Луганської областей. Разом з цим наростала кількість обстрілів з боку бойовиків. Росія також перекинула частину своїх підрозділів до Білорусі, як було офіційно зазначено, для проведення спільних навчань, проте вже за декілька місяців ці війська розпочнуть вторгнення в Україну в лютому 2022 року.

Розуміючи важливість України для збереження своєї сфери впливу, Російська Федерація під час низки консультацій зі США у грудні 2021 року вимагала від офіційного Вашингтону і партнерів гарантій безпеки для себе, що включало, серед іншого, вимогу від США відмовитися від будь-якого військового партнерства з державами колишнього СРСР, припинити з ними будь-який діалог щодо приєднання до НАТО, «закрити двері» Альянсу для нових членів, а також Сполучені Штати Америки разом із союзниками мали б відвести усю військову інфраструктуру НАТО на позиції 1997 року (Roth, 2021).

Проаналізувавши цей ультиматум, можна зробити висновок, що В. Путін хотів перерозподілити сфери впливу в Європі, підписавши документ із закріпленнями їхніх меж. Росія хотіла повернути собі контроль над усіма пострадянськими країнами, а також відновити межі радянського впливу в Центрально-Східній Європі. Особлива увага була приділена саме Україні. Незважаючи на те, що Україна була далека від приєднання до НАТО, Російську Федерацію все одно непокоїло посилення військового співробітництва України з країнами Альянсу, зокрема зі США. У РФ інтенсифікацію відносин (постачання Україні американського летального озброєння, проведення спільних американсько-українських навчань) сприймали як загрозу своїм інтересам у регіоні. Відтак Москва висунула вищезгаданий ультиматум. Розуміючи низькі шанси на його схвалення, російське керівництво вирішило супроводити свої вимоги шантажем щодо початку військової кампанії в Україні.

Паралельно з консультаціями зі США щодо розмежування сфер впливу Російська Федерація намагалася тиснути і на саму Україну, аби та погодилася на російські умови. Насправді цю роботу Москва почала ще у вересні 2014 році, коли була проведена перша зустріч у Мінську між президентами РФ та України

за посередництва Франції та Німеччини, за результатами якої був підготовлений Мінській протокол, і продовжила після лютого 2015 року, коли був узгоджений Комплекс заходів щодо виконання Мінського протоколу. Увесь цей період до лютого 2022 року РФ вимагала від України піти на поступки щодо легітимізації проросійських елементів на Донбасі, щодо проведення федералізації в країні та розвороту у бік інтенсифікації відносин з Росією. Для реалізації цих планів РФ вклала фінансові та політичні ресурси у підтримку проросійських партій та рухів всередині України, які транслиували російські наративи та закликали до виконання нав'язаних Україні Мінських домовленостей, а також працювали в інформаційному просторі, намагаючись змінити суспільну думку щодо відносин з РФ, щодо збройного конфлікту на Донбасі та щодо європейського вибору України. Росії частково це вдалося зробити, враховуючи піднесення проросійських партій, як «Опозиційна платформа–За життя», Партія Шарія, Партія «Наші» та інші. Росія також підтримувала мережу пропагандистських медіа, які транслиували вигідну для РФ позицію. Однак досягти запланованого Росії не вдалося: Україна не прагнула йти на поступку РФ та погоджуватися на російське бачення припинення конфлікту.

У лютому 2022 року Російська Федерація підняла ставки у тиску на Україну, визнавши «ДНР» та «ЛНР» самостійними республіками (Кропман, 2022). Цим РФ в односторонньому порядку вийшла з Мінських домовленостей і показала Україні та її партнерам, що вона готова до силового вирішення конфлікту на Донбасі, а також зміни політичної еліти в Україні на проросійську.

Російське повномасштабне вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року суттєво змінило безпекову ситуацію в регіоні. РФ намагалася силою закріпити Україну як свою зону інтересів, як територію, яка входить до традиційної сфери впливу РФ. Росія намагалася використати вторгнення в Україну і для впливу на США, заявивши про себе як про рівного суперника у геополітичному суперництві. РФ спробувала довести, що вона буде готовою боротися за свої стратегічні інтереси не лише дипломатичними методами, а і готова застосувати для цього військову силу. Однак розрахунок РФ, що їй це обійдеться незначними

жертвами, не справдився. Повномасштабне вторгнення РФ призвело до того, що західний світ оголосив її ворогом і почав боротися з геополітичними амбіціями Москви куди сильніше, головним чином через допомогу Україні.

Фактично з початку повномасштабного вторгнення Росія змінила формат своєї безпекової політики щодо України, перейшовши від гібридних методів впливу до відкритої збройної агресії. Це стало найбільш різким і радикальним проявом реалізації геополітичної стратегії РФ на пострадянському просторі.

Протягом 2022 року російські війська окупували значні території на сході, півдні та півночі України. Однак у березні-квітні Україні вдалося деокупувати території Київщини, Чернігівщини, Сумщини, Житомирщини, а восени українські військові провели нові контрнаступальні операції, звільнивши значні території Харківщини та правобережну Херсонщину, включно з самим Херсоном. Війна набула затяжного характеру. РФ стала нарощувати військове виробництво та проводити мобілізацію, що свідчило про довгострокові плани Росії щодо продовження агресії заради встановлення повного контролю над Україною.

У 2023 році основний фокус бойових дій зосередився на Донбасі, де російські війська намагалися поступово просувати вглиб території України, а також на Запоріжжі, де українські сили спробували провести великий контрнаступ, який не став успішним. Крім того, Росія змінила специфіку повітряних ударів по українській інфраструктурі, застосовуючи комбіновані ракетно-дронові обстріли для виснаження української ПВО та морального тиску на цивільне населення. Ситуація на фронті у 2024 році залишалася динамічною, хоч і без значних просувань. Можна відзначити певний успіх російських військ у продавлюванні української оборони в Донецькій області та операцію української армії в Курській області РФ, яка зруйнувала міф про недоторканість російської території.

Західна підтримка залишається ключовим фактором у стримуванні РФ. США, країни ЄС, Канада, Австралія та інші партнери надають Україні допомогу у відбитті російської агресії та підтримують країну у фінансовому та

гуманітарному плані. Водночас політичні зміни у США та Європі у 2024-2025 роках вплинули на динаміку підтримки, викликавши внутрішні дискусії щодо подальшого фінансування військової та економічної допомоги Києву. У той же час офіційна Москва і далі використовує риторику про «захист русского міра», боротьбу проти розширення НАТО та американської гегемонії, виправдовуючи свою агресію. РФ намагається налагоджувати контакти з країнами Глобального Півдня задля послаблення впливу санкційного тиску Заходу.

На цьому фоні усе сильніше почалися розмови про можливість перемир'я у збройному конфлікті між РФ і Україною, враховуючи втому від війни у світі. Попри розмови про перемир'я або навіть завершення війни внаслідок підписання мирного договору, ключовим залишається питання умов та готовності сторін йти на компроміси. Офіційний Київ наполягає на відновленні територіальної цілісності та наданні Україні міжнародних гарантій безпеки, тоді як РФ намагається змусити Україну та Захід закріпити ситуацію на землі, утвердити новий статус-кво та змусити Україну врахувати вимоги, які Росія оголошувала ще у 2021-2022 роках. Подальший розвиток ситуації значною мірою залежатиме від позиції західних партнерів України, передовсім США, а також здатності України адаптуватися у нових реаліях.

2.2. Політичний тиск та військова присутність як інструменти геополітичного контролю РФ над Білоруссю та Киргизстаном

Білорусь займає особливе геополітичне положення, розташовуючись на межі між РФ, яка реалізовує амбіції з розширення сфери впливу, і Заходом, для якого пріоритетом є самостійність Білорусі. Білорусь історично має тісні зв'язки з РФ, вона є частиною Союзної держави, бере участь у російських інтеграційних проектах та підтримує з нею тісне політичне та військове співробітництво. Також економічні відносини Білорусі з Росією мають особливе значення, оскільки Мінськ сильно залежить від її підтримки: Москва утримує Білорусь під контролем через економічні преференції в обмін на лояльність.

За останні десятиліття Білорусь пережила кілька політичних криз, які привертали увагу глобальних акторів, особливо РФ. Останнім таким значним політичним потрясінням стали протести 2020 року, які сильно вплинули на міжнародне позиціонування Білорусі.

Більшу частину історії Білорусь перебувала під владою сусідніх держав. Найбільший вплив на її сучасне позиціонування, ідентичність та розвиток мали періоди перебування під владою Російської імперії та СРСР. На певний час землі теперішньої Білорусі отримали незалежність після падіння імперії, однак цей період тривав недовго. Білорусь захопили більшовики, і з 1922 року вона де-юре стала частиною СРСР. Це був період інтенсивної інтеграції білоруських земель до російської сфери впливу.

Наприкінці 1980-х років Білорусь, як і інші республіки СРСР, почала шлях до незалежності. Доба політики перебудови сприяла відродженню національної самосвідомості, виникали різноманітні суспільно-політичні рухи за культурне відродження та політичні зміни, за відновлення вжитку білоруської мови, яка втратила свої позиції за часів комуністичної влади. У 1990 році була ухвалена Декларація про державний суверенітет Білорусі. У грудні 1991 року Білорусь стала однією з трьох держав, які підписали Біловезькі угоди, які фактично ліквідували Радянський Союз. Тим не менш, уже між незалежними Росією і Білоруссю відносини не припинилися, а навпаки лідери обох країн шукали можливості для відновлення і посилення економічних зв'язків, оскільки у разі повної втрати кооперації з РФ на Білорусь чекала б глибока економічна криза.

У перші роки незалежності Білорусь стикнулася з низкою викликів у політиці та економіці. Перехід від планової економіки до ринкової був надзвичайно складним і характеризувався значним спадом, що прямо впливало на ставлення громадян до політики нової влади та закономірно породжувало конфлікти всередині істеблішменту. У таких умовах процес демократичного переходу Білорусі проходив вкрай складно. Одним із досягнень тодішньої влади можна назвати ухвалення конституції Білорусі, яка закріплювала принципи демократії, верховенства права в країні та гарантувала основні права та

обов'язки громадянина. Крім того, на 1994 рік були призначені перші президентські вибори в країні (Раєвський & Спірін, 2021). Однак політична та економічна нестабільність не грали на руку тодішній владі.

Використовуючи гасла про досягнення стабільності та відновлення економічного добробуту, на перших президентських виборах в Білорусі перемогу отримав Олександр Лукашенко (Раєвський & Спірін, 2021). Ці вибори стали доленосними як для самого О. Лукашенка, так і для країни в цілому, оскільки після них утвердився режим Лукашенка, який утримує владу до сьогодні. О. Лукашенко вносив зміни до Конституції, пролонгував президентські терміни, активно боровся з білоруською опозицією та обмежував діяльність незалежних медіа. Ці кроки мали б гарантувати збереження його влади в країні, однак з часом вони ж і призвели до наростання незадоволення серед громадян.

У перші роки незалежності Білорусі вдавалося зберегти тісні відносини з Росією, що гарантувало для Мінська доступ до російських ринків, а також отримання матеріалів та енергоресурсів за низькими цінами, що дозволяло Білорусі втримати економіку та роботу підприємств. Після обрання президентом О. Лукашенко приділив особливу увагу відносинам саме з Росією, маючи намір сильніше інтегрувати з нею Білорусь. Примітно, що О. Лукашенко прагнув цими кроками збільшити свій вплив і популярність у самій Росії, спостерігаючи за падінням рейтингу тодішнього російського президента Бориса Єльцина (Харитонов, 2019). Однак з приходом до влади в РФ Володимира Путіна ці плани О. Лукашенка вже не мали шансу на успіх.

Ледь не від самого початку президентства О. Лукашенка Білорусь регулярно сколихували акції протесту. Наприклад, у середині 1990-х років О.Лукашенко висловив бажання змінити державну систему та зробити її більш контрольованою, відмовившись від парламентської системи і перебравши на себе більше повноважень. Влада також ініціювала зміну державних символів, повернувши радянські зразки, та провела зміни в мовній політиці, поставивши російську мову на один рівень з білоруською (Пальчис, 2018). У відповідь на плани О. Лукашенка опозиційні депутати висловили обурення. Їхню позицію

підтримали також патріотично налаштовані громадяни, яким не подобалися плани О. Лукашенка з розмивання національної ідентичності (Хартия'97, 2020). Тим не менш, О. Лукашенко все ж таки зміг трансформувати систему під себе: ініціативи президента підтримали на референдумах (Пальчис, 2018).

Нова криза сталася уже наприкінці 90-х років. І приводом для цього стала активізація інтеграційного процесу між РФ і Білоруссю. З самого початку свого президенства Олександр Лукашенко прагнув рухатися в бік інтеграції з Росією, а тему об'єднання використовував у передвиборчій кампанії. Згодом ця тема часто фігурувала на переговорах з президентом РФ Борисом Єльциним, чим О.Лукашенко виторгував для Білорусі економічні вигоди та торгові преференції. У 1996 році О. Лукашенко і Б. Єльцин підписали договір про створення Співтовариства Росії та Білорусі (Харитонов, 2019). Це було вигідним кроком для обох президентів: якщо російський президент використовував цей здобуток на власних президентських виборах, показуючи успішність зовнішньої політики, то О. Лукашенко розглядав це як можливість у подальшому очолити союзна державу, знаючи про слабкість і проблеми зі здоров'ям Б. Єльцина. Водночас подальший процес інтеграції весь час гальмувався.

Якщо Росія, зі свого боку, вимагала від офіційного Мінська переймати російський досвід управління та провести масштабну приватизацію підприємств, контроль над якими потенційно планувала встановити РФ, то Білорусь виступала за рівність у рамках співтовариства. Торги тривали кілька років, що часом виливалося у погіршення двосторонніх відносин через відсутність консенсусу. Зрештою у грудні 1999 року сторонам все ж таки вдалося підписати договір про утворення Союзної держави (Харитонов, 2019). У відповідь у Білорусі вибухнули акції протесту, які отримали назву «Мінська весна» (Мещерякова & Кошляк, 2020). Однак планів О. Лукашенка зі створення союзної держави вони не похитнули. Хвиля протестів продовжилася через кілька років, коли у 1999-2000 роках білоруси виходили на Марші свободи в Мінську. Демонстранти виступали проти ініціативи зі створення Союзної держави з РФ, розглядаючи її як загрозу суверенітету і незалежності Білорусі. Крім того, піднімалися питання

про відновлення в Білорусі верховенства права та гарантування прав і свобод людини. Ці акції протесту, однак, не вплинули на ухвалення договору про Союзу державу.

Інтеграція РФ і Білорусі, про яку довго домовлялися у 1990-х роках, так і не стала успішним проєктом. Білоруський та російський президенти по-різному дивилися на цю ідею, а з приходом до влади в РФ В. Путіна бачення щодо інтеграції зовсім розійшлися. Якщо для О. Лукашенка пріоритетом було утвердження партнерства в рамках союзу, то В. Путін пропонував фактично включення Білорусі до складу РФ, що означало втрату суб'єктності і незалежності (Скібіцька, 2021). Примусити Білорусь піти на такі поступки РФ у ті часи ще не мала змоги. Відчувалася політична та економічна слабкість РФ: проблеми сепаратизму, війна в Чечні, дефолт і економічна криза, нестабільне становище влади Б. Єльцина і необхідність підготовки до транзиту влади. Крім того, серед російських політиків не було бажання погіршувати відносини з О.Лукашенком, який завжди був готовий співпрацювати з Росією.

Тривалий період перебування О. Лукашенка при владі, збільшення його повноважень та посилення впливу на різні процеси в Білорусі, утвердження авторитаризму та обмеження громадян в політичних правах, утиски опозиції та вільних медіа в країні, «переписування» Конституції та зміна законодавства задля гарантування збереження влади, а також проведення нового референдуму у 2004 році щодо скасування обмеження на кількість президентських термінів (Пальчис, 2018) – усе це разом вплинуло на зростання невдоволення всередині країни та зниження підтримки О. Лукашенка напередодні нових президентських виборів 2006 року.

Ці вибори проходили на фоні переслідування білоруської опозиції та зникнення деяких опонентів О. Лукашенка у перегонах на президентський пост. Білоруська влада саботувала розслідування цих епізодів. Крім того, міжнародна ситуація також формувала відповідний фон перед виборами: у сусідній Україні та Киргизстані на тлі виборів відбулися масові акції протесту, які призвели до приходу до влади опозиційних сил. Це насторожувало О. Лукашенка, через що

доводилося застосовувати адміністративний ресурс та впливати на виборчий процес заради збереження влади. Коли громадськості стало відомо, що на президентських виборах 2006 року знову нібито перемагає О. Лукашенко, розпочалися масштабні протести у Мінську з вимогою відставки О. Лукашенка та повторного проведення виборів президента (Мещерякова & Кошляк, 2020). Активісти мали політичну підтримку з боку послів країн ЄС (TUT.BY, 2006), однак протест не став успішним. Крім силового розгону демонстрацій, білоруські правоохоронці почали відкривати кримінальні справи проти лідерів протесту. Проти інших застосовували залякування і погрози створити проблеми на роботі або навчанні. Паралельно з цим також почалися конфлікти між опозиційними лідерами.

Як поставилися у РФ до протестів 2006 року та чи скористалися вони цими протестами для власної користі чи збільшення впливу? На думку автора, Росія побачила у ситуації шанс укріпити відносини з О. Лукашенком, усе більше вганяючи Білорусь у залежність від РФ. Для неї вкрай важливим було зберегти Білорусь як свого союзника, а тому вони підтримали режим Лукашенка, бо він гарантував Росії цей статус (і який міг би похитнутися через прихід до влади прозахідної опозиції). У першій половині 2000-х років було враження, що сфера впливу Москви зменшується: прозахідні лідери прийшли до влади в Україні та Грузії, в Киргизстані пройшла демократична революція, країни Балтії приєдналися до ЄС. Росія не могла втратити і Білорусь – свого найближчого союзника. Тому вони використовували токсичність О. Лукашенка у своїх цілях.

Хоч протести 2006 року не мали успіху, невдоволення політикою О.Лукашенко лише збільшувалося. У 2010 році планувалося провести нові президентські вибори. Як і у минулі разі, виникали проблеми щодо допуску опозиціонерів на вибори, однак деяким все ж вдалося зареєструвати. Результати голосування, які оприлюднила ЦВК Білорусі, показали, що О. Лукашенко нібито набрав близько 80% голосів виборців. У відповідь на вулиці вийшли десятки тисяч людей з вимогою провести перевибори без участі О. Лукашенка (Мещерякова & Кошляк, 2020). Режим відреагував швидко: силовики з

особливою жорстокістю розігнали пікети, що могло свідчити про те, що білоруський президент не був упевнений у своїй перемозі, а тому діяв на випередження, аби не дозволити протесту посилитися.

РФ відкрито підтримала О. Лукашенка і офіційно визнала результати виборів. Посол РФ у Білорусі О. Суриков навіть відкрито підтримав застосування сили з боку правоохоронців для розгону демонстрантів (NAVINY.BY, 2010). Розуміючи конфлікт режиму Лукашенка зі США та Європою, Росія вдало для себе використовувала цю ситуацію. Коли західні країни відмовлялися визнавати результати білоруських виборів та вводили проти білоруських чиновників санкції, то Росія ще міцніше прив'язувала до себе Білорусь через обіцянки дешевих нафти та газу для населення, промисловості та можливості реекспорту, а також через приєднання Білорусі до Митного союзу (NAVINY.BY, 2010). Що характерно, обіцянки щодо дешевих енергоносіїв для Білорусі Росія часто порушувала, тим самим шантажуючи Мінськ йти на ще більші поступки. Зокрема після кількох хвиль таких кроків офіційна Москва добилася того, що в кінці 2011 року Білорусь була змушена продати Росії акції компанії «Белтрансгаз» за 2.5 млрд доларів, в результаті чого 100% білоруської газотранспортної системи стало належати РФ в особі «Газпрому» (Иванов, 2019).

Протягом 2010-х років відбувалася низка протестів, на яких більше піднімали питання економіки, фінансів, добробуту тощо. Так, з одного боку, не було ярко виражених гасел щодо відставки О. Лукашенка, однак при цьому активісти звинувачували владу у некомпетентності. Одними з найбільших протестних акцій у цей період стали мітинги проти Декрету №3 «Про запобігання соціального утриманства», який був більш відомий під назвою «закон проти дармоїдів», за яким непрацюючі громадяни мали сплачувати спеціальний збір. Це збурило громадськість, оскільки було зрозуміло, що цей збір вводиться з метою додатково наповнити державний бюджет, коштів в якому не вистачало через дії влади (Кот, 2017).

Для російської влади важливим було збереження контрольованості Олександром Лукашенком ситуації в країні. В умовах західної ізоляції Білорусі,

коли за порушення прав людини вводили санкції проти білоруських посадовців, та «закручування гайок» в країні О. Лукашенко не мав іншого виходу, як більше співпрацювати з РФ, яка завжди користувалася шансом ще більше зробити Білорусь залежною. Насправді О. Лукашенко намагався вирватися з цієї ситуації, особливо коли стало зрозуміло, що В. Путіна не цікавить політично рівноправна Білорусь. Побічно допомагала О. Лукашенкові у цьому Україна: коли йшли жорсткі бої на Донбасі у 2014 та 2015 роках саме у Мінську для переговорів щодо врегулювання ситуації збиралися учасники Нормандського формату, а згодом у білоруській столиці проходили зустрічі щодо врегулювання ситуації на Донбасі. Те, що до Білорусі приїздили лідери Франції та Німеччини – це велика репутаційна перемога і злам ізоляції країни. Однак президентська виборча кампанія 2020 року зіпсувала усі ці спроби.

Олександр Лукашенко, який перебував при владі з 1994 року, вирішив балотуватися на свій вже шостий термін. Він входив у цю передвиборчу гонку з низьким рейтингом: за даними окремих інтернет-опитувань, йому давали лише близько 3,5% підтримки (Халип, 2020). Провести незалежне фахове соціологічне опитування в країні з авторитарним режимом не було можливим, проте таку низьку підтримку О. Лукашенка не можна було виключити.

Вибори 2020 року дещо відрізнялися від попередніх. В умовах, коли колишні опозиційні лідери були запроторені до в'язниць, на зміну їм прийшли нові кандидати, часом далекі від політичного життя. Серед іншого, найбільш медійними та відомими були троє осіб: блогер Сергій Тихановський (Настоящее Время, 2021), Віктор Бабарико (банк'єр, голова правління «Белгазпромбанк») (Glod, 2020) та Валерій Цепкало (колишній дипломат та засновник Білоруського парку високих технологій) (Deutsche Welle, 2020). О. Лукашенко, побоюючись не втримати владу, вирішив розпочати проти цих осіб політичні репресії. Якщо В. Цепкалу вдалося виїхати з Білорусі, то С. Тихановському та В. Бабарико пощастило менше – їх заарештували та відкрили проти них кримінальні справи. Обоє кандидатів режим Лукашенка запроторив до в'язниці у 2021 році на 18 та 14 років відповідно (Радіо Свобода, 2021). Внаслідок цих репресій основною

суперницею на виборах стала дружина Сергій Тихановського – Світлана Тихановська. Вона швидко набирала популярність серед білорусів, які бажали змін в країні. Також до її боротьби приєдналися очільники штабів В. Бабарико та В. Цепкало – Марія Колеснікова та Вероніка Цепкало. Ці трое жінок об'єднали навколо себе опозиційно налаштованих громадян, а сама Світлана Тихановська стала символом протесту проти системи.

Вибори відбулися 9 серпня 2020 року. Вони супроводжувалися численними порушеннями процесу голосування. За даними ЦВК, О. Лукашенко отримав понад 80% голосів, С. Тихановська – близько 10% (BBC News Україна, 2020). Враховуючи, що неофіційні опитування громадської думки показували, що рейтинг О. Лукашенка був низьким, білоруси не сприйняли цих результатів. Міжнародні спостерігачі, ОБСЄ та західні країни не визнали результати виборів через їхню нечесність і непрозорість. Того ж дня, після оголошення перших результатів, у Мінську та в інших білоруських містах почалися акції протесту. На мітинги виходили десятки тисяч громадян, які не погоджувалися з даними білоруської ЦВК та вимагали від О. Лукашенка піти у відставку, а також провести нові вибори президента (Мещерякова & Кошляк, 2020).

О. Лукашенко не мав наміру йти на поступки протестувальникам та віддавати владу, а тому була дана команда на силовий розгін акцій протесту. Загони білоруської міліції використовували водомети, кийки, сльозогінний газ, гумові кули для придушення мітингів. Багато людей зазнали жорсткого поводження з боку міліції – вони опинилися у лікарнях з численними травмами. Сотні протестувальників були заарештовані, частину з них піддавали тортурам у слідчих ізоляторах. Це ще більше збурило населення (Козенко, 2021).

Якщо західні держави засуджували фальсифікації на виборах та застосування сили до протестувальників, то Російська Федерація відреагувала діаметрально протилежно. Наприклад, В. Путін особисто привітав О. Лукашенка з переобранням та цілком підтримав свого соратника у його методах боротьби з протестом (Meduza, 2020a), що показувало бажанням РФ зберегти проросійський курс Білорусі та її зручного очільника.

Тим часом, протести в Білорусі тривали. Люди виходили на мітинги у різних містах та селах Білорусі, на великих білоруських підприємствах, які є державними об'єктами, відбувалися страйки робітників. За ініціативи Світлани Тихановської, яку почали сприймати як народну президентку, була створена Координаційна рада, яка мала опікуватися організацією протестів та працювати над вирішенням політичної кризи. Протести протривали кілька наступних місяців, однак з приходом холодів та через відсутність результатів боротьби кількість учасників на акціях проти режиму Лукашенка почала зменшуватися. Крім настання холодного періоду та безрезультатності, до цього переліку потрібно додати фактор роботи білоруських правоохоронних органів. Вони активно працювали проти протестувальників з самого початку кризи. Силові розгони демонстрацій продовжувалися і надалі, почали з'являтися нові жертви міліцейського свавілля. У таких умовах серед громадян з'явився страх адміністративного чи кримінального переслідування з боку режиму, тому протест почав згасати.

Для Росії ці вибори президента Білорусі і подальші акції стали можливістю ще сильніше прив'язати до себе О. Лукашенка. Те, в якій ситуації перебував О.Лукашенко, давало РФ можливість зміцнити свій вплив у цій країні. Паралельно з цим змінювалося ставлення самопроголошеного президента О.Лукашенка до Росії та В. Путіна. У цьому контексті варто згадати про випадок із затриманням під Мінськом бійців російської ПВК «Вагнер» (Українська правда, 2020). Тоді до «Вагнергейту» була прикута особлива увага, враховуючи, що у цій справі переплелися інтереси кількох інших держав: фігурували як російська, так і українська сторона (в Україні тоді почалася внутрішня політична криза через провал операції, яку начебто проводила українська військова розвідка). В умовах, коли перед самими виборами у білоруській столиці опинилися натреновані російські найманці, О. Лукашенко різко відреагував, влаштувавши скандал із їхнім затриманням. Тоді лунали обвинувачення, що так Росія намагається впливати на перебіг виборів, через що відносини між РФ і Білоруссю стали дещо напруженими. Однак з активізацією протестів

О.Лукашенко почав тісніше комунікувати з Росією і з Володимиром Путіним особисто, сподіваючись на його підтримку.

Перший раз Олександр Лукашенко здзвонився з російським колегою 14 серпня, через 5 днів після виборів (Козенко, 2021). Про тему цієї розмови можна судити з того, що сам О. Лукашенко говорив уже наступного дня з військовим командуванням Білорусі. Тоді самопроголошений президент Білорусі заявив, що Російська Федерація готова надати допомогу Білорусі, якщо буде загроза з-за кордону. О. Лукашенко почав публічно звинувачувати західні країни у спробі дестабілізації та повалення його влади. Через 2 дні відбулася ще одна розмова Володимира Путіна з Олександром Лукашенком. За результатами телефонних переговорів тоді у Росії заявили, що нібито В. Путін підтвердив свою готовність допомогти врегулювати ситуацію в Білорусі, зокрема, через задіяння структур ОДКБ (Козенко, 2021). Це можна було інтерпретувати як готовність РФ до наведення ладу в Білорусі із застосуванням власних військових. Операцію зі схожими методами Російська Федерація виконає дещо пізніше у Казахстані, у січні 2022 року, коли були задіяні російські військові підрозділи для придушення антиурядових протестів.

Що стосується Білорусі, то згодом вже сам В. Путін наголошував, що будуть створені спеціальні військові резерви, які будуть готові допомогти білоруській владі. Протестувальники у білоруських містах були впевнені, що Росія спробує військовим шляхом захистити свого сателіта О. Лукашенка, однак на застосування прямої сили Росія тоді не пішла. У РФ було вирішено обмежитися наданням фінансово-економічної допомоги, політичної та інформаційної підтримки (Козенко, 2021).

Загалом у перші тижні після виборів 2020 року В. Путін і О. Лукашенко провели 7 телефонних розмов, а також зустрілися один з одним 5 разів (Козенко, 2021). Усі зустрічі проходили на території РФ, що демонструвало посилення залежності режиму Лукашенка від Москви. Крім політичної підтримки та відбілювання негуманних дій О. Лукашенка, Росія вирішила видати Білорусі

кредит у розмірі 1,5 млрд доларів, а також пообіцяла надати пільги та знижки на закупівлю російських енергоресурсів (Козенко, 2021).

Оскільки ми говоримо про рік пандемії COVID-19, то Росія активно використовувала «коронавірусну дипломатію» для укріплення двосторонніх відносин та посилення свого впливу (Pierson-Lyzhina, 2021). Так, Росія постачала засоби захисту та тести для виявлення коронавірусу власного виробництва до Білорусі. Білорусь також отримала значні поставки російських вакцин, таких як «Спутнік V», яка стала важливим інструментом російської дипломатії у часи пандемії (Kier & Stronski, 2021). Крім того, Росія дозволила Білорусі навіть запустити власне виробництво російських вакцин на своїх потужностях (Гуменюк & Омелянюк, 2021).

Збільшення російського впливу в Білорусі можна було спостерігати і по тому, як почали працювати білоруські силові органи та державна пропаганда. Білоруські правоохоронці переслідували опозиціонерів та незгодних з політикою О. Лукашенка за російськими лекалами. Підконтрольні режиму суди почали активно засуджувати на великі терміни ув'язнення найбільш активних громадян, а також розглядали справи про оголошення «екстремістськими» білоруських громадських організацій та незалежних медіа: наприклад, білоруська влада почала політичне переслідування одного з найбільших незалежних видань – TUT.by. Більшу частину редакції заарештували, а саме видання заблокували. Подібним чином вчиняли і з меншими медіа: або редакції були змушені емігрувати, або журналістів запроторили до в'язниць (Козенко, 2021). Білоруські державні ЗМІ почали активніше просувати російське бачення ситуації в Білорусі. До їхніх редакцій були направлені радники з числа російських пропагандистів (Настоящее Время, 2020). Російські кремлівські медіа, у свою чергу, активно поширювали пропаганду, яка була спрямована на дискредитацію протестного руху та на звинувачення США, Польщі, Литви та інших країн у нібито змові проти Олександра Лукашенка.

Володимиру Путіну було важливо зберегти в особі контрольованого режиму Лукашенка стратегічного партнера, оскільки для РФ Білорусь буферною

зоною між нею та НАТО. Збереження авторитарного білоруського режиму дозволяло Росії убезпечити себе від можливого просування НАТО далі на схід, чого дуже сильно побоюються у Москві (Саморуков, 2020). Крім того, ослаблений, але підконтрольний РФ Олександр Лукашенко був би більш договороздатним в очах російського істеблішменту, ніж білоруські опозиційні сили. О. Лукашенко, який опинився в міжнародній ізоляції та не мав високої підтримки серед населення, став більш лояльним до РФ, яка готова була гарантувати збереження його при владі. Сама Росія могла розраховувати на більшу готовність О. Лукашенка проводити економічну та політичну інтеграцію з Росією, зокрема в рамках Союзної держави.

Порівняння білоруської кризи 2020 року з протестами в Україні 2014 року, показує, що у випадку Білорусі РФ отримала значні переваги. До 2020 року Олександр Лукашенко намагався балансувати між Заходом і РФ, щоб не потрапити у тотальну залежність від останньої. О. Лукашенко підтримував контакти із Заходом, зустрічаючись з різними іноземними представниками. Білорусь виступала нейтральним майданчиком для перемовин (довгий час О.Лукашенко навіть не визнав анексію Криму). Усе змінилося з протестами 2020 року. РФ почала активно діяти і не зустріла сильного опору з боку США чи ЄС. Тоді західні демократії не виступили єдиним фронтом. Лише Росія була готова втручатися у врегулювання кризи, нав'язуючи О. Лукашенкові свої умови.

Для придушення протестів О. Лукашенко використав не лише силу, пропаганду та підтримку РФ, але й обіцяв змінити конституцію. Розмови про реформу конституції велися ще з 2016 року, а у 2019 році білоруський президент навіть окреслював контури змін, проте далі розмов тоді справа не пішла (Шрайбман, 2022). Вибори 2020 року значно змінили ситуацію. О. Лукашенко намагався втихомирити протест обіцянками запустити конституційний процес. Він обіцяв конституційну реформу не лише своєму населенню, а і Росії як спосіб контрольовано вийти з цієї кризи. О. Лукашенко пропонував збільшити роль прем'єр-міністра, зменшити свої повноваження, створити посаду омбудсмана та закріпити за Всебілоруськими народними зборами статус вищого

представницького органу народовладдя (Александровская, 2020). Таке нововведення можна було запропонувати Росії як варіант організації транзиту влади в Білорусі.

Референдум щодо нової версії конституції відбувся 27 лютого 2022 року. Крім перерахованих вище змін, з нової білоруської конституції зникли пункти про нейтральний і без'ядерний статус Білорусі (Європейська правда, 2021), що може вказувати на зростання впливу РФ. Юридичне скасування нейтралітету (який де-факто не виконувався) – це уступка Росії. Цим кроком Олександр Лукашенко демонстрував повне залучення в інтереси РФ. Те, що з конституції викреслили без'ядерний статус, буде використано вже за рік, у 2023 році, коли в Білорусі з'явиться російська ядерна зброя. Примітно, що референдум відбувався під час російського вторгнення в Україну, коли для нападу використовувалась також територія Білорусі. 2022 рік показав відсутність суб'єктності у Білорусі, оскільки її територію використовувала інша країна у своїх цілях.

Загалом запуск конституційного процесу в Білорусі був вигідним для РФ. В. Путіну було важливо не допустити перекидання протесту на Росію, оскільки успіх білорусів міг би створити небезпечний прецедент. Також конституційну реформу можна було розглядати як можливість у майбутньому змістити О.Лукашенка з поста президента, поставивши на його місце менш токсичну, але вкрай проросійську людини, тим самим забезпечивши собі контроль над країною. Крім того, ініціатива з посилення ролі парламенту Білорусі могла бути також використана Росією. В умовах, коли О. Лукашенко вже не мав би повного контролю над країною, можна було б завести у парламент кілька проросійських партій, які б відстоювали інтереси РФ. Москва має досвід підтримки партій за кордоном, а тому повернути таку схему було цілком можливим.

Те, як Російська Федерація перемогла у конкуренції зі США щодо впливу на Білорусь, добре ілюструє використання білоруської території для нападу на Україну. Однак РФ використовувала Білорусь для організації прикордонних конфліктів ще до повномасштабного вторгнення в Україну. У цьому контексті варто згадати про міграційний конфлікт на кордонах Польщі та Литви.

Міграційна криза на кордоні Білорусі почалася ще у 2021 році. Картинка з тисячами біженців з різних країн Африки та Близького Сходу, які штурмують кордони ЄС, стала звичною за останні роки. Однак у цьому випадку є кілька суттєвих відмінностей. Якщо раніше транзит мігрантів відбувався через традиційні маршрути (через Італію та Балкани), то з літа 2021 року додалася ще й територія Білорусі. Іншою відмінною ознакою є те, що добиратися до кордону з Польщею та Литвою нелегальним мігрантам допомагали і допомагають не контрабандисти та торговці людьми, а білоруська влада, що є безпрецедентним. І як би країни ЄС не стояли на позиції гуманного ставлення до всіх, хто прибуває за кращим життям до ЄС, приймати мігрантів з території Білорусі, які за підтримки білоруських силовиків штурмують кордони, означало б піти на поступки білоруському диктатору.

О. Лукашенко роками погрожував західним країнам, що у відповідь на санкції він відкриє територію Білорусі для неконтрольованого потоку мігрантів, контрабанди, наркотиків. І схоже, що влітку 2021 року О. Лукашенко вирішив реалізувати ці погрози (Голубов, 2021). Метою Мінська було змусити західні країни вступити в переговори. Після втрати О. Лукашенком легітимності в очах США та ЄС пряма комунікація з Мінськом була порушена, а в якості білоруських представників на переговори запрошували опозиціонерів в екзилі, зокрема Світлану Тихановську. Криза на кордонах ЄС мала б стимулювати почати переговори з О. Лукашенком, що могли б сприйняти у Мінську як припинення міжнародної ізоляції, проте ця ідея так не спрацювала.

Чи розглядала Росія можливість влаштування такої прикордонної кризи для збільшення свого контролю над Білоруссю та отримання преференцій від конкуренції за вплив зі США та їхніми партнерами? На це питання немає однозначної відповіді. Автор усе ж схиляється до думки, що ініціатива йшла від самого О. Лукашенка, який таким чином добивався від ЄС відновлення комунікації з ним. Також цю кризу можна розглядати і як нестандартний інструмент для початку переговорів, щоб згодом повернути хоча б частково багатовекторність та зменшити залежність від РФ. Якщо розглядати через таку

призму початок прикордонного конфлікту, то Росії було не вигідно підтримувати О. Лукашенка на його шляху від залежності від РФ.

Тим не менш, навіть якщо Росія і не була безпосередньо залучена до ініціювання міграційної кризи, вона згодом використала її у своїх цілях. Російська Федерація розглядала цю кризу як можливість для дестабілізації країн НАТО, що чітко вкладалося у тодішню стратегію РФ з тиску на США щодо коригування сфер впливу у Центрально-Східній Європі. Про те, що за діями режиму Лукашенка згодом стала Росія, говорить і те, що міністр закордонних справ РФ Сергій Лавров закликав надати кошти Білорусі для подолання ситуації з біженцями за аналогією з домовленостями, які існували між ЄС та Туреччиною (ТАСС, 2021). Активність О. Лукашенка мала б показати РФ, що він є корисним у статусі очільника держави-союзниці. Водночас, як режим Лукашенка і РФ не намагалися б вплинути на ситуацію, у них це не вдалося. Ба більше, повномасштабне вторгнення в Україну перекрило тему з міграційною кризою.

Те, як територію Республіки Білорусь Росія використала як плацдарм для вторгнення в Україну, наступу на Київ та як майданчик для запуску ракет, демонструє, в якій залежній ситуації опинилися Білорусь. Ще у другій половині 2021 року О. Лукашенко на публічних виступах став усе більше розповідати про загрозу для Білорусі та РФ з боку Заходу та України (Телішевська, 2021). Ця публічна позиція О. Лукашенка йшла поряд з нарощуванням контингенту російських військ поблизу кордону з Україною. Цим РФ шантажувала Україну та США піти на поступки. І якщо весняна кампанія такого російського шантажу була успішною (вдалося добитися саміту президентів РФ і США), то уже в другій половині 2021 року ситуація почала поступово загострюватися.

Напередодні російського вторгнення в Україну у Білорусі були заплановані військові навчання з РФ. Активним спікером у коментуванні прибуття нових і нових підрозділів російської армії виступав сам О. Лукашенко, говорячи, що саме він був ініціатором настільки масштабних навчань, начебто для демонстрації готовності боронити Союзу державу від колективного Заходу (Shraibman, 2022). Участь Білорусі у таких навчаннях була звичною справою.

Демонстративна військова лояльність Росії завжди була сильним інструментом О. Лукашенка, щоб отримати якомога більше допомоги від РФ, особливо макроекономічної.

Коли почалося вторгнення РФ в Україну 2022 року, у перші місяці О.Лукашенко діяв у фарватері зовнішньої політики РФ, що відображало характер відносин між ними: неможливість країни, яка входить до сфери впливу гегемону, не підкорятися волі цього гегемону. Однак коли О. Лукашенко відчув, що російська військова кампанія пішла не за планом, то він почав користуватися своїм методом балансування між РФ та Заходом (Shraibman, 2022). Він спробував знову зобразити себе миротворцем, закликаючи сторони конфлікту до перемовин (Shraibman, 2022). Така показова миротворча направленість – намагання відмежуватися від російських пропагандистських наративів та не мати репутації співучасника злочину агресії.

У контексті збільшення російського впливу (особливо військового) в Білорусі необхідно згадати і про такий механізм, як «Регіональне угруповання військ». 10 жовтня 2022 року О. Лукашенко під час зустрічі з військовим командуванням розповів, що після розмови з В. Путіним було вирішено розгорнути РУВ на території Білорусі. За словами О. Лукашенка, це було зроблено начебто у відповідь на провокації з боку країн НАТО поблизу білоруських кордонів, а також ніби для захисту Білорусі від нападу з боку України (Регіональний центр прав людини, 2022). Ця аргументація цілком відповідає поглядам російської влади: протидія американському впливу в регіоні та захист «законних» інтересів .

Сама ідея РУВ походить з 2000-х років, коли Білорусь і РФ намагалися активізувати інтеграційні процеси в рамках Союзної держави. Проте протягом двох десятиліть ініціатива з РУВ так і не була запущена. Лише у жовтні 2022 року В. Путін і О. Лукашенко вирішили повернутися до цієї опції (Регіональний центр прав людини, 2022). Скоріше за все, ініціатором цього кроку був саме російський президент. Але для чого йому був потрібен цей крок? Якщо поглянути на ситуацію на полі бою у жовтні 2022 року, то тоді Російська

Федерація втратила значну частину захоплених територій України, зокрема у північній Україні, на Харківщини та на півдні – в Миколаївській та Херсонській областях. Більша частина російських військ ще навесні 2022 року покинула Білорусь для передислокації в інші місця. Однак Росія не збиралася відмовлятися від планів захопити якомога більше території України, проте їй не вистачало ресурсу для цього: оголошена в РФ часткова мобілізація населення тоді лише почалася. І В. Путін вирішив використати ідею з РУВ заради кількох цілей.

По-перше, знову створити загрозу, що з території Білорусі почнеться новий наступ на Київ, що змусило Сили оборони України тримати частину підрозділів на півночі України. По-друге, розгортання спільного угруповання військ створювало потенційну небезпеку поблизу кордонів країн-членів НАТО, аби постійно тримати їх у напрузі через можливі прикордонні збройні провокації. Це також була спроба В. Путіна ще більше затягнути режим Лукашенка та Білорусь під свій контроль завдяки інтеграції військових обох країн. Розгортання РУВ можна пов'язати і з бажанням РФ не дати білоруському самопроголошеному президенту уникнути участі у конфлікті РФ проти України та проти західних країн. Примітно, що проєкт з розгортанням РУВ функціонує і досі.

РФ використовує залежну Білорусь як базу для матеріально-технічного забезпечення російських військ. З самого початку вторгнення в Україну режим Лукашенка був змушений постачати боєприпаси для російських підрозділів та віддавати у використання власну військову техніку. Крім того, білоруський військово-промисловий комплекс був змушений фактично злитися з російським та допомагати РФ проводити ремонти та обслуговування військової техніки. Також не варто забувати і про те, як на території Білорусі проводили тренування на полігонах для мобілізованих росіян, яких потім відправляли на війну в Україну (Крамаренко, 2023). У 2023 році Білорусь розмістила частину бійців ПВК «Вагнер», які почали тренувати білоруських силовиків, використовуючи набутий досвід у війні проти України. Таке інтенсивне використання білоруських ресурсів та території у військових цілях вказує, що Білорусь почала перетворюватися на де-факто окуповану Росією країну (Крамаренко, 2023).

Ще одним моментом, який вказує на посилення геополітичного впливу РФ на Білорусь, є розміщення російської ядерної зброї в цій країні. Формальним приводом для такого кроку стала можливість передачі Україні від Великої Британії снарядів зі збідненим ураном. Росія розцінила це як загрозу своїй безпеці та стратегічним інтересам (Кузьменко, 2023). Як зазначалося раніше, за новою версією білоруської конституції, країна переставала бути без'ядерною, що стало однією з поступок Росії. І Москва цим скористалася. Усе було оформлено, наче це Олександр Лукашенко сам попросив Росію передати ядерну зброю. Щоправда, реальної передачі не відбулося, оскільки це б порушило б Договір про нерозповсюдження ядерної зброї. Крім того, Росії не вигідно віддавати у використання свій арсенал іншим, оскільки втрачається і розпорошується її силовий потенціал. РФ сконцентрувалася суто саме на переміщенні частини власної зброї. Для цього вони навіть встигли збудувати відповідну інфраструктуру в Білорусі (Detsch & Gramer, 2024).

Виникає резонне питання: навіщо Росії взагалі розміщувати ядерну зброю в Білорусі? Можна дати кілька логічних відповідей. По-перше, таким чином РФ фіксує територію Білорусі як сферу свого впливу та контролю (Крамаренко, 2023). По-друге, цим РФ створює загрозу для східного флангу НАТО, особливо, якщо ми говоримо про тактичну ядерну зброю (Росія перемістила декілька тактичних ракетних комплексів «Іскандер» до Білорусі). Крім того, такий крок можна розцінити як підняття ставок у протистоянні зі США та як елемент впливу на мирних переговорах щодо завершення війни в Україні. Однак це рішення РФ демонструє, наскільки жорстко вона контролює режим Лукашенка та Білорусь загалом, щоб у разі потреби зберегти буферну зону між РФ і країнами НАТО.

Водночас, коли піднімається питання масштабів залученості Білорусі до російської агресії проти України, часто йде дискусія щодо того, чи буде білоруська армія брати участь у війні на боці РФ. Це питання регулярно циркулювало в інформаційному полі не лише України, а й сусідніх країн та країн-партнерів України протягом 2022 та 2023 років. Однак з часом ця дискусія практично втратила свій сенс. Чому так сталося? Насправді Росія втратила

момент, коли могла змусити режим Лукашенка вже безпосередньо втрутитися у бойові дії проти України. Однак цього не було зроблено, зокрема через небажання білорусів воювати проти українців. Через це О. Лукашенко довго уникав теми приєднання білоруських військ до проведення російської «СВО». Жодна з країн-учасниць ОДКБ не направила свої збройні загопи на допомогу Росії, навпаки, всі вони намагаються якомога менше бути залученими у війну. Тому не варто очікувати, що Росія використовуватиме білоруську армію як засіб останньої надії. Якщо Росія гіпотетично стоятиме на порозі військового розгрому, то білоруські сили можуть виступити проти ослаблого гегемона.

У контексті суперництва Російської Федерації та США за посилення свого геополітичного впливу на пострадянському просторі не можна не згадати про Центральну Азію, враховуючи цінність та важливість цього регіону для глобальних акторів. Центральна Азія цікава іншим країнам завдяки своєму геостратегічному чиннику – через країни регіону проходять торгівельні маршрути між Сходом та Заходом, між Китаєм та країнами Європи, Південного Кавказу, Близьким Сходом тощо. Відповідно той, хто контролює або ж має вплив на ці транспортні коридори, може впливати і на зовнішню політику центральноазійських держав. Центральна Азія є вкрай важливим регіоном і з точки зору значних покладів природних ресурсів, зокрема нафти, та газу. Крім вуглеводнів, країни багаті на мінеральні ресурси, такі як золото, рідкоземельні метали, уран, які є стратегічно важливими для функціонування різних галузей як цивільної промисловості, так і військово-оборонного комплексу. Ці ресурси є бажаними для багатьох акторів, включно зі США та РФ.

США і РФ прагнуть зберегти свою присутність в регіоні. Якщо розглянути характер відносин Росії з центральноазійськими країнами, то тут проглядається спадок колоніальних часів (Александров та ін., 2024). Російська Федерація довгий час мала і далі справляє значний вплив як на політичне життя цих країн, так і на їхню зовнішньоекономічну діяльність. Під час Російської імперії та Радянського Союзу ці країни перебували під безпосереднім контролем Росії,

однак з крахом СРСР цей статус Москви не змінювався довгий час. РФ зберігала політичні, економічні, культурні та безпекові контакти з Центральною Азією.

Особливо цікаво розглянути місце Киргизстану у суперництві РФ зі США за геополітичний вплив у регіоні. Країна пережила декілька буремних періодів у своїй сучасній історії, які виливалися у радикальну зміну влади, що, у свою чергу, створювали передумови для зміни вектору зовнішньої політики – або в бік посилення співпраці зі США, або у бік посилення відносин з РФ. Крім того, у Киргизстані зійшлися і військово-політичні інтереси обох держав.

Киргизстан є однією з найменш розвинених країн регіону, і економічні проблеми часто впливають на політичну стабільність. Через бідність та економічні негаразди Киргизстан змушений звертатися за підтримкою до сильніших гравців, що посилює їхній вплив. Важливим аспектом також є економічна міграція. Так, багато киргизів працюють у РФ та надсилають грошові перекази, що підтримує як платоспроможність родин, так і економіку країни в цілому. Будь-які проблеми з працевлаштуванням (як було під час пандемії COVID-19) ведуть до погіршення економічної ситуації, що говорить про значну залежність Киргизстану (Хван, 2024).

У XXI столітті Киргизстан переживав декілька революцій та протестних періодів, які завершувалися зміною влади в країні. Цей факт якісно відрізняє Киргизстан від інших республік Центральної Азії, в яких укріпилися авторитарні режими (інколи можна говорити і про тоталітарні, як в Туркменістані). Загалом масштабних протестів в Киргизстані було три: у 2005, 2010 та у 2020 роках. Якщо розглядати їх через призму «кольорових революцій» на пострадянському просторі, то на відміну від Грузії та України, де протести призводили до трансформації політичного життя та сильного просування у бік утвердження демократії, у випадку Киргизстану такого інтенсивного прогресу не відбулося або відбулося, але не мало свого закріплення. Міжкланові і міжетнічні конфлікти створюють додаткові ризики та проблеми для перетворення країни і навпаки ще більше її ослаблюють (Matveeva, 2010).

Протягом своєї історії Киргизстан не мав тривалих періодів, коли країна була єдиною та незалежною протягом століть. Це унеможливило, на думку автора, формування сталої державотворчої традиції, що нерідко виливається у нестійкість самого конструкту відносин між громадянами та державою, чим часто користуються інші, більш сильні зовнішні актори.

Більшість території сучасного Киргизстану увійшла до складу Російської імперії у 1876 році. До цього киргизи не мали єдиної держави, а їхні землі поділялися між Киргизьких та Кокандським ханствами, які перебували у політичній кризі. Побоюючись китайської експансії, киргизи шукали протекції у Росії. З 1855 року почався процес приєднання киргизьких земель до складу Росії, який завершився лише у 1876 році та оформився у двох договорах з Китаєм. Землі увійшли до складу Туркестанського генерал-губернаторства (Matveeva, 2010). Тоді почалося проникнення російських інтересів і зміцнення впливу Росії.

Російська імперія заохочувала переселення етнічних росіян на нові землі, що породжувало конфлікти з місцевим населенням, зокрема киргизами. Це загострювало економічні проблеми, пов'язані з дефіцитом води та землі. З часом це впливало на зростання націоналістичних настроїв, що зрештою призвело до Центральноазійського повстання 1916 року. Росії вдалося придушити повстання, проте вже у 1917 році російська монархія пала, а ще через кілька місяців владу в країні захопили більшовики. Бойові дії не оминули і Киргизстан: на його території точилися збройні зіткнення місцевих націоналістів, представників Білого Руху та Червоної Армії. У боротьбі за владу у Центральній Азії перемогу зрештою здобули більшовики. У 1924 році, після заснування СРСР, була створена Кара-Киргизька автономна область як частина Радянської Росії. Ще через 2 роки її перетворили на автономну республіку. За часів правління Сталіна республіка отримала статус союзної, внаслідок чого постала Киргизька Радянська Соціалістична Республіка.

Історія перебування Киргизстану у складі СРСР завершилася у 1991 році, як і для більшості інших радянських республік. У 1990 році у Республіці схвалили Декларацію про державний суверенітет. 31 серпня 1991 року місцевий

парламент проголосував за незалежність республіки. Водночас здобуття Киргизстаном незалежності не стало на заваді Росії у збереженні та посиленні свого впливу на країну.

Для РФ було важливим не втратити лояльності місцевих еліт та їхню підтримку політики Москви, за що РФ готова була платити. Для Росії набагато краще мати постійного, зрозумілого та зручного партнера, аніж країну, яка прагне до суб'єктності та побудови міцних зв'язків з країнами, що не входять до сфери впливу РФ або ж яких Москва вважає недружніми. РФ завжди була зацікавлена у контролі Центральної Азії, оскільки це давало їй вихід та можливість для комунікації з країнами Південної Азії та Далекого Сходу. Проте 1990-ті роки (через значну кількість інших проблем) позначилися на здатності Росії повноцінно утримувати присутність на всіх територіях, які вона вважала зоною свого впливу (Урманбетова, 2014).

Однак розміреність політичного життя в Киргизстані порушилася у 2005 році, коли громадяни вийшли на акції протесту, які згодом отримали назву «Тюльпанова революція» (Quinn-Judge & Stronski, 2016). Приводом масового обурення стали фальсифікації на парламентських виборах. Водночас причин для демонстрацій було чимало: втома від авторитарного стилю управління першого президента Аскара Акаєва, який не збирався віддавати владу; конфлікти між кланами; високий рівень корупції та низький рівень добробуту населення. Під час протестів демонстранти захопили адміністративні будівлі та мали сутички з правоохоронцями, однак усе минулося без жертв. Зрештою після кількох тижнів протестів громадяни та опозиціонери здобули перемогу, а президент А. Акаєв оголосив нові вибори, пішов у відставку та втік до Росії (Половинко, 2020).

У 2000-х роках у захисті та просуванні власних інтересів в Киргизстані почала відмічатися Російська Федерація. Одним з таких кроків стало приєднання Киргизстану до безпекових ініціатив Росії. З 2002 року почала функціонувати ОДКБ, членство в якій набув і Киргизстан. Російська Федерація отримала можливість впливати на оборонну політику Киргизстану, на його зовнішню політику, а також мала змогу використовувати його територію у військових

цілях. Серед іншого, Росія відкрила у Киргизстані власну авіаційну базу, через що виникла досить непересічна ситуація: на території однієї країни одночасно легально перебували збройні сили двох конкуруючих держав – США та РФ (Урманбетова, 2014). Крім того, Росія посилювала вплив і на політичне життя в Киргизстані. Аскар Акаєв, як і інші недемократичні лідери пострадянських республік, усе більше почав віддавати перевагу співпраці з РФ, оскільки та не вимагала політичних реформ, хоча і просила лояльності. А. Акаєв як президент був вигідним для російської сторони: так вдавалося збільшувати залежність Киргизстану від РФ в економічному та безпековому плані. Росія традиційно виступила проти «кольорової революції», назвавши це втручанням Заходу у політику Киргизстану. Водночас РФ не вдавалася до більш радикальних дій (Quinn-Judge & Stronski, 2016).

З приходом нової влади після «тюльпанової революції» ситуація в країні особливо не змінилася. Корупція, бідність та постійні політичні чвари негативно впливали на підтримку нової влади з боку населення. Крім того, новий президент Курманбек Бакієв частково розколював суспільство своєю підтримкою киргизького націоналізму у Ферганській долині, яка є досить мультиетнічним регіоном. Зрештою накопичення невирішених проблем знову вивели громадян на вулиці, і 6 квітня 2010 року почалася нова революція (Quinn-Judge & Stronski, 2016). Спочатку вона проходила мирно, однак згодом почалися захоплення адміністративних будівель, мародерство та збройні сутички, в яких загинуло понад 80 осіб, ще більше дістали поранення. Події розгорталися достатньо швидко та успішно для опозиції, якій вдалося усунути К. Бакієва від влади, через що той був змушений тікати до РФ (Радіо Свобода, 2010).

Однак маховик насильства в країні вже був запущений. Наприклад, на півдні Киргизстану в м. Ош сталися сутички між етнічними киргизами та узбеками щодо підтримки однієї зі сторін під час протестів 2010 року. Новий пост-Бакієвський уряд не зміг попередити насильство. У сутичках, за різними даними, загинуло від 500 до майже 2 тис. осіб, що негативно відобразилося на репутації нової влади (Baialieva & Kutmanaliev, 2020).

Російська влада спершу засудила масові заворушення, які призвели до численних жертв, закликавши до мирного врегулювання. Тодішній прем'єр-міністр РФ Володимир Путін зазначив, що К. Бакієв повторив шлях А. Акаєва, а тому зазнав такого результату (Кореспондент, 2010). Однак згодом РФ все ж підтримала нову владу в країні. Росія зазвичай засуджує подібні антиурядові протести у країнах, які вона вважає частиною сфери впливу. Проте на цей раз в РФ все ж підтримали вже колишню опозицію (Barnes, 2024), оскільки для Москви відкривалося вікно можливостей для збільшення власної присутності в Киргизстані.

Вище вже був згаданий міжетнічний конфлікт на півдні Киргизстану. За його наслідками Росія вирішила направити додаткові військові сили з числа десантників на свою базу в киргизькому Канті, а також заявила про готовність додатково профінансувати перебування російських військ (Delfi, 2010). Натомість Росія прагнула домовитися з новою владою Киргизстану щодо виведення американських військ з бази «Манас» та припинення її функціонування (що зрештою їм вдалося досягнути).

Крім військово-політичної складової, Росія намагалася посилювати свій вплив на Киргизстан і через економіку та гуманітарний сектор. РФ поставляла гуманітарну допомогу у постраждалі від зіткнень регіони, надавши необхідні медикаменти, продукти харчування, речі першої необхідності. Також у Росії висловили готовність надати Киргизстану фінансування у формі кредиту для відновлення після кризи в обмін на більшу лояльність та меншу залежність від США (Карсыбеков, 2012). Паралельно Росія намагалася заручитися підтримкою своїх дій з боку регіональних організацій, таких як Шанхайська організація співробітництва. Комплексна підтримка нової киргизької влади з російського боку покращила позиції РФ та навіть призвела до того, що російські представники почали консультувати урядовців Киргизстану щодо конституційної реформи та проведення нових виборів президента.

У 2011 році до влади в Киргизстані прийшов новий президент Алмазбек Атамбаєв, який ледь не одразу наголосив на важливості інтенсифікації відносин

з Росією (Schwartz, 2011) та більшого зближення з нею. Водночас А. Атамбаєв не бажав особливо руйнувати відносини з Вашингтоном, аби не дозволити країні повноцінно потрапити у залежність від РФ.

Перед Росією відкривалися нові можливості. По-перше, їй вдалося досягти суттєвого зменшення впливу США на політичний істеблішмент Киргизстану. Фактично зникнення військового компоненту у відносинах між офіційними Вашингтоном і Бішкеком призвело до втрати можливості американської сторони впливати на політику Киргизстану. По-друге, РФ сама посилила свою військову присутність, мотивуючи це необхідністю допомогти союзнику в рамках ОДКБ відновити порядок у країні та посилити боротьбу з ісламським тероризмом в Центральній Азії, який становить загрозу як Росії, так і її союзникам.

З огляду на зростаючий вплив, РФ, ймовірно, відігравала певну роль у формуванні законодавчої системи Киргизстану, зокрема у підготовці нової конституції та у тому, що Киргизстан почав переймати російську законодавчу практику (наприклад, був ухвалив закон про заборону «пропаганди гомосексуалізму» за російським прикладом) (Dzyubenko, 2014). Ще однією перемогою Росії, яка символізувала закріплення Киргизстану у сфері впливу РФ, стало приєднання Киргизстану до російського економічного проекту – Євразійського економічного союзу, в рамках якого РФ прагне об'єднати колишні республіки СРСР (Quinn-Judge & Stronski, 2016). Проект такої економічної інтеграції ще у 1990-х роках пропонував лідер іншої центральноазійської країни – тодішній президент Казахстану Нурсултан Назарбаєв (Quinn-Judge & Stronski, 2016), однак уже в часи Володимира Путіна Російська Федерація перехопила цю ініціативу та стала використовувати її у своїх геополітичних інтересах, а також в якості створення російської альтернативи європейській інтеграції, що можна розглядати у контексті російської конкуренції із західними моделями розвитку.

Потенційно можна говорити про підтримку серед населення Киргизстану такої політики уряду. Громадяни Киргизстану часто обирають Російську Федерацію як країну для виїзду на заробітки, а приєднання країни до ЄАЕС створило додаткові можливості. Так, наприклад, за даними з відкритих джерел,

у 2022 році трудових мігрантів з Киргизстану в РФ налічувалося майже 1,2 млн осіб. Як наголошують в офісі Міжнародної організації з міграції в Бішкеку, на вибір киргизами Росії як напрямку міграції впливає кілька факторів: історичні зв'язки між країнами, відсутність мовного бар'єру, значна киргизька діаспора у РФ, а також можливість працювати без візових документів та дозволів на роботу (Хван, 2024). Потенційна відмова від посилення інтеграції з РФ в рамках ЄАЕС могла б призвести до введення обмежень на перетин кордону, що негативно відобразилося б на добробуті сімей трудових мігрантів та зменшенні валютних надходжень до країни.

Крім міграції, для Киргизстану традиційно важливим є питання енергозабезпечення. Завдяки посиленню співробітництва з РФ Киргизстан отримав кошти у вигляді інвестицій від російського «Газпрому» для модернізації газотранспортної інфраструктури (Quinn-Judge & Stronski, 2016), що призвело до зменшення залежності від поставок з Узбекистану, з яким Киргизстан мав затяжний прикордонний конфлікт.

Незважаючи на те, що А. Атамбаєв обрав саме проросійський вектор, він не дотримався російської та пострадянської традиції залишатися надовго при владі. Уже у 2017 році Киргизстан отримав нового президента – Сооронбая Жеєнбекова. Що стосується А. Атамбаєва, то він не уникнув кримінального переслідування, хоча вибудував міцні зв'язки з місцевими елітами та мав стійкі контакти з Росією та іншими країнами. У 2019 році його було заарештовано, а у 2020 році засуджено до 11 років позбавлення волі за незаконне збагачення та інші проступки (хоча вже за нової влади Киргизстану його справа була переглянута, і у 2023 році А. Атамбаєв вийшов на волю).

Сооронбай Жеєнбеков не протримався на посаді увесь термін. У 2020 році у Киргизстані спалахнули масштабні акції протесту проти його влади. Причин цьому було декілька. С. Жеєнбеков і його близькі публічно вступили у конфлікт з колишнім президентом А. Атамбаєвим та його оточенням, що зрештою завершилося кримінальними справами проти останніх (Стрелков, 2019). Крім того, у країні відновилося кланово-сімейна структура управління країною

(RFE/RL, 2018), коли на ключові посади та на дипломатичну роботу призначали родичів та представників клану С. Жеєнбекова.

Також не варто забувати, що 2020 рік – це рік початку пандемії коронавірусної хвороби. Хоча влада Киргизстану почала реагувати на цю глобальну проблему на перших етапах поширення інфекції, їм не вдалося ефективно менеджерувати цей процес. Уже на початку липня 2020 року рівень смертності в країні різко зростав, і Киргизстан кілька разів опинявся у топі країн з найвищим рівнем смертності на душу населення. До цього також додавалося те, що влада не могла закрити потреби у засобах індивідуального захисту, медикаментах та вільних ліжках, а те, що постачалося, було закуплено за завищеними цінами через корупційні схеми (Кожобаєва, 2021).

Усе це призвело до наростання суспільного невдоволення, що спонукало громадян у жовтні 2020 року вийти на масові акції протесту. Вони тривали з 5 по 15 жовтня і завершилися відставкою президента С. Жеєнбекова. Цьому передували конфлікти між протестувальниками та правоохоронцями, погроми та жорстокі розгони демонстрацій. Тим не менш, протестувальники перемогли, і влада клану С. Жеєнбекова пала.

РФ відреагувала не особливо активно на ці події в Киргизстані. Москва лише засудила акти насильства та закликала до деескалації ситуації (Osborn & Dzyubenko, 2020). Імовірно, у РФ вважали, що зовнішня політика та політична орієнтація Киргизстану залишаться без змін.

На тлі проблем з системою охорони здоров'я в Киргизстані, закриттям кордонів і неможливості трудових мігрантів поїхати до РФ через коронавірусні обмеження, а також на тлі економічної рецесії та соціальних негараздів до влади в Киргизстані прийшов Садир Жапаров (Mamedov, 2021). Офіційно С. Жапаров став президентом Киргизстану 28 січня 2021 року на позачергових виборів. До цього кілька місяців поспіль він обіймав посаду прем'єр-міністра країни та певний час був виконуючим обов'язки президента. Під час цих кількох місяців він готував країну до своїх виборів та до проведення конституційного референдуму. Якщо до приходу до влади С. Жапаров будував образ

реформатора, який мав би поліпшити життя і добробут населення, боротися з корупцією та модернізувати країну, то після перемоги він став на шлях авторитаризму та розробив під себе нову версію конституції, яка перетворила Киргизстан на президентську республіку.

Конституційний референдум відбувся у квітні того ж року. На ньому громадяни підтримали запропоновані С. Жапаровим правки, вважаючи, що лише так можна вивести країну з кризи. Натомість конституційні зміни С. Жапарова фактично повертали країну на десятиліття назад (Partlett, 2021, с. 6). Багато елементів парламентської системи були просто демонтовані. Президент отримав широкі повноваження, підпорядкував собі контроль над виконавчою гілкою владою (Partlett, 2021, с. 13). Також С. Жапаров отримав широкий функціонал щодо призначення лояльних судів, керівництва правоохоронних органів та місцевих адміністрацій тощо (Partlett, 2021, с. 14).

З приходом С. Жапарова до влади Киргизстан ще сильніше розвернувся в бік Росії. Сам новий президент наголошував, що він планує проводити багатовекторну політику. Серед його пріоритетів було посилення відносин з сусідами в Центральній Азії – з Казахстаном і Узбекистаном, а також з КНР і Російською Федерацією (КНІА «Кабар», 2024). У перші місяці при владі Садир Жапаров дав зрозуміти, що він все ж дрейфуватиме у бік посилення відносин з РФ. І це було підтверджено його першим закордонним візитом – С. Жапаров відправився до Москви на зустріч з Володимиром Путіним (Фергана, 2021). І хоча Садир Жапаров намагався посилювати контакти з Китаєм, Туреччиною та Казахстаном, зовнішня політика Киргизстану за його правління все ж зберігала орієнтацію на РФ як на ключового партнера, що можна пояснити значною залежністю від РФ.

Сама ж РФ змогла використати цю можливість для збільшення своєї військової присутності в Киргизстані. Так, російська військова база «Кант» не лише не була закрита, про що інколи йшла дискусія в Киргизстані, а, навпаки, почався процес її модернізації. Сам В. Путін наголошував на важливості збереження цієї бази для забезпечення стратегічних інтересів РФ у Центральній

Азії, зокрема для гарантування безпеки і стабільності в усьому регіоні та для боротьби з екстремізмом та терористичними угрупованнями. Крім того, у 2023 році Російська Федерація та Киргизстан почали формувати Об'єднану регіональну систему протиповітряної оборони (Keskin, 2023). Цим кроком РФ збільшує свій військовий потенціал в регіоні та посилює вплив на політику Киргизстану. Ця об'єднана система ППО має на меті стати частиною великого російського проєкту зі створення спільної системи ППО усіх держав-членів СНД, тобто можна говорити про потенційний успіх РФ з нарощування свого геополітичного впливу не лише на Киргизстан, а і на весь центральноазійський регіон.

Зрештою, є версія, що в тих конституційних змінах, які С. Жапаров просував на референдумі, була зацікавлена і Москва, оскільки наявність сильного президента в країні дозволила б РФ вибудовувати стабільні та прогнозовані відносини з Киргизстаном, чого було б вкрай проблематично досягти за умови відсутності жорсткої вертикалі влади в Бішкеку.

Економічний чинник – ще одна причина, чому С. Жапаров зацікавлений у розвитку відносин з РФ. Як зазначалося раніше, Киргизстан залежний від підтримки стабільних економічних відносин з РФ. Це дозволяє громадянам Киргизстану влаштуватися на роботу в Росії. Якщо подивитися на статистику, то 1,5 млн громадян Киргизстану проживають і працюють в інших країнах, з них 65% – саме у РФ. Грошові перекази є важливими для підтримки економіки Киргизстану. Так, за 2023 рік потік міжнародних грошових переказів від киргизьких мігрантів на Батьківщину становив 2,7 млрд доларів США, що приблизно дорівнює 20,5% ВВП країни, і 78% всіх переказів були отримані якраз від мігрантів з Росії (IFAD, 2024). Дружні відносини з РФ гарантують економіці Киргизстану змогу триматися на плаву. Завдяки тому, що така значна частина киргизьких громадян працює в РФ і вони не створюють соціального навантаження в досить бідному Киргизстані, Садир Жапаров має впевненість, що не станеться нового соціального вибуху, який міг би призвести до втрати ним влади.

Економіка також впливає і на зміну бачення щодо Киргизстану серед російського істеблішменту. Якщо до 2022 року РФ була більше зацікавлена у розвитку відносин із західними країнами, а Центральна Азія була на другому плані, то зараз ситуація сильно змінилася. Тепер Росія розглядає Центральну Азію та Киргизстан зокрема як такий собі вихід у «безсанкційний світ». Більше того, РФ використовувала Киргизстан для організації паралельного імпорту необхідних для неї товарів, через що західні країни стали тримати торгові операції Киргизстану під особливим контролем (Lahiri, 2023). Наприклад, якщо порівнювати товарообіг між країнами до повномасштабного вторгнення РФ в Україну і після, то можна побачити, що Киргизстан неочікувано почав більше купувати товарів подвійного призначення, радіоелектронну апаратуру, електродетонатори, частини літаків, гелікоптерів, безпілотні апарати тощо (The Open Dialogue Foundation, 2023). І значна частина з цього з високою ймовірністю опинилася потім в РФ. Завдяки своєму сильному впливу Москва використовує небагатий Киргизстан у таких цілях.

Не варто забувати, що час приходу С. Жапарова до влади – це другий рік пандемії COVID-19, а у Киргизстані склалася непроста епідеміологічна ситуація внаслідок відсутності продуманої стратегії подолання поширення хвороби під час попередньої влади. Російська Федерація стала тією країною, яка надала допомогу у вигляді поставок засобів індивідуального захисту та вакцин, а також завдяки двостороннім домовленостям надала країні фінансову допомогу для подолання економічної кризи, яку викликала пандемія коронавірусу (Saari, 2021). Москва була зацікавлена надати гуманітарну допомогу не лише тому, що так вона демонструвала свою силу, а й тому, що Центральна Азія, зокрема Киргизстан, є джерелом дешевої робочої сили для російського ринку. Для РФ було важливо, щоб Киргизстан та інші країни перебували у її сфері впливу, а також було важливим мінімізувати вплив інших акторів та зменшити напруженість, яка виникла через обмеження в'їзду до РФ через коронавірусні вимоги. Опитування громадської думки у країнах Центральної Азії щодо ролі РФ у боротьбі з пандемією показували, що більшість опитаних відповіли, що для них

Росія – це та країна, яка найбільше допомагала їм у подоланні наслідків COVID-19 (Filipović, 2024, с. 77).

І Володимиру Путіну, і Садиру Жапарову вигідне партнерство між їхніми країнами. Для С. Жапарова інтенсифікація відносин з РФ дає доступ до російського ринку, інвестиційних проєктів та укріплення безпекової ситуації, що гарантує йому владу. У свою чергу, В. Путін зацікавлений у збереженні при владі авторитарного С. Жапарова, оскільки таким чином Киргизстан стає для РФ більш передбачуваним. Крім того, Росія має підтримку з боку Бішкеку, доступ до світових ринків та перетворює цю країну на свій тил.

На те, що Москва тепер має неабиякий вплив на Киргизстан, вказує, як почали кооперуватися правоохоронні органи цих держав. З 2023 року Киргизстан погодився ділитися з Росією персональними даними осіб, які проживають на території Киргизстан. Це стосується як громадян, так і тих, хто має паспорт іншої держави, включно з російським. І ця ініціатива вже працює: у тому ж році влада Киргизстану депортувала російського антивоєнного активіста, якого РФ підозрює у підпалі військкомату як форми протесту проти нападу на Україну (The Moscow Times, 2023). Виникла ситуація, що РФ тепер може безперешкодно просити заарештовувати всіх нелояльних до Москви осіб, що ще раз показує, наскільки Киргизстан став менш незалежним.

Неабиякий вплив має Росія і на киргизьке законодавство. Наприклад, у 2024 році С. Жапаров підписав закон про «іноземних агентів», який обмежує діяльність неурядового сектору. Якщо проглянути киргизький закон про іноземних агентів, то за текстом він на 90% схожий на російську версію. (Human Rights Watch, 2023). Паралельно з цим провладні сили розганяють ідеї про нові законодавчі обмеження для ЛГБТІК-спільноти. Отже, можна говорити і про вплив чи навіть тиск РФ щодо зміни законодавства іншої суверенної країни. А така готовність С. Жапарова приймати російські правила гри може вказувати на його бажання вгодити В. Путіну та отримати від нього підтримку.

Російська Федерація не обмежується лише укріпленням двосторонніх зв'язків, а тому для збереження свого впливу в регіоні посилює партнерство з

Центральною Азією і через багатосторонні формати. РФ зберігає та підтримує створені нею такі формати кооперації, як СНД, ОДКБ, ЄАЕС та ШОС. Також у 2022 році, вже під час повномасштабного вторгнення в Україну, коли відносини РФ із західним світом охолонули, Москва організувала саміт «Центральна Азія – Росія», що мало б нагадувати американський формат партнерства з центральноазійськими країнами «C5+1» (Askeroğlu, 2022). У тому ж році був запущений ще один формат консультацій, але вже між парламентськими делегаціями – Міжпарламентський форум держав Центральної Азії та РФ (Гончарук, 2022). Іншими словами, в умовах західної блокади, Російська Федерація намагається, з одного боку, диверсифікувати економічні зв'язки та знайти нові виходи на глобальні ринки, а, з іншого – прагне розвивати відносини з країнами Центральної Азії та посилювати свій вплив на цей регіон, враховуючи, що інші актори, як США і КНР, також присутні в Центральній Азії та мають тут свої стратегічні інтереси.

РФ може похвалитися ще одним інструментом впливу. Це російська військова присутність. Вище вже було згадано про функціонування російської бази «Кант». Крім того, варто згадати і про операцію ОДКБ у сусідньому з Киргизстаном Казахстані на початку 2022 року. Тоді через антиурядові протести президент Казахстану Касим-Жомарт Токаєв міг втратити контроль над державою, а тому звернувся до ОДКБ за допомогою. Більшість «миротворців» у цій операції була саме з числа російських військових. Тоді швидко вдалося відновити контрольованість ситуації в Казахстані, а своїми діями Росія та особисто Володимир Путін показали очільникам країн Центральної Азії свою спроможність військовим шляхом гарантувати збереження російських інтересів в регіоні. Тому військовий компонент у відносинах РФ з країнами Центральної Азії буде одним з сильних методів гарантування збереження російської сфери впливу. Це також враховує і влада Киргизстану.

2.3. Політика РФ щодо заморожених конфліктів на Південному Кавказі

Південний Кавказ зберігає за собою статус одного з найбільш нестабільних регіонів на пострадянському просторі, де переплетені інтереси різних акторів, зокрема Російської Федерації, для якої Південний Кавказ є традиційною зоною впливу. Після розпаду СРСР регіон став осередком кількох збройних конфліктів. Війна за Нагірний Карабах між Вірменією та Азербайджаном, а також низка конфліктів в Грузії суттєво вплинули на геополітичну ситуацію в регіоні та сформували підходи РФ для забезпечення своїх інтересів. Росія традиційно позиціонує себе гарантом стабільності на Південному Кавказі, використовуючи різні інструменти впливу. Проте часто її втручання не призводить до вирішення конфліктних ситуацій, а слугує радше можливістю для власного домінування. Показовими є втручання Російської Федерації у конфлікт за Нагірний Карабах та її підтримка сепаратистських утворень у Грузії. Почнемо з азербайджано-вірменського конфлікту.

Етнічне протистояння між вірменами та азербайджанцями триває не одне століття. Після Гюлістанського мирного договору 1813 року територія тодішнього Карабаського ханства перейшла під контроль Російської імперії. Росія активно сприяла заселенню лояльних вірмен на ці землі та спонукала мусульман виїздити до Персії та Туреччини, в результаті чого відбувалася зміна демографічного складу. Як наслідок, чисельність вірмен у регіоні зросла – за переписом населення 1897 року, в Єлизаветпольській губернії, до якої входив Карабах, їхня частка перевищувала 33% (GeoHistory, 2023).

Після краху Російської імперії у 1918 році Вірменія та Азербайджан проголосили незалежність, а територія Нагірного Карабаху увійшла до складу Азербайджанської Демократичної Республіки, що викликало протест серед вірмен. У 1918-1921 роках спалахували етнічні погроми з обох сторін, які призводили до десятків тисяч жертв серед цивільного населення (Prange de Oliveira, 2023). У 1920 році на цих землях встановилася влада більшовиків. Спершу розглядалося приєднання Карабаху до Вірменії, проте наступного року

було вирішено залишити його у складі Азербайджану на правах автономії. (Starovoitova, 1997). Попри зовнішній спокій за радянських часів, конфлікт не зник. Обидві сторони скаржилися на випадки дискримінації в питаннях культури, освіти, соціально-економічного життя. Додала напруженості політика Азербайджанської РСР із заохочування переселення азербайджанців до Нагірного Карабаху, яку вірмени сприймали як загрозу. Частка вірмен у регіоні почала знижуватися з 95% (1926 рік) до 76% (1979 рік). Також Баку обмежував автономію Карабаху, зокрема щодо культурно-освітніх питань. Звернення вірмен до союзного центру про захист залишалися без відповіді через острах радянського керівництва перед національними рухами (Starovoitova, 1997).

Міжетнічна конфронтація загострилася наприкінці 1980-х років на тлі політики перебудови у СРСР. У 1988 році Рада народних депутатів Нагірного Карабаху зверталася до Москви з проханням переглянути статус регіону та приєднати його до Вірменії (International Crisis Group, 2023). Однак радянська влада відкинула цю ідею, побоюючись сепаратизму. Це спровокувало протести, нові погроми та потоки перших біженців з регіону. Москва намагалася придушити конфлікт силовими методами, введенням надзвичайного стану в регіоні, однак зупинити конфлікт так і не вдалося. Спроба самовільно включити Карабах до складу Вірменії лише загострила ситуацію, а путч у Москві 1991 року остаточно підірвав вплив СРСР на події в регіоні (Starovoitova, 1997).

Проголошення незалежної Нагірно-Карабаської Республіки у вересні 1991 року призвело до початку активного збройного конфлікту. Вірменія включилася у конфлікт на боці НКР, допомагаючи відбивати наступ азербайджанської армії. У результаті боїв Азербайджан втратив контроль не лише над Нагірним Карабахом, а і над прилеглими територіями. У травні 1994 року було підписано Бішкекський протокол, який фактично завершив Перша карабаську війну (Starovoitova, 1997). Азербайджан де-факто втрачав суверенітет над регіоном, а конфлікт заморожувався на невизначений час.

Російська Федерація одразу почала працювати над відновленням свого впливу. Вона першою виступила як посередник у переговорному процесі та

підписанні перемир'я. Згодом до мирного процесу приєдналися й інші актори. Нарада з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ) спробувала запуснути процес врегулювання ситуації через скликання конференції у Мінську, куди, крім учасників конфлікту, також запросили Росію, США, Францію, Білорусь, Німеччину, Туреччину та Італію як посередників (Starovoitova, 1997). Перші три країни згодом сформували Мінську групу, яка мала глибше займатися питанням врегулювання конфлікту. Через небажання Вірменії та Азербайджану йти на поступки запропоновані рішення не були реалізовані, а сама Мінська група поступово перетворилася радше на платформу для обговорення. Конфлікт так і не був вирішений.

Якими були погляди Російської Федерації на першому етапі цього конфлікту? Для Росії Південний Кавказ виступає як важливий транзитний регіон, який відкриває доступ до Каспійського регіону і далі в Азію. Також Південний Кавказ є цікавим завдяки наявності значних покладів вуглеводнів. Росія, яка була великим гравцем на енергетичному ринку Європи, прагнула не допустити нових гравців на це поле. Збройний конфлікт у регіоні не сприяв залученню іноземних інвесторів (передовсім західних) до енергетичних проєктів через непевність у безпековій ситуації, що, у свою чергу, грало на руку Росії, яка прагнула зберегти домінування в секторі енергетики. Конфлікт між двома колишніми радянськими республіками був шансом для Москви показати себе сильним гравцем у регіональній політиці, авторитет якої дещо впав через колапс СРСР, та відновити її вплив. Спроба позиціонувати себе як миротворця та зручну країну для посередництва у переговорах грала на руку Російській Федерації, якій була потрібна перемога у зовнішній політиці.

Існувала думка, що РФ підтримувала Вірменію у цій війні як країну-союзницю в рамках ОДКБ (Raptis, 1998), проте у ті часи Азербайджан також був підписантом цього безпекового договору, а тому ми не можемо однозначно так говорити про підтримку РФ. Так, між вірменами і росіянами існували давні зв'язки ще з часів Російської імперії, а також між ними є певна релігійна близькість, на відміну від мусульманського Азербайджану. Проте, на думку

автора, РФ прагнула зберегти нейтральність на цьому етапі конфлікту (хоча б публічно), щоб утримати вплив на обидві колишні республіки СРСР. Водночас можна припустити, що РФ була зацікавлена як у підігріванні цього конфлікту, так і у посиленні контрольованості у регіоні завдяки позиціонуванню себе як головного парламентаря.

Після того, як Мінській групі вдалося переконати Вірменію та Азербайджан домовитися про припинення вогню, мав розпочатися процес мирного врегулювання, однак він ледь не одразу почав гальмуватися. Росія не проявляла особливого бажання брати активну участь та не чинила тиск на жодну зі сторін. Натомість, прагнучи зберегти свій вплив у регіоні та підтримати баланс сил, у наступні десятиліття Росія постачала озброєння обом сторонам конфлікту – Азербайджану і Вірменії (BBC News Україна, 2016).

Після припинення активних бойових дій за Нагірний Карабах Росія активізувала зусилля з посилення впливу і присутності у Вірменії. Так, офіційні Москва і Єреван уклали договір про правовий статус російських військ у Вірменії, а також домовилися про розміщення російських прикордонників в аеропорту Єревану та на кордоні Вірменії з Туреччиною та Іраном. У 1995 році РФ і Вірменія також уклали договір про російську військову базу, яку Росія стала розбудовувати в місті Гюмрі (Rogozińska & Olech, 2020).

Крім того, Росія поступово отримала контроль над значною частиною інфраструктури та економіки Вірменії. Вірменія, опинившись в ізоляції після війни через блокаду кордонів з Азербайджаном і Туреччиною, мала шукати шляхи економічного виживання, що призвело до передачі ключових активів під контроль російських структур. Граючи на обмежених економічних можливостях Вірменії, Російська Федерація також впливала на вектор економічної інтеграції країни. Офіційний Єреван довгий час розвивав відносини з ЄС, маючи намір підписати угоду про асоціацію з цим блоком. Однак під тиском Росії Вірменія відмовилася від євроінтеграційного курсу та оголосила про намір приєднатися до російського економічного проєкту – Євразійського економічного союзу. За зміну своєї позиції Росія додатково надала Вірменії знижку на поставку

вуглеводнів. Таким чином Росія значно укріплювала позиції та зміцнювала вплив на Вірменії (Wolczuk та ін., 2022).

Що стосується конфлікту за Нагірний Карабах, то практично до 2020 року він залишався замороженим. Були незначні загострення на лінії розмежування, однак вони не переростали в інтенсивні бойові дії. У 2016 році Азербайджан спробував провести наступальну операцію у Карабаху, однак вона швидко закінчилася без особливого результату для Баку (Center for Preventive Action, 2024). Азербайджан на той момент ще не був готовим до масштабного відвоювання територій. Водночас цю спробу можна розглядати як випробування власних сил та оцінку боєздатності перед підготовкою до більш інтенсивного конфлікту, який мав би стати переможним для азербайджанської сторони.

Нова ескалація конфлікту за Нагірний Карабах сталася у 2020 році. За даними Азербайджану, у відповідь на обстріли азербайджанських населених пунктів з боку Вірменії збройні сили Азербайджану почали військову операцію «Залізний кулак». Операція стала успішною для Азербайджану: вона тривала лише 44 дні, і країні вдалося повернути значні території Карабаху під контроль. Друга карабаська війна завершилася 10 листопада 2020 року. Тоді прем'єр-міністр Вірменії Нікол Пашинян, президент Азербайджану Ільхам Алієв та президент Російської Федерації Володимир Путін уклали тристоронню угоду про припинення вогню (Президент России, 2020). Унаслідок 44-денної війни Азербайджан зміг відновити контроль над значною частиною Карабаху, зокрема і над двома важливими населеними пунктами – Гадрут та Шуша, за які йшли інтенсивні бої (Аксенов, 2020). Азербайджану вдалося повернути значну частину територій навколо Карабаху, які до цього контролювали вірменські сили. У попередні роки вірменська армія була сильнішою за азербайджанську, але завдяки інвестиціям у переозброєння та військовій допомозі від Ізраїлю і Туреччини, Азербайджан отримав стратегічну перевагу. Зокрема, під час Другої карабаської війни успішно проявили себе безпілотні летальні апарати, які стали значною перевагою Азербайджану на полі бою (Аксенов, 2020).

Показовою на цьому етапі вірменсько-азербайджанського конфлікту є позиція Москви. Як зазначалося раніше, РФ виступає союзницею Вірменії в рамках ОДКБ, має сильну військову присутність в країні та постачає Єревану озброєння та техніку. Враховуючи масштабний наступ Азербайджану та прямі зіткнення азербайджанської армії з військовими Вірменії, РФ могла б повноцінно підтримати свого союзника, однак російське керівництво вирішило утриматися. Офіційна Москва зайняла нейтральну позицію і вирішила виступити посередником у врегулюванні ситуації (Атасунцев, 2023). Цей крок, імовірно, був зумовлений бажанням РФ уникнути погіршення відносин з офіційним Баку.

Ще однією ймовірною причиною такої реакції РФ є те, що у російському керівництві потенційно відчували конкуренцію з Туреччиною, яка посилювала присутність на Південному Кавказі. Президент Туреччини Реджеп Таїп Ердоган активно укріплював положення країни в регіоні на хвилі неоосманізму як однієї з зовнішньополітичних концепцій офіційної Анкари. Туреччина включилася у конфлікт за Карабах, підтримуючи Азербайджан як дипломатично, так і постачаючи йому озброєння. Якщо б РФ відкрито підтримала Вірменію у цьому конфлікті, то Азербайджан пртенційно активніше дрейфував би під турецький вплив, що створило б для Росії небажану політику-безпекову ситуацію. Враховуючи, як інтереси РФ і Туреччини вже пересікалися в Сирії і чим це зрештою завершилося, російське керівництво потенційно прагнуло відвернути сценарій зіткнення між ними на Південному Кавказі. Крім того, оскільки Туреччина є членом НАТО і союзником США, РФ також воліла уникнути конфронтації, обравши шлях співпраці з Ердоганом, аби відвести загрозу прямого зіткнення з Північноатлантичним альянсом.

Успіх Росії під час переговорного процесу вказував на певне посилення її ролі у цьому регіоні, що давало їй нові можливості та розширювало зону впливу. Якщо раніше військова присутність РФ зосереджувалася суто на вірменській території, то за результатами тристоронніх домовленостей російські військові під виглядом миротворчих сил зайшли на територію НКР, а також взяли від контроль Лачинський коридор, який з'єднує Нагірний Карабах з Вірменією.

Можна ствердно сказати, що РФ вдалося розмістити свій військовий контингент також і на де-юре азербайджанській території (Преображенский, 2020).

Однак цей успіх Росії міг призвести до втрати Вірменії як стратегічного союзника в регіоні. З 2018 року вірменський уряд очолив Нікол Пашинян, який прийшов до влади на хвилі антиурядових протестів. Для Російської Федерації та особливо для Володимира Путіна будь-яка зміна влади у сусідніх країнах, яка виходить з-під контролю, є геополітичним викликом. У РФ прийнято вважати, що за такими змінами стоять США, які організовують «кольорові революції», чому Москва прагне зарадити. Нікол Пашинян є незручною фігурою для російської влади, оскільки він може розвернути Вірменію від Москви та сприяти її інтеграції до євроатлантичної спільноти.

Поразка Вірменії у війні 2020 року спричинила масштабні протести з вимогою відставки Н. Пашиняна. Якщо б це справді сталося, то для Росії це було б успіхом, оскільки тоді до влади можна було б привести нове, більш консервативне та проросійське керівництво. Однак Н. Пашинян зміг втриматися на посту (Атасунцев, 2023). Можна припустити, що з того часу вірменське керівництво почало переоцінку російського впливу, особливо враховуючи початок тіснішої кооперації РФ з Азербайджаном. Можна також згадати і про суспільні настрої серед частини вірменського народу, які сподівалися на допомогу Росії у війні, але їхні надії не справдилися, що і провокувало розчарування у політиці офіційної Москви.

Загалом РФ дещо зміцнила свої позиції в регіоні. Якщо б не її ініціатива з припинення вогню, потенційно НКР припинила б існування ще у 2020 році. Натомість Москва не лише зберегла свій вплив, а і розширила військову присутність також на де-юре територію Азербайджану: російські військові отримали мандат на розміщення персоналу на частині азербайджанської території до 2025 року, з можливістю пролонгації цього мандату за згодою сторін (Президент России, 2020).

Фактично з листопада 2020 року сторони конфлікту спробували вести дипломатичні консультації стосовно укладення мирного договору. Ці

перемовини тривали з перемінним успіхом. Головними питаннями, які стояли на порядку денному перед офіційними Баку і Єреваном, були делімітація та демаркації кордонів, а також статус етнічних вірмен у Карабасі. У свою чергу, Азербайджан також був зацікавлений у створенні транспортних коридорів, які б з'єднали Азербайджан з його Нахічеванською Автономною Республікою, яка відокремлена від нього південними районами Вірменії (de Waal, 2023a).

До цих перемовин в якості посередників і медіаторів процесу долучалися зовнішні актори. Особливо активною у цьому була Російська Федерація, яка прагнула диригувати процесами (de Waal, 2023a). РФ активно включилася у цей процес з кількох причин. Крім власне утвердження сфери впливу, офіційну Москву турбувало питання збереження присутності російських миротворців, а також участь у транспортних проектах, в яких у РФ вбачали можливість посилити зв'язки з іншими країнами за межами Південного Кавказу, особливо з Іраном, який лежить на південь від Азербайджану.

2022 рік став роком нового загострення у вірменсько-азербайджанському конфлікті, однак цього разу агресію почав вже Азербайджан. Мирні переговори між вірменами та азербайджанцями зайшли у глухий кут, тому бойові дії мали на меті змінити баланс сил під час перемовин. Загострення 2022 року стало безпрецедентним у цьому конфлікті. На цей раз бойові дії шли вже не на азербайджанських територіях, які були окуповані вірменськими силами, а безпосередньо на міжнародно визнаній території Вірменії (de Waal, 2022). У 2021-2022 роках Азербайджан неодноразово обстрілював вірменську територію та провокував зіткнення на кордоні між державами. Азербайджан намагався змусити Вірменію піти на поступки і прийняти усі його умови. Президент Азербайджану Ільхам Алієв відкрито погрожував, наголосивши, що вірменські села добре видно з азербайджанського боку, натякаючи на можливість подальших обстрілів та наступу (MEYDAN.TV, 2023).

І. Алієв прагнув добитися від прем'єр-міністра Вірменії Н. Пашиняна відмови від претензій на Карабах, відкладення питання автономії вірмен в Азербайджані та вмотивувати Вірменію більш активно вкладатися у розбудову

Зангезурського коридору, який з'єднав би Нахічевань з Азербайджаном. Вірменський уряд, ще не оголотившись від війни 2020 року, запросив допомогу в ОДКБ, однак отримав відмову (ФОКУС, 2022). Цілком логічно, що разі нападу на територію Вірменії Росія мала б допомогти своєму союзнику захиститися. Натомість офіційна Москва (як і ОДКБ загалом) самоусунилася, обмежившись суто закликами до припинення вогню. У той період Росія була сконцентрована на своїй військовій кампанії в Україні, а також вона опинилася під значними західними санкціями через свій експансіонізм, що, імовірно вплинуло на її бажання відмовитися від активних дій. Крім того, неможливість РФ добитися усіх цілей кампанії проти України призвела до зниження її авторитету та впливу на міжнародній арені, чим і скористався Азербайджан.

З іншого боку, така активність Азербайджану була на руку Росії. Офіційний Баку активно просував ідею транспортних коридорів для покращення логістики в регіоні. Враховуючи, що у 2022 році РФ знижувала свій потенціал через низку поразок на фронті в Україні, а також значною мірою втрачала ринки збуту, вона мусила переорієнтуватися комплексно: як шукати військово-технічну допомогу за кордоном, так і пробиватися на нові ринки. Можна припустити, що ініціативи Азербайджану з відновлення контролю над Нагірним Карабахом та, наприклад, щодо розбудови Зангезурського коридору могли бути вигідними для РФ, особливо як метод обходу західних санкцій для постачання товарів через треті країни. Успіх Азербайджану в реалізації цих проєктів забезпечив би Росії покращений доступ до Ірану, який допомагає РФ поставками зброї. Російська сторона також отримала б можливість взяти участь у створенні логістичних маршрутів між Балтійським і Середземним морями через свою територію й Азербайджан, з подальшими розгалуженнями до Каспійського моря та Індійського океану. Тому, імовірно, РФ не виявляла активності під час ескалації 2022 року, негласно підтримуючи цю агресію Баку (Еспресо, 2022).

Азербайджанська влада мала намір завершити карабаський конфлікт якнайшвидше. Війна 2020 року не вирішила цю проблему для Баку. Для Ільхама Алієва відсутність перемоги на цьому фронті могла вплинути на його

легітимність всередині країни (Куса, 2023). Тому провокації Азербайджану на кордоні з Вірменією стали одним з факторів тиску на Вірменію. У грудні 2022 року Азербайджан заблокував Лачинський коридор – транспортну артерію, яка з'єднує Карабах з Вірменією. Цим жестом Азербайджан намагався змусити Вірменію підписати мирну угоду на власних умовах (de Waal, 2023a).

19 вересня 2023 року Азербайджан розпочав нову військову операцію, яка завершилася капітуляцією НКР та її ліквідацією на початку 2024 року (Landgraf & Seferian, 2024). Для азербайджанської влади це стало безперечним успіхом, оскільки країна відновила суверенітет над усією своєю територією. 30-річна історія збройного конфлікту завершилася. Щоправда, 100 тисяч етнічних вірмен були змушені покинути рідні домівки в Нагірному Карабасі через побоювання в етнічних чистках і геноциді (de Waal, 2023b). У той же час, Вірменія пережила чергову кризу: поразка НКР спровокувала антиурядові протести. Питання щодо інтеграції біженців з Нагірного Карабаху створило додаткові соціально-економічні проблеми. На цьому фоні між Вірменією та РФ охолонули відносини, оскільки миротворчі сили останньої не чинили спротив азербайджанській армії, а іноді навіть сприяли їм.

За наслідками азербайджанської операції російське зовнішньополітичне відомство виступило зі словами стурбованості через ескалацію конфлікту (МИД РФ, 2023b). Однак це радше стало показовим дипломатичним прикриттям реального ставлення РФ. Між Вірменією та Росією з 2020 року спостерігалася тенденція до погіршення двосторонніх відносин на фоні постійних відмов РФ і підконтрольної їй ОДКБ втрутитися у конфлікт і захистити вірменське населення від Азербайджану. Але чому ж Росія так і не підтримала свого союзника?

Відповідь на це питання можна сформувати наступним чином. По-перше, Азербайджан – великий покупець озброєння, зокрема і російського. За останні 10 років Азербайджан значно збільшив витрати на закупівлю військового озброєння та техніки до 3,7 млрд доларів (зростання відбулося у 30 разів). Під час однієї із зустрічей азербайджанського президента з його російським колегою у 2023 році Ільхам Алієв привідкрив раніше непублічну інформацію щодо

обсягів військових закупівель. За його словами, придбання російського озброєння оцінювалося у 4 млрд доларів зі збереженням тенденції до зростання обсягів (Agayev, 2023). З цього випливає, що для Росії вигідно мати сильного торгового партнера для збуту продукції власного ВПК, який знаходиться поряд з самою РФ, до якого є вільний доступ без санкційних обмежень. Це дозволяє Росії обміняти економічні вигоди на збереження підтримки Вірменії, яка зрештою і так почала більше орієнтуватися на західні країни.

Прохолодні особисті відносини між Володимиром Путіним та Ніколом Пашиняном, в купі з відсутністю чіткої реакції Росії на дії Азербайджану, значно погіршили двосторонні відносини між країнами. Росія хотіла виступити посередником на азербайджансько-вірменських мирних переговорах, однак істотного успіху це не мало. Збереження статус-кво у нагірнокарабаському конфлікті, коли Баку і Єреван не воюють, проте і не мають миру, цілком влаштовував Росію. Паралельно з цими процесами почалося повномасштабне вторгнення РФ в Україну. На цьому фоні політичні та безпекові відносини між Вірменією та РФ стали ще більш прохолодними. Концентрація уваги та ресурсів на війні в Україні та протистояння з «колективним Заходом» змусило РФ відкласти втручання у життя Південного Кавказу на другий, якщо не на третій план. У таких умовах Вірменія стала шукати підтримку серед інших країн. На цьому фоні особливо почали посилюватися відносини офіційного Єревану зі США та Францією.

Кооперація з Азербайджаном виглядає більш вигідною для Росії, наприклад, у травні 2023 року Москва і Баку домовилися про розбудову транспортної інфраструктури (Paylan, 2023). Звісно, РФ має мотивацію, пов'язану з економічним чинником, який відіграє значне місце у питанні обходу санкційних обмежень на постачання продукції. Однак розбудова логістики – це і військово-політична задача. Побудова нової залізничної інфраструктури має зв'язати Росію з її іншим партнером – Іраном. Завдяки такому транспортному коридору РФ зможе наростити постачання іранського озброєння, зокрема безпілотників-камікадзе та ракет, які потім можна використати у військових

кампаніях проти України та інших країн. Сам В. Путін відкрито заявляв, що без підтримки Азербайджану такий проєкт неможливо буде втілити (Paylan, 2023). Про неабияку зацікавленість Москви у побудові цього транспортного коридору говорить виділення коштів з російського бюджету в розмірі 1,3 млрд доларів (Смагин, 2023). Також Азербайджан є партнером РФ в енергетичному секторі, оскільки Азербайджан імпортує частину газу з Росії в рамках двосторонніх домовленостей (Paylan, 2023). Цей же газ, ймовірно, транспортується трубопроводами до країн ЄС, що дозволяє Росії також обходити європейські санкційні обмеження.

Конфлікт між Вірменією та Азербайджаном залишається не вичерпаним через відсутність мирної угоди, а питання транспортних коридорів і демаркації кордонів досі є актуальними. Незважаючи на зусилля щодо врегулювання, у регіоні зберігається напруженість, що може створити ризики нового загострення між сторонами (Krivosheev, 2024). Водночас РФ, яка виступала ключовим посередником, поступово втрачає вплив на переговорний процес.

Азербайджану потрібний наземний зв'язок з Нахичеванню – регіоном, який відділений територією Вірменії. З 2020 року Баку просував ідею створення Зангезурського коридору, який мав би йти через південь Вірменії. У свою чергу, в Єревані відкидають цей проєкт, побоюючись втрати контролю над територією (de Waal, 2023b). Наприкінці 2023 року в Азербайджані заявляли, що вони нібито відмовляються від проєкту Зангезурського коридору і будуть розвивати логістику через територію Ірану (Gavin, 2023). Однак вже у 2024 році Азербайджан знову згадав про цей проєкт. Вірменія пропонує альтернативу – проєкт «Перехрестя миру», просуваючи ідею повного суверенітету Вірменії над цією територією (de Waal, 2023b). Однак на боці Азербайджану зараз виступає Москва: якщо Азербайджану все ж вдасться пролобіювати створення коридору до Нахичевані через Вірменію, то, згідно з трьохсторонніми домовленостями ще 2020 року, цей коридор мали б контролювати російські підрозділи (Badridze та ін., 2024), тобто у російської влади з'явиться шанс трансформувати свою силову присутність в регіоні, від чого вони навряд чи будуть відмовлятися. Розворот РФ

на Південному Кавказі у бік Азербайджану є частиною значної перебудови її зовнішніх відносин. В умовах згортання партнерства і кооперації із західними країнами Росія переорієнтовується на східний і південний напрямок, починає інтенсивніше працювати з країнами Глобального Півдня. Тому і вигідним для неї є створення транзитних шляхів через Азербайджан у бік Туреччини та Ірану.

Позиція Російської Федерації на Південному Кавказі буде залежати від успіхів чи поразок на українському фронті. Однак наразі можна констатувати, що вплив Росії на регіональні процеси знижується, але знижується контрольовано (Badridze та ін., 2024). Якщо раніше для РФ було принциповим бути одноосібним регіональним лідером, то тепер є певне розуміння, що в умовах західного тиску необхідно кооперуватися з іншими регіональними державами, як Іран і Туреччина, зокрема для обходу санкцій. Паралельно з цим в Росії не полишають надії на успішне посередництво у переговорному процесі. Особливо варто звернути увагу на те, що після захоплення Карабаху Азербайджан втратив зацікавленість у залученні США та ЄС до мирного процесу, а натомість він більше заінтересований у вирішенні проблем з Вірменією в рамках кооперації з регіональними державами (Badridze та ін., 2024), якою і є Росія.

Вірмено-російські відносини значно погіршилися на тлі бездіяльності Москви щодо стримування агресії Азербайджану. Відсутність реальної підтримки з боку РФ спонукала вірменський уряд зменшувати залежність від РФ. Це проявляється у призупиненні участі Вірменії в ОДКБ, проведенні спільних навчань зі США, відмові від закупівель зброї у Росії на користь Франції та Індії, а також активізації діалогу з ЄС. Символічними ударами по Росії стали візит дружини прем'єр-міністра Н. Пашиняна до Києва з гуманітарним візитом (Bailey та ін., 2023) та ратифікація Вірменією Римського статуту МКС (Bailey та ін., 2023) – того самого Суду, який видав ордери на арешт Володимира Путіна та Уповноваженої Президента РФ з прав дитини Марії Львової-Бєлової за протиправну депортацію українських дітей з окупованих територій (International Criminal Court, 2024).

Попри ці кроки, швидкий вихід Вірменії з-під впливу РФ видається малоімовірним, оскільки це ризикує обернутися хаосом і нестабільністю в економіці, яка значною мірою залежить від кооперації з РФ, а низка секторів контролюються російськими структурами. Додатковим фактором є військова присутність російських військових. Донедавна на території Вірменії ще базувалися російські прикордонники, проте наприкінці липня 2024 року їх було виведено за ініціативи Єревану. При цьому не варто забувати про наявність російської бази в Гюмрі (контракт на оренду бази має завершитися лише у 2044 році), що може стати дестабілізуючим фактором у разі різкої зміни вектору Вірменії. Імовірно, Вірменія поки не має достатньої політичної сили, щоб достроково розірвати договір про російську військову базу (Raikov, 2024, с. 47). Враховуючи ці ризики, вірменський уряд робить ставку на поступове посилення співпраці із Заходом, зокрема зі США та ЄС.

Отже, Нагірно-Карабаська Республіка припинила існування, Азербайджан зміг відновити територіальну цілісність, а Вірменія визнала Карабах частиною Азербайджану, проте це не означає завершення конфлікту між країнами. Баку продовжує тиск на Єреван, вимагаючи поступок для врегулювання ситуації. Для РФ це стало серйозним викликом. Вона традиційно використовувала конфлікт у Карабаху для впливу на політику Вірменії та Азербайджану. Москва часто виступала як посередник у переговорах, так і як гарант безпеки. Проте її пасивність та часткове підігрування Баку в останні роки призвели до втрати довіри до неї з боку Вірменії, яка шукає альтернативних партнерів. Однак РФ намагається зберегти позиції, використовуючи економічні та військові механізми, зокрема військову присутність та участь у транспортних проектах.

Однак напруженість на Південному Кавказі не обмежується суто нагірно-карабаським конфліктом. Іншим осередком нестабільності стала Грузія, зокрема її сепаратистські регіони – Південна Осетія та Абхазія. Подібно до вірменсько-азербайджанського конфлікту, ці суперечності також використовували інші актори для просування своїх інтересів, серед яких особливе місце займала РФ.

На відміну від конфлікту в Карабаху, де Росія була більше спостерігачем, у випадку з Грузією РФ активно підтримувала сепаратистські сили, що включало пряме військове втручання у справи Грузії.

З часом геополітична ситуація в регіоні змінювалася. Грузія, яка раніше була жертвою російської агресії, перетворилася на тиху гавань для обходу санкцій, які були введені проти РФ через її вторгнення в Україну. У свою чергу, Абхазія та Південна Осетія дедалі більше інтегруються до Російської Федерації (хоча офіційно Росія вважає ці території незалежними країнами) (Jasutis, 2019). Розглянемо окремо кожний елемент цієї безпекової та політичної нестабільності Грузії, а також розберемося, як РФ бере участь у регіональному розподілі та зміцнює вплив на Південному Кавказі та у Грузії зокрема.

Протириччя між грузинами і абхазами, а також між грузинами і осетинами мають глибоку історичні корені. Конфлікти так і не були врегульовані, а лише заморожені на невизначений час. До того ж істотною перепоною, яка негативно впливає на зусилля Грузії з реінтеграції цих сепаратистських регіонів, є Росія.

Абхази компактно проживають у північно-західній частині Грузії. У минулому, між XV-XIX століттями, абхази мали власне Абхазьке князівство, яке перебувало у залежності від Османської імперії. Після низки російсько-турецьких воєн та перемоги Російської імперії у Кавказькій війні землі абхазів перешли під контроль Російської імперії. Частина абхазів-мусульман мігрувала до Туреччини, а на вивільнені землі почали переселятися грузини та інші народи, що розмивало етнічну однорідність регіону. Російська імперія підтримувала таку колонізацію, що призводило до конфліктів між місцевим населенням і колонізаторами. Сплеск грузинсько-абхазького протистояння відбувся наприкінці Першої світової війни, коли Росія перебувала у стадії розпаду.

Грузія оголосила про створення власної держави 25 березня 1918 року. Влітку того ж року делегація Абхазії провела переговори з грузинською владою щодо умов автономії. У результаті збройні сили Грузинської Демократичної Республіки були розміщені в Абхазії для захисту чорноморського узбережжя та північних кордонів від більшовиків. Однак є версія, що ці переговори не були

легітимними, оскільки абхазька делегація не мала відповідного мандату (Jasutis, 2019), однак територія Абхазії все одно була приєднана до Грузії. Частина абхазів виступала проти присутності грузинських сил, вважаючи, що Тбілісі утискає їхні права і свободи. Тим не менш, Абхазія отримала конституційно врегульовану автономію у складі Грузії. Однак цей період незалежності тривав недовго: у 1921 році більшовики встановили у Грузії радянську владу.

Під час радянського періоду статус Абхазії поступово знижувався з рівня рівноправного партнера до автономної республіки у складі Грузинської РСР, що було закріплено у 1936 році Сталінською Конституцією (Jasutis, 2019). Радянська влада боролася з національними рухами в Абхазії, витісняла абхазьку мову з вжитку, переслідувала інтелігенцію, влаштовувала депортацію незгодних. Також відбувалася зміна демографічного складу через переселення до Абхазії представників інших національностей (Jasutis, 2019).

Наприкінці 1980-х років абхазьке населення стало активніше виступати за відокремлення, зокрема на тлі ухвалення в Грузії програми з посилення статусу грузинської мови. У 1989 році була оприлюднена декларація про відділення від Грузинської РСР та утворення окремої союзної республіки, що спровокувало масові протести як в самій Абхазії, так і в Тбілісі. Паралельно Абхазія взяла участь у всесоюзному референдумі за збереження СРСР, який Грузія вирішила саботувати, що ще більше підсилило розкол (Jasutis, 2019). Конфлікт посилювався після відродження незалежності Грузії та відновлення дії конституції 1921 року, в якій Абхазія зазначалася як автономія. У відповідь на це Абхазія проголосувала про повернення до своєї конституції 1925 року, де був зазначений рівноправний статус Абхазії в межах грузинсько-абхазького союзу (Jasutis, 2019). Також істотно вплинула на політичну ситуацію громадянська війна в Грузії, яка ослабила центральну владу в Тбілісі та сприяла зростанню сепаратистських настроїв в Абхазії.

Перший збройний конфлікт між Грузією та Абхазією розпочався у серпні 1992 року (Jasutis, 2019). Існують різні версії причин початку бойових дій: одна з них стверджує, що грузинська влада прагнула контролювати транспортні

коридори, які з'єднували Грузію з РФ; інша – що грузинські війська намагалися витіснити прихильників колишнього президента Звіада Гамсахурдії. Так чи інакше, це спровокувало бойові дії між грузинськими та абхазькими сили за контроль над регіоном. Збройне протистояння тривало до кінця вересня 1993 року, із перемінним успіхом для обох сторін (Jasutis, 2019). Декілька спроб зафіксувати перемир'я виявилися невдалими.

РФ виступала одразу і як посередник у переговорах між грузинами та абхазами, і як додатковий чинник нестабільності (з території РФ йшла військова допомога сепаратистам) (Jasutis, 2019). Тим не менш, у вересні 1993 року абхазькі сили (не без допомоги Росії) здобули контроль над більшою частиною Абхазії, включно зі столицею регіону – Сухумі (Jasutis, 2019). Грузія фактично втратила контроль над регіоном, а сам конфлікт було заморожено.

Саме з часів першої грузинсько-абхазької війни можна спостерігати за тим, як Російська Федерація намагається зберегти цей регіон у своїй зоні впливу та гарантувати власні стратегічні інтереси. Як зазначалося раніше, РФ активно включалася у перебіг конфлікту. З одного боку, офіційна Москва закликала сторони до переговорів і мирного врегулювання. Російські дипломати працювали як зі сторонами конфлікту, так і на міжнародних майданчиках. Наприклад, Рада Безпеки ООН ухвалила відповідну резолюцію про створення моніторингової місії на території Грузії за участі 88 міжнародних спостерігачів, які мала б контролювати виконання режиму припинення вогню (Jasutis, 2019). Водночас РФ непублічно допомагала абхазькій стороні уникнути повного розгрому. 1990-ті роки були непростим період і для самої Російської Федерації, зокрема через внутрішньополітичні кризи, економічні труднощі та боротьбу з сепаратизмом. Тому Росія не могла суттєво втрутитися у війну, як це вона зробить пізніше. Проте, щоб не втратити геополітичний вплив на Грузію та зберегти інтереси на Південному Кавказі, РФ просувала мирні ініціативи. Успішність цих кроків мала б довести здатність РФ якісно впливати на регіональні та глобальні процеси

Так, завдяки дипломатичним зусиллям РФ були створені Колективні сили для підтримки миру в рамках СНД, які мала б контролювати дотримання перемир'я між Абхазією та Грузією. Щоправда, більшість миротворців у цих Колективних силах були саме російськими військовими, відповідно РФ отримувала легальну можливість формалізувати військову присутність на території Грузії. Хоча Росія публічно заявляла про необхідність мирного вирішення ситуації, фактично вона була зацікавлена у замороженому конфлікті, аби мати важелі впливу на грузинське керівництво у разі спроб Грузії змінити зовнішньополітичний курс, а також створити умови для інтеграції Грузії у російські проєкти.

Паралельно з грузинсько-абхазьким конфліктом розгорталось протистояння між Грузією та Південною Осетією, в якому Російська Федерація також відігравала не останню роль. Історія цього конфлікту також бере початок у XIX столітті, коли ці території були приєднані до складу Росії. Під час розпаду імперії, на фоні національно-визвольних змагань, Грузія прагнула встановити суверенітет над усіма територіями, які вона вважала своїми, включно з південноосетинським регіоном, що йшло у розріз з прагненням осетинів до самовизначення. Це призвело до зростання громадянського невдоволення та низки антигрузинських повстань у регіоні.

Російські більшовики виступали на підтримку антигрузинських рухів серед південних осетинців, розуміючи, що таким чином вони зможуть затвердитися на цих територіях і розширити контроль на Південному Кавказі. На деякий час Грузії вдалося придушити осетинські повстання та втримати контроль над регіоном, однак згодом сама Грузія потрапила під окупацію більшовицькими силами. У 1921 році була встановлена радянська влада в Тбілісі, а Південна Осетія стала регіоном Радянської Грузії.

Міжетнічний конфлікт продовжував жевріти, але не мав сильних проявів через політичну і військову силу всесоюзної влади. Проте з середини 1980-х років, з початком доби перебудови, активізувалися рухи за самовизначення. У відповідь на посилення асиміляційної політики з боку Грузії (посилення позицій

грузинської мови та втручання у сферу освіти та культури в регіоні) влада у Цхінвалі попросила СРСР об'єднати Південну та Північну Осетію у складі РРФСР, а також в односторонньому порядку оголосила область автономною республікою. У 1991 році Південна Осетія проголосувала за збереження СРСР на всесоюзному референдумі, тоді як Грузія відмовилася його проводити взагалі. Паралельно була організована блокада регіону та траплялися збройні сутички між грузинами і осетинами, які призвели до жертв з обох сторін, викликали гуманітарну кризу та посилили напруженість.

На той час Грузія переживала громадянську війну, політичну нестабільність та активний збройний конфлікт з Абхазією, що ускладнювало контроль над Південною Осетією. Новий грузинський президент Едуард Шеварднадзе прагнув завершити конфлікт з Південною Осетією перемогою Грузії, однак у ситуацію втрутилася Москва. РФ змусила Грузію піти за переговори з сепаратистами та підписати Сочинську угоду про врегулювання конфлікту. Хоча домовленості не були виконані, бойові дії припинилися. Південна Осетія де-факто вийшла з-під контролю Грузії, опинившись під впливом РФ.

Конфлікти 1990-х років навколо Абхазії та Південної Осетії вплинули на безпекову ситуацію в регіоні та конфігурацію політичного життя в Грузії. Росія почала втручатися у внутрішні справи Грузії, намагаючись контролювати політичні процеси. Грузинська влада звинувачувала РФ у підтримці сепаратистів через постачання озброєння, допуск найманців, нанесення авіаударів по грузинській території та блокаду грузинських військових.

Водночас у 1990-х сама Росія не могла істотно втручатися у ситуацію в Грузії через власні проблеми: економічну кризу, сепаратизм, конституційну кризу 1993 року та війни в Чечні, а тому вона була більше зосереджена на внутрішній ситуації. Крім того, у цей період РФ прагнула встановити партнерські відносини із Заходом, а відкрита підтримка сепаратистів могла завадити цьому. Росія намагалася зобразити себе миротворцем та посередником

у кавказьких конфліктах, прагнучи не втратити повністю вплив у регіоні та не допустити туди інших акторів.

У другій половині 1990-х – на початку 2000-х років Грузія спробувала нормалізувати відносини з сепаратистськими утвореннями. Грузинська влада шукала шляхи зробити мирний процес більш ефективним та створити можливості для реінтеграції територій. За дотриманням режиму припинення вогню та мирним процесом мали спостерігати російські миротворчі сили. Крім того, в Грузії також продовжували функціонувати спеціальні моніторингові місії ОБСЄ та ООН (Rumer та ін., 2017). Росія формально сприяла врегулюванню конфліктів, але під захистом її військ сепаратистські республіки зміцнювали зв'язки з РФ та посилювали владну вертикаль, віддаляючись від Тбілісі. Натомість Грузія, виснажена війнами і нестабільністю, не могла в односторонньому порядку відновити суверенітет ані військовим, ані політичним шляхом (Rumer та ін., 2017).

Росія почала неpubлічно інтегрувати ці псевдореспубліки. Наприклад, одним з характерних епізодів цього періоду стала видача російських паспортів жителям Південної Осетії та Абхазії, завдяки чому значна частина населення за документами ніби стала російськими громадянами (Jasutis, 2019), що суперечить міжнародному праву. Зростання чисельності людей з російськими паспортами давало Росії привід для сильнішого втручання, а теза про «захист громадян РФ» стала аргументом російської влади для вторгнення в Грузію у 2008 році.

Цьому збройному конфлікту передувало зростання напруженості у відносинах між РФ та Грузією. Після приходу до влади в Грузії прозахідного президента Міхеїла Саакашвілі грузинська влада підняла на порядок денний питання відновлення суверенітету і територіальної цілісності країни (Jasutis, 2019), що, у свою чергу, натикалося на несприйняття як серед сепаратистів, так і в російській владі, для якої такі ініціативи могли становити загрозу військовій присутності – інструменту для тиску на грузинське керівництво. Ближче до 2008 року відносини між Грузією та РФ почали загострюватися. Грузія прагнула трансформувати формат російської миротворчої місії, оскільки не бачила у ній

реального ресурсу для примирення та реінтеграції Абхазії та Південної Осетії. Паралельно з цим грузинська влада обмежила свободу пересування російських військових територією країни, запровадивши для них візовий режим. Цей крок Росія розцінила як недружній (Ярмоленко & Спірін, 2021). Російська Федерація сприйняла ситуацію як загрозу своїм інтересам, тому почала вдаватися до політичних і економічних заходів. Імовірно, коли це не дало результату, Росія перейшла до більш жорстких методів. Після завершення навчань «Кавказ-2008» Росія не відвела озброєння та техніку з прикордонних з Грузією районів, що свідчило про підготовку до можливої військової операції.

Додатковим тригером для Росії була ініціатива Грузії з інтеграції до НАТО. Інтенсифікацію відносин між Грузією та НАТО у Москві розцінювали як загрозу своїй сфері впливу на Південному Кавказі. Крім того, у РФ не полишали намірів становити у Грузії лояльний проросійський режим. Інструментом впливу на політику Грузії мали стати російські війська, які були стягнуті до кордонів країни влітку 2008 року (Jasutis, 2019).

У серпні 2008 року російські війська вторглися на територію Грузії за двома напрямками – через Абхазію та Південну Осетію. РФ змогла окупувати дві псевдореспубліки та розвинути наступ на інші грузинські території, захопивши чорноморський порт Поті, місто Горі та практично наблизившись до Тбілісі. За словами тодішнього президента РФ Дмитра Медведєва, Росія начебто проводила «операцію з примушення до миру» (Бушуєв, 2018), хоча фактично це було актом агресії проти суверенної держави.

Західні країни намагалися зупинити російську операцію, застосовуючи при цьому суто політичні важелі. Особливо виділилася Франція: тоді з'явився «План Саркозі», названий на честь французького президента. Згідно з цим планом, необхідно було провести відведення військ, зокрема російських, та відновити статус-кво, після чого мав початися переговорний процес щодо врегулювання статусу Південної Осетії та Абхазії (Бушуєв, 2018). Незважаючи на публічну підтримку Д. Медведєвим «Плану Саркозі», Росія так і не виконала умову про відведення військ до місць постійної дислокації, залишивши підрозділи у

самопроголошених республіках, де згодом почала організовувати повноцінні військові бази. РФ також визнала незалежними самопроголошені республіки, що суперечило попереднім домовленостям. Реакція Грузії була різкою – розрив дипломатичних відносин з РФ та припинення членства у СНД (Бушуев, 2018).

Грузія де-факто втратила контроль над Абхазією та Південною Осетією, де вже РФ встановила ефективний контроль, і ці регіони опинилися фактично під повною залежністю від Москви (Козловский, 2017). Відновити суверенітет над цими територіями військовим шляхом Грузія не мала змоги через значний розрив у спроможностях армій Грузії і РФ, а також через відсутність підтримки такого кроку з боку західних країн, передовсім США.

Росія не лише змогла підпорядкувати собі нові території, але їй фактично з часом вдалося навіть змінити політичний режим у самій Грузії. На тлі розчарування результатами війни 2008 року та внутрішньої кризи рейтинг М.Саакашвілі та його партії знижувався, що сприяло приходу до влади опозиційної партії «Грузинська мрія». Після перемоги на виборах 2012 року вона почала змінювати курс Грузії, зокрема повернувши її з західного вектору до російського. Поступово відновилося транспортне сполучення між РФ та Грузією, почало зростати економічне співробітництво між країнами (Ахметели, 2015).

Після приходу до влади партії «Грузинська мрія» олігарха Бідзіни Іванішвілі ситуація в країні почала змінюватися, і Грузія все більше віддалялася від тих пріоритетних цілей, які колись просував М. Саакашвілі. Щодо зовнішньої політики, нова грузинська влада так само продовжували декларувати намір привести країну до членства в ЄС та НАТО. Проте паралельним треком вони розглядали також і можливість поліпшення відносин з РФ. Хоча країни не мали відновлених дипломатичних відносин, однак прагматичний підхід «Грузинської мрії» дозволив налагодити контакти з Москвою. Відновлення транспортного сполучення з Росією дало Грузії додатковий потік туристів, що конвертувалося у збільшення доходу до державного бюджету (Белоус, 2014). Також частково відновилася торгівля між РФ та Грузією. Ці кроки «Грузинської мрії» можна розглядати як спробу заслужити довіру Москви, що в свою чергу принесло

вигоди для самої РФ, оскільки для неї відкривалися нові можливості для забезпечення власних стратегічних інтересів.

Кроки, які зробила «Грузинська мрія» задля покращення економічних та дипломатичних зв'язків з РФ, не були однозначно сприйняті у грузинському суспільстві. Незважаючи на те, що відновлення контактів з Росією дало певні економічні вигоди для Грузії, частина громадян і політичних сил залишалися скептично налаштованими щодо зближення з РФ через побоювання у зростанні впливу Москви на політичну ситуації в країні. Це напруження вийшло на поверхню під час протестів 2019 року. Улітку того року, через виступ російського депутата Сергія Гаврилова на засіданні Міжпарламентської асамблеї православ'я, яка проходила в будівлі парламенту, у Грузії спалахнули масові протести. Грузинів обурило те, що Гаврилов, який підтримував сепаратистів в Південній Осетії та Абхазії, був головою під час засідання Асамблеї, вів захід російською мовою та зайняв крісло голови грузинського парламенту. Грузини сприйняли це як образу національних інтересів. У відповідь на демонстрації грузинські силовики застосували жорсткі методи розгону, що підкреслювало загострення внутрішнього політичного клімату в країні та поляризацію у суспільстві (Штогрін, 2019).

У РФ негативно сприйняли антиросійський протест в Грузії, назвавши його «русофобським», та вимагали офіційних вибачень. У відповідь Росія скасувала всі рейси з РФ до Грузії та готувалися до введення економічних санкцій (Силко, 2019). «Грузинська мрія» намагалася врегулювати цей конфлікт та готова була йти на поступки, намагаючись уникнути погіршення відносин з РФ, адже та була важливим торговим партнером та ринком збуту. Для демонстрації лояльності грузинська влада зупинила кілька західних ініціатив, які мали б зробити Грузію менш залежною від РФ. Зокрема, йшлося про проекти, як розбудова глибоководного порту Анаклії та прокладання оптоволоконного кабелю з Азербайджану до Грузії, яким би вдалося добитися цифрової незалежності Кавказького регіону від РФ (Civil Georgia, 2020). Хоча прямих доказів російського тиску на Грузію щодо відміни цих проектів немає, однак РФ була

тією країною, яка більше за всіх виграла у цій ситуації, значно посиливши свій вплив на Грузію.

З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну Грузія почала ще сильніше співпрацювати з РФ, що погіршило її репутацію на Заході. Хоча у перші місяці великої війни Грузія підтримала резолюцію Генеральної Асамблеї ООН про засудження російського вторгнення, з часом Грузія почала розширювати торгові зв'язки з РФ. Завдяки цьому Росія отримала можливість значно посилити свій вплив на Грузію, сильніше прив'язавши її до себе. Зокрема, РФ почала використовувати Грузію для організації паралельного імпорту та обходу американських та європейських санкційних обмежень (Kelly & Kramer, 2024). Російський бізнес став активніше проникати у Грузію, що значно збільшило залежність країни РФ та її економічних і політичних інтересів.

Крім того, зростає залежність Грузії від російського газу. Наприклад, якщо у 2018 році частка російського газу у споживанні Грузії становила менше 2%, то у 2022 році ця частка зросла до 13%, а наступного 2023 року вона зростала ще швидше, досягнувши майже 25% (Орагвелидзе, 2024). Таке зростання залежності від російського газу є вкрай небезпечною тенденцією, оскільки будь-яке загострення відносин між офіційними Тбілісі та Москвою може вилитися у припинення постачання газу, що призведе до вкрай складного становища в економіці Грузії та вплине на добробут населення. Схоже відбулося у 2006 році, коли РФ відімкнула Грузію від свого газу через незгоду уряду М. Саакашвілі з політичними вимогами Росії (Орагвелидзе, 2024).

Чим сильнішим ставав російський вплив, тим більше грузинська влада адаптувала стиль управління та використовувала наративи, характерні для РФ. Зокрема, неодноразово лунали звинувачення з боку «Грузинської мрії», що це Захід, а саме США, є винними у війні в Україні. Такі звинувачення відображають схожість у політичному дискурсі, який стає дедалі ближчим до російського. Одночасно з цим, грузинська влада посилює переслідування нелояльних медіа та громадських організацій (EEAS, 2024), ухваливши закон про «іноземних агентів», який, імовірно, був підготовлений російською стороною з метою

зменшення впливу прозахідно орієнтованих організацій, які виступають з критикою дій уряду. За російським прикладом грузинська влада ухвалила також дискримінаційний законопроект про «боротьбу з пропагандою ЛГБТІК» (RFE/RL, 2024), що суперечить європейським цінностям і є частиною більш загального відступу від європейського вектору розвитку Грузії.

Війна РФ в Україні істотно вплинула на потенціал та спроможність Росії контролювати і впливати на сусідні країни. Концентрація уваги та сил Москви на українському питанні призвела до обмеження російського впливу на Південному Кавказі. Проте повного виходу Росії з регіональної гри так і не сталося. Якщо у випадку з конфліктом у Нагірному Карабаху Росія була змушена припинити перебування свого військового контингенту на цій території, то дещо інша ситуація наразі спостерігається у Грузії, а точніше – в самопроголошеній Абхазії. Крім того, що Абхазія роками перебуває під контролем РФ, а місцеві озброєні загони підпорядковані Збройним силам РФ, Росія пішла на крок до більшого посилення військової присутності.

Після низки успішних атак українських безпілотних човнів по військових кораблях Чорноморського флоту РФ та ракетних ударів Збройних сил України по інфраструктурі російського флоту в окупованому Криму, російське військово-політичне керівництво почало шукати можливості для забезпечення решти кораблів флоту (Blann, 2023). Одним із варіантів стало переправлення частини флоту до Абхазії. Це можна розглядати не лише як засіб забезпечення, а як частину ширшої стратегії РФ зі зміцнення свого впливу в Кавказькому регіоні.

Насправді історія з російською військово-морською базою в Абхазії бере свій початок ще з часів російсько-грузинської війни 2008 року. Після успішної військової кампанії Російська Федерація прагнула збільшити власну військову присутність у регіоні, що вилилося у посилення російського сухопутного контингенту в Абхазії та Південній Осетії. Паралельно з цим у російському керівництві розглядали можливість створення військово-морського пункту забезпечення в Абхазії з подальшим перетворення на морську базу, яка мала б стати альтернативою Севастополю в разі втрати контролю над базами в Криму

(Jones, 2024). Проте через низку подальших подій (спершу продовження оренди бази в Севастополі до 2042 року внаслідок підписаних Харківських угод у 2010 році, а потім анексії Криму і Севастополя у 2014 році) на деякий час РФ відклала ці плани. Однак ситуація змінилася після 2022 року.

Після низки успішних українських атак російське керівництво знову почало розглядати можливість переміщення частини флоту до Абхазії. У жовтні 2023 року з'явилася інформація про початок створення у порті Очамчира російської військово-морської бази (Jones, 2024). З одного боку, цим рішенням РФ планує забезпечити свої військові кораблі від українських атак, а з іншого боку – це обов'язково призведе до посилення російського впливу в регіоні, що кине виклик національній безпеці Грузії.

В останні роки Росія використовує напруженість у відносинах між Грузією та країнами Заходу на тлі відступу від західних цінностей та посилення антизахідної риторики з боку грузинської влади. У таких умовах Москва активно почала посилювати зв'язки з грузинським урядом. Російський капітал, медіа та політичний істеблішмент підтримують антизахідну риторику грузинського уряду, а потенційно є й одними з бенефіціарів цього процесу.

Напередодні парламентських виборів у Грузії в жовтні 2024 року «Грузинська мрія» намагалася завоювати довіру виборців для отримання конституційної більшості у парламенті. Це дозволило б їм «зацементувати» свою владу в країні, розібратися з політичними опонентами та відмінити конституційні зобов'язання з інтеграції до ЄС та НАТО та проведення реформ, які можуть покласти край правлінню «Грузинської мрії». Свою вигоду від такого розкладу вбачали і в РФ, оскільки так Грузія була б відірвана від Заходу і стала б поряд з іншими сателітами в російській сфері впливу. Крім того, це могло б відкрити шлях для врегулювання ситуації з Абхазією та Південною Осетією на російських умовах. Неважливо, чи відбудеться приєднання цих сепаратистських утворень до складу РФ, чи Москва інтегрує їх до Грузії на конфедеративних умовах, – Російська Федерація матиме істотний вплив на Грузію, оскільки зв'язки із Заходом для неї будуть обрізані.

Висновки до Розділу 2

Геополітичні інтереси РФ щодо пострадянських країн визначаються стратегічним прагненням до збереження та посилення своєї ролі в регіоні. Для Росії цей простір залишається ключовою зоною геополітичного контролю, що забезпечує їй як безпекові переваги, так і можливість протидії впливу західних держав, зокрема США. Реалізація цих інтересів здійснюється через широкий спектр інструментів, зокрема, дипломатичних, військових, економічних та інформаційних, що дозволяє РФ не лише утримувати традиційні сфери впливу, а і перешкоджати посиленню зв'язків пострадянських держав із Заходом.

Україна залишається головним фокусом безпекової політики РФ, що проявилось у збройній агресії та спробах підірвати українську державність. Ледь не одразу після розпаду СРСР Росія прагнула повернути контроль над Україною та її зовнішньополітичним вектором заради відновлення домінування та відродження колишньої сфери впливу. Паралельно з цим у Росії мали намір не допустити проникнення інтересів інших акторів до України, особливо гостро це питання стояло у контексті інтенсифікації відносин між Україною та США, у чому вбачали загрозу національним інтересам. Щоби не допустити сценарію, коли Україна стає стратегічним партнером Вашингтону та балансіром для Москви, РФ активно працювала на українському напрямі, використовуючи для цього прямий тиск на український політикум, підтримку проросійських елементів в Україні, економічні важелі впливу, агресивну інформаційну політику тощо. Коли звичними методами Росії не вдалося закріпити своє домінування та витіснити західні інтереси, зокрема американські, з України, російська влада розпочала гібридну війну проти України, яка з часом переросла в анексію частини територій і повномасштабний міждержавний збройний конфлікт. Водночас ця агресія призвела до радикального переформатування регіональної безпекової архітектури та ще сильніше посилює взаємодію України із Заходом.

У випадку Білорусі російський політикум відчуває себе більш впевнено, оскільки Мінськ перебуває у сфері стратегічного контролю РФ, що проявилось у

політичній підтримці режиму Лукашенка, нарощуванні військової співпраці та посиленні російської військової присутності (включно зі створенням РУВ, інтеграцією військових структур, розміщенням ядерної зброї), а також зростанні економічної залежності Білорусі від РФ. Інтенсифікація відносин між Мінськом та Москвою відбувалася не одне десятиліття, при цьому цей процес йшов з перемінним успіхом, оскільки режиму Лукашенка вдавалося у деяких аспектах знаходити баланс російському впливу, комунікуючи із західними країнами. Однак протести 2020 року, включно з посиленням репресій в Білорусі та міжнародною ізоляцією режиму Лукашенка, призвели до посилення контролю РФ над Білоруссю, який за наступні роки досяг безпрецедентного рівня.

З іншого боку, РФ не може настільки вільно почуватися у відносинах з Киргизстаном, хоча і справляє на нього суттєвий вплив. Це пов'язано з частою політичною нестабільністю самого Киргизстану, який час від часу переживає революційні зміни влади, та із політикою багатовекторності офіційного Бішкеку. Киргизстану роками вдалося балансувати між США та РФ як у військово-політичному, так в економічному плані, отримуючи зиск від такого положення і подібної співпраці. У 2010-х роках, на тлі зменшення впливу Вашингтону на політичне життя Киргизстану через власні прорахунки та відсутність чіткої центральноазійської політики, у Росії змогли наростити вплив на політику Киргизстану та активізувати двосторонні контакти. При цьому у відносинах з Киргизстаном російська сторона все ж змушена тримати баланс між тиском та підтримкою, використовуючи для цього військову присутність (російська база в Канті, спільні оборонні проекти), економічні і гуманітарні важелі, політичний тиск тощо. Водночас Російська Федерація вимушена зважати на присутність інших акторів у Киргизстані, зокрема США і Китаю.

Щодо ситуації на Південному Кавказі, то слід відзначити, що цей регіон РФ традиційно вважала сферою геополітичних інтересів, а тому намагалася завжди бути активною у проектуванні впливу та посиленні контролю. Росія бере участь у регіональних збройних конфліктах в регіоні і як учасник (наприклад, конфлікти в Грузії), і як посередник (конфлікт між Вірменією та

Азербайджаном). У випадку з врегулюванням нагірнокарабаського конфлікту РФ намагалася використувати конфлікт у власних цілях, посилюючи зв'язки в Єреваном та Баку та позиціонуючи себе гарантом стабільності, однак після 2022 року її роль послабилася, що призвело до перегляду статусу РФ в регіоні. У випадку Грузії можна стверджувати, що російська еліта використовує конфлікти для тиску на грузинське керівництво, аби те йшло на поступки Москві та зменшувало присутність інших акторів, особливо США. РФ підтримує сепаратистів в Абхазії і Південній Осетії та намагається контролювати грузинський уряд, що обмежує можливості Тбілісі для інтеграції у євроатлантичний простір.

Геополітична стратегія Росії щодо пострадянського простору залишається агресивною, часто реакційною, спрямованою на стримування західного впливу, збереження залежності держав регіону і використання безпекових викликів, економічних питань як засобу контролю. Однак, попри зусилля РФ, деякі країни поступово знаходять альтернативні вектори розвитку та зміцнюють суверенну політику, що ставить під сумнів ефективність довгострокової політики РФ та створює передумови для подальшої трансформації регіональної системи безпеки.

РОЗДІЛ 3. ГЕОПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ США НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

3.1. Стратегічне партнерство США і України

Українське питання протягом останніх років є тією точкою, в якій найбільш сильно зіштовхнулися інтереси США та РФ. Якщо для Росії стратегічно важливим є збереження України в межах власної сфери впливу, то США націлені на протидію російській експансії та підтримку незалежної та демократичної України, яка не буде перебувати під контролем Москви. Російсько-українську війну можна назвати кульмінацією в геополітичному суперництві між США та РФ за вплив, однак ця конкуренція не обмежується суто цим періодом та проходить впродовж десятиліть розвитку незалежної України.

Історія взаємовідносин між США і Україною розпочалася у 1991 році, коли США визнали Україну як незалежну державу. Офіційний Вашингтон має особливий погляд на партнерство з Україною. Характер такого співробітництва змінювався протягом кількох десятиліть, еволюціонувавши від звичайної підтримки молодій державі до інтенсифікації двосторонніх відносин в умовах глобального протистояння між демократіями та авторитарними країнами. Крім того, США через підтримку України намагаються не допустити посилення РФ до такого рівня, коли та змогла б на рівних конкурувати з Вашингтоном.

Російська Федерація остерігалася, що США поширюватимуть свої інтереси на Україну, оскільки це загрожуватиме традиційній російській сфері впливу. Водночас у 1990-х роках сама Росія ще не мала змоги протидіяти розширенню американського впливу та ефективно конкурувати зі США за першість у регіоні, оскільки сама переживала складні часи через погіршення фінансово-економічного статусу та безпекові проблеми. Тому для США були створені всі умови для посилення відносин і співпраці з країнами пострадянського простору, зокрема з Україною. Однак у 1990-х роках Вашингтон не особливо приділяв увагу ситуації у нових пострадянських

держав, більше концентруючись на відносинах з Російською Федерацією, яку в США вважали потенційним партнером у регіоні, враховуючи розміри країни, її силу та статус.

Так, наприклад, сталося під час так званої «кримської кризи» на початку 1990-х років, коли Російська Федерація підігрівала сепаратистські настрої в українському Криму та прагнула відторгнути півострів (Примаченко, 2018). США, як тодішній глобальний і єдиний гегемон, мали б виступити проти таких кроків РФ, оскільки це порушувало міжнародний порядок, заснований на правилах, збереження якого підтримували у США. Проте американська сторона фактично самоусунулася від втручання у кримську кризу, оскільки це не було для них пріоритетним питанням, а тому не вимагало від них сильної уваги. До того ж, як було сказано вище, розвиток плідних відносин між офіційними Вашингтоном та Москвою був більш пріоритетним для США, а тому сильної реакції чи засудження з американського боку не було. Тим не менш, тодішня влада в Україні змогла врегулювати кримську кризу власними силами і не допустити відторгнення Криму (Примаченко, 2018). Проте ця ситуація показала справжні наміри РФ щодо України, які потім Москва реалізує вже у 2014 році.

Якщо поглянути на пріоритети офіційного Вашингтону у відносинах з Україною протягом 1990-х років, то питання, яке їх найбільше тоді турбувало, – це наявність в Україні третього за потужністю ядерного арсеналу (Bogden, 2023). Для США важливим було не допустити розповсюдження ядерної зброї у світі та збільшення кількості ядерних держав. США негативно ставилися до того, що деякі пострадянські країни, як Україна, після розпаду СРСР отримали у спадок ядерну зброю. У тиску на Україну з метою, щоб та відмовилася від ядерного озброєння, США заручилися підтримкою РФ. Спільними зусиллями вони добилися, щоб Україна передала свій ядерний арсенал у володіння Росії та ліквідувала відповідну інфраструктуру. Також тодішня президентська адміністрація Білла Клінтона закликала юридично зафіксувати цей статус, а тому спільно з російськими колегами США примусили Україну підписати Будапештський меморандум, у якому дві держави запевняли Київ, що вони

будуть гарантувати територіальну цілісність України (Bogden, 2023). США активно тиснули на Україну, аби та підписала цей документ, фактично вдаючись до шантажу, наголошуючи, що у разі відмови Україна отримає закриття доступу до фінансових та торгових ринків, що могло стати катастрофою для молодій держави, яка і так переживала економічний спад через руйнування радянської економічної системи. Зрештою Україна була змушена підписати Будапештський меморандум (Bogden, 2023), який, водночас, так і не захистив Україну від агресії самої РФ, яка порушила свої ж запевнення.

Тим не менш, США підтримували демократичні перетворення та наполягали на проведенні ринкових реформ в Україні. Представники обох сторін намагалися домовитися про виведення двосторонніх відносин на стратегічний рівень, хоча і відбувалося це вкрай непросто. У 1993 році Конгрес США виділив 350 млн доларів фінансової допомоги Україні для підтримки її економічного стану. Також США надавали Україні підтримку у питанні приєднання до ГААТ/СОТ (Ржевська, 2013, с. 230). Того ж року США висунули для України пропозицію приєднатися до програми НАТО «Партнерство заради миру», на яку офіційний Київ пристав (Погорелова, 2008, с. 226). Це зробило Україну першою державою на пострадянському просторі, які стала членом цієї програми. У листопаді 1994 року відбувся перший державний візит президента України Леоніда Кучми до США, в рамках якого сторони домовилася про інтенсифікацію відносин та закріпили це підписанням «Хартії українсько-американського партнерства, дружби і співробітництва» (Хартія українсько-американського партнерства, дружби і співробітництва, 1994), а у травні наступного року вже президент США Клінтон відвідав Київ з аналогічним візитом. Тоді американський президент виступив із заявою про важливість сильної та демократичної України (Спільна заява Президента України Леоніда Кучми та Президента Сполучених Штатів Америки Уільяма Дж. Клінтона під час зустрічі на найвищому рівні 11-12 травня 1995 р., 1995). У 1996 році США і Україна погодили створення Українсько-американської міждержавної комісії, яка мала

займатися питаннями безпеки, торгівлі, стабільного економічного розвитку та інвестицій (Погорєлова, 2008, с. 227).

На початку 2000-х років політичні відносини між Україною та США дещо охолонули. На це було декілька причин. З одного боку, США залишалися не задоволеними темпами демократизації в Україні, а також виникали питання щодо функціонування української економіки (Пашков, 2024, с. 76-77). Хоча США підтримували Україну в проведенні реформ, однак побудова олігархічної економічної моделі та корупція створювали негативний образ України. З іншого боку, було декілька політичних скандалів, які підривали довіру до України як партнера. Українська влада потрапила у «касетний скандал» через вбивство незалежного журналіста Георгія Гонгадзе, в організації якого звинувачували вище керівництво держави, та у скандал через нібито продаж саддамівському Іраку засобів ППО в обхід санкцій ООН (Пашков, 2024, с. 78, 83). Хоча останнє так і не було доведено, тим не менш ці скандали зіпсували для США образ України. Не можна відкидати версію, що ці скандали були частиною політичної гри Росії, яка після приходу до влади Володимира Путіна почала впроваджувати ревізійністську політику та відновлювати домінування в регіоні колишнього СРСР. Тим не менш, американські партнери майже відвернулися від України, що вилилося у справжню ізоляцію (Пашков, 2024, с. 84). Щоби дещо повернути довіру до України, у 2003 році Київ вирішив підтримати США і направити український миротворчий контингент для участі в американській операції в Іраку. Це поліпшило ставлення до України з боку американського істеблішменту і відвернуло сценарій повної втрати інтересу США до країни (Украинская правда, 2003).

Новий етап у двосторонніх відносинах між США і Україною почався у 2004 році, коли в Україні сталася Помаранчева революція. У цей період США фактично почали більше включатися у боротьбу за розширення свого впливу на Україну та конкурувати з РФ. Як було згадано раніше, протести 2004 року стали наслідком масштабних фальсифікацій під час президентських виборів (Музей Революції Гідності, б. д.).

Якщо Російська Федерація активно включилася у підтримку Віктора Януковича, в якому Москва бачила можливість до закріплення впливу на Україну, то Сполучені Штати Америки вирішили підтримати протест. Офіційний Вашингтон чітко наголошував на важливості проведення вільного та чесного голосування на президентських виборах заради утвердження демократичного курсу країни. США вкладалися у підтримку демократичних ініціатив та громадянського суспільства в Україні, а тому програш прозахідного кандидата Віктора Ющенко показав би безрезультатність американських проєктів та нереалістичність прозахідного вектору розвитку України, чого не можна було допустити, інакше міг похитнутися авторитет США. Крім того, можна припустити, що у Вашингтоні остерігалися можливого розколу України, який потенційно могли організувати проросійські елементи, що призвело б встановлення РФ контролю над Україною. Тому американський істеблішмент активно включився у дипломатичну боротьбу за результати виборів, висловивши занепокоєння фальсифікаціями, закликавши провести переголосування та погрожуючи ввести санкції проти української влади за зрив виборів (Weisman, 2004). Така активна реакція офіційного Вашингтону та загроза міжнародної ізоляції, включно з введенням санкцій, змусили тодішню владу Л. Кучми піти на поступки опозиції та протестувальників і оголосити про проведення повторного голосування у другому турі, де перемогу отримав Віктор Ющенко.

Каденція В. Ющенка відзначилася активізацією руху України до вступу в ЄС та НАТО, що можна трактувати як рух до можливості зменшити залежність від російського впливу, що вкладається у стратегічний інтерес США з недопущення надмірного посилення Росії в регіоні. Важливою подією у двосторонніх відносинах та посиленні співпраці між країнами стало підписання у 2008 році «Хартії про стратегічне партнерство між США та Україною», у якій зазначалося про намір розширення співробітництва між країнами, сприяння безпеці та обороні та протидії зовнішнім загрозам (U.S. Embassy in Ukraine, 2008). Цією Хартією також був покладений початок роботи Українсько-американської комісії зі стратегічного партнерства (Ржевська, 2013, с. 231).

Варто зазначити, що у 2000-х роках США допомагали пострадянським країнам стати більш економічно самостійними через програму Millennium Challenge Corporation, кошти якої направлялися на інфраструктуру та допомогу з економічними реформами. Так, в Україні завдяки цій програмі, серед іншого, вдалося частково осучаснити процеси на митниці, збільшити митні надходження та зробити саму митницю більш прозорою (хоча цей процес так і не був завершений) (Millennium Challenge Corporation, б. д.). Це говорить про зміну ставлення до України з боку США та готовність посилювати зв'язки.

У 2010 році до влади в Україні прийшов проросійський політик Віктор Янукович, що показало зміну політичної ситуації в Україні. Україна згорнула інтенсифікацію політичних і військових відносин з НАТО, натомість посилювалися контакти України з Росією. Наприклад, тодішня українська влада продовжила оренду Чорноморським флотом РФ морської бази в Криму до 2049 року в обмін на поставки дешевого газу. У той же час, США стали боротися за збереження України в демократичному таборі, хоча влада В. Януковича дедалі сильніше прямувала у бік авторитарної моделі. США обрали звичний для себе шлях у таких випадках, як підтримка громадянського суспільства в надії, що його представники зможуть стати новою альтернативою.

У листопаді 2013 року уряд Януковича-Азарова згорнув процес європейської інтеграції України, відмовившись підписувати Угоду про асоціацію з ЄС. Як наслідок, Україні спалахнули масштабні акції протесту. Спочатку вимоги демонстрантів обмежувалися відновленням діалогу з ЄС та підписанням Угоди про асоціацію, однак після жорстокого розгону наметового містечка на Майдані Незалежності у Києві в ніч з 29 на 30 листопада протест швидко почав радикалізуватися, що вплинуло на розширення вимог до влади, серед яких були відставки топ-чиновників та проведення дострокових виборів.

У цей період тривало негласне змагання між США та РФ щодо того, в якому таборі опиниться Україна. РФ, очікувано, підтримувала В. Януковича і проросійський вектор України. У цей же час США відкрито підтримали протестувальників і закликали владу В. Януковича до деескалації ситуації та

проведення переговорів (BBC News Україна, 2013b). Офіційний Вашингтон зайняв чітку позицію щодо підтримки євроінтеграційного курсу України. Роками США фінансували різноманітні громадські організації та ініціативи в Україні задля формування демократичного прозахідного суспільства, тим самим інтегруючи Україну до свого геополітичного простору, що кидало виклик Росії. США засудили застосування насильства щодо демонстрантів та жорстокі розгони протестувальників в Києві (до яких заочно була долучена і російська влада, оскільки та організувала постачання спецзасобів для підрозділу «Беркут» (Державне бюро розслідувань, 2022)) і вимагали покарати винних. Представники американського істеблішменту, як сенатор-республіканець Джон Маккейн та помічниця Державного секретаря США Вікторія Нуланд, особистою присутністю підтримали майданівців у Києві. Американський посол Джеффри Пает був одним із посередників у комунікації між владою та опозицією. У січні 2014 року Сенат США ухвалив резолюцію, якою підтримав протестувальників в Україні, засудивши владу В. Януковича та попередивши про можливість введення персональних санкцій проти них (Васильєв & Бурнос, 2014). Відкрито підтримавши Революцію Гідності, американські представники паралельно проводили консультації з російськими візаві, щоб РФ перестала тиснути на Україну та дала їй самостійно проводити зовнішню політику. Очевидно, що в Росії сприйняли це як загрозу власній сфері впливу, а тому публічно звинуватили США і Захід у «розпалюванні протесту».

У лютому 2014 року протест у Києві дійшов кульмінаційної стадії. У період з 18 по 20 лютого відбувалися численні сутички між демонстрантами та загонами міліції. Влада прагнула остаточно розігнати протест, застосовуючи силу і зброю. Внаслідок цих боїв у центрі Києва загинули десятки протестувальників. Ці події призвели до остаточного падіння влади В.Януковича в країні. США політично підтримали нову українську владу та сподівалися на позитивні зміни в Україні, однак на заваді цьому стала РФ, яка почала гібридну агресію проти України.

Окупувавши Крим і Севастополь, а також розпочавши збройний конфлікт на Донбасі руками проросійських бойовиків, РФ створила негативний прецедент з порушення територіальної цілісності сусідньої держави та з силовим втручанням у її внутрішні справи, тим самим поставивши під сумнів порядок, заснований на правилах, який США намагалися підтримувати довгі роки.

Початок війни в Україні де-факто призвів до повернення відносин між США та РФ до стану «холодної війни» (Tisdall, 2014). У цих умовах США почали активніше підтримувати Україну, намагаючись інтегрувати її до західної спільноти, зменшити залежність від РФ та притягнути Росію до відповідальності за порушення міжнародного права. Зокрема, США призупинили значну частину спільних з РФ проєктів та обмежили комунікацію з російськими представниками у відповідь на збройну агресію РФ проти України (Економічна правда, 2014).

Починаючи з 2014 року, США стали локомотивом введення санкційних обмежень проти РФ, тим самим намагаючись тиснути на Росію з метою припинення її деструктивних дій (Гончаренко, 2018). Саме за допомогою санкцій США намагалися вплинути на перебіг російсько-українського конфлікту, знизити військовий потенціал РФ та змусити Москву піти на переговори щодо врегулювання ситуації. Крім того, США відігравали провідну роль у просуванні ідеї приєднання країн G7 та Європейського Союзу до спільного планування і запровадження санкційних обмежень проти РФ. На перших етапах збройного конфлікту Росії проти України США та їхні партнери вводили переважно персональні санкції (наприклад, замороження закордонних активів та обмеження на в'їзд) проти військово-політичного керівництва РФ, депутатів Державної думи та російських сенаторів, російських посадовців, які були відповідальні за реалізацію політики вторгнення в Україну. Крім персональних санкцій, були запроваджені обмеження на доступ російського ВПК та енергетичної галузі до сучасних технологій, а також впроваджені певні торговельні обмеження (Краєв, 2023). Такі спільні США і партнерів негативно вплинули на стабільність російської економіки (сталася девальвація російського рубля, цілі галузі на певний час втратили доступ на західні ринки та доступ до технологій). Однак

американські санкції так і не змогли вплинути на РФ, аби та вивела свої війська з України, а російським урядовцям і банкірам вдалося впоратися з фінансовою та економічною нестабільністю в країні. Водночас американську санкційну політику можна назвати своєрідним сигналом для РФ, що Вашингтон не буде миритися з планами РФ щодо підпорядкування України під російський контроль та буде готовий реагувати.

Розуміючи, що за усіма сепаратистськими процесами в Україні стояла Російська Федерація, США вирішили допомогти українському урядові витримати удар та підвищити його стійкість. Одним з інструментів такої допомоги була дипломатична підтримка України з перших моментів гібридної агресії РФ проти України, зокрема на перших переговорах у Женеві 17 квітня 2014 року. Тоді сторони намагалися домовитися про деескалацію ситуації, амністію та роззброєння, а також започаткувати діалог щодо майбутньої безпекової ситуації (Interfax-Україна, 2014). Попри зусилля Державного департаменту США досягти успіху на цих переговорах, подальший прогрес обмежився суто ініціативою щодо початку роботи Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ.

Крім того, необхідно відзначити, що ані у 2014 році, ані у наступні кілька років США не були готовими надати Україні пакети з військовою допомогою для відбиття атак проросійських, а згодом вже і російських сил. Водночас певна оборонна підтримка з боку США все ж надавалася Україні у формі передачі нелетального обладнання (Sandford, 2015), а також проведенні спільних військових навчань. США концентрувалися і на економічній підтримці України та надавали допомогу з посилення спроможності української демократії та побудови сильного громадянського суспільства, що зрештою дало свої плоди.

Кожного разу, як на лінії бойового зіткнення відбувалася ескалація ситуації з боку РФ та підтримуваних нею бойовиків (як це трапилося під час боїв у серпні-вересні 2014 року та у січні-лютому 2025 року) (Kramer & Gordon, 2015), офіційний Вашингтон оголошував про запровадження нових санкційних обмежень проти російських урядовців та російських компаній, які залучені до

фінансування агресії РФ, що провокувало негативну реакцію з боку РФ, що нібито Захід не хоче зупинити бойові дії та жодним чином не реагує на обстріли українських військових, та контрзаходи з боку російського уряду.

На фоні початку війни в Україні Вашингтон був стурбований, що Росія може піти далі і почати розхитувати ситуацію в інших країнах Східної Європи, тому наприкінці 2015 року Міністерство оборони США запустило програму зі стримування російської агресії, яка включала модернізацію ядерного потенціалу США та посилення присутності американських військ на східному фланзі НАТО для відбиття потенційної атаки РФ (BBC News Русская служба, 2016). Проте далі цього переліку США не ризикували йти, остерігаючись асиметричної відповіді російської влади та початку прямого військового зіткнення.

У 2016 році, на тлі виборів президента США виник новий фактор, який міг вплинути на суперництво між США та РФ за геополітичний вплив на Україну. Цим фактором став Дональд Трамп. Початок його президентства був затьмарений звинуваченням у російському втручанні у виборчий процес у США. Крім того, сам Дональд Трамп та його близьке оточення активно спілкувалися з російськими агентами та представниками посольства РФ протягом передвиборчої кампанії (McFaul, 2018). Опосередковано можна говорити про ймовірність певного впливу на позицію Д. Трампа щодо РФ, оскільки новий президент США неодноразово наголошував, що він прагне нормалізувати відносини з В. Путіним, однак з часом Дональд Трамп був змушений слідувати стратегічному інтересу США щодо протидії впливу РФ.

Так, за під час першої каденції Д. Трампа Конгрес США у 2017 році схвалив акт «Про протидію противникам США за допомогою санкцій», де серед інших противників була зазначена і РФ. Крім санкцій за втручання у вибори, новий санкційний пакет був введений також у відповідь на війну в Україні та російську енергетичну експансію в Європі (Walker, 2017).

Зустріч Дональда Трампа і Володимира Путіним все ж відбулася у 2018 році у Хельсінкі, де серед іншого вони підняли питання України, однак конкретних рішень щодо нормалізації ситуації вони не змогли досягти. США і

надалі підтримали Україну, не визнали легітимність анексії Криму та засудили неготовність РФ виконувати Мінські домовленості. Водночас Москва вимагала від США змусити Україну піти на поступки, вважаючи, що американці повністю контролюють владу в Україні (Wintour, 2018).

Того ж року США завдали дипломатичного удару по РФ: за 10 днів після саміту в Хельсінкі Державний департамент опублікував Кримську декларацію, якою запевнив Україну та світ, що США не визнаватимуть анексію Криму та будуть дотримуватися цієї політики до повного відновлення територіальної цілісності України (U.S. Department of State, 2018). У РФ негативно відреагували на цей документ, звинувативши США у небажанні сприйняти «нову реальність», однак рівнозначної відповіді від російської сторони не було (Корж, 2018).

США не обмежувалися використанням інструментів дипломатичних заяв та санкцій щодо врегулювання російсько-українського конфлікту, а й намагалися працювати напряму з представниками РФ щодо досягнення мирного вирішення конфлікту. За часів першої адміністрації Д. Трампа був призначений Спецпредставник Державного департаменту по Україні Курт Волкер, який вів переговори з помічником В. Путіна Владиславом Сурковим, якого вважали керівником сепаратистського проєкту на Донбасі. Американська сторона вмовляла РФ виконати Мінські домовленості, а також обговорювала ідею введення миротворчих сил на Донбас для припинення бойових дій. Однак ця ініціатива так і не була реалізована, оскільки були полярні думки щодо конфігурації такої місії та меж її операції. До того ж, Росія не була зацікавлена втрачати такий інструмент геополітичного впливу на Україну, як сепаратистський конфлікт на Донбасі.

Адміністрація Д. Трампа пішла далі адміністрації Б. Обами в частині постачання Україні допомоги. Як метод впливу на РФ, вперше США передали Україні летальне озброєння у вигляді протитанкових ракетних комплексів Javelin та снайперські гвинтівки. Крім того, американська сторона запустила ініціативу з передачі українцям катерів для берегової охорони, аби підсилити українську спроможність захистити територіальні води. Водночас не можна

сказати, що за часів адміністрації Д. Трампа США концентрувалися на боротьбі за Україну та зменшенні ролі РФ в пострадянському регіоні. Д. Трамп був більше зацікавлений у торгівельній війні з Китаєм, якого він вважав головною загрозою для геополітичного домінування США, а також він взявся за зменшення присутності американських військ в Сирії, Афганістані та створення пост-американського порядку на Близькому Сході. На думку Дональда Трампа, Україною мала б більше займатися об'єднана Європа, особливо Німеччина і Франція, а для США це не було пріоритетним питанням (Українська правда, 2016).

Україна опинилася у центрі американського внутрішньополітичного скандалу напередодні президентських виборів 2020 року. Так, стало відомо, що у липні 2019 року під час розмови президентів США та України Дональд Трамп вимагав у Володимира Зеленського надати йому інформацію щодо нібито корупційної діяльності Хантера Байдена (сина свого опонента Дж. Байдена) та змусити українську владу почати відповідне кримінальне розслідування в обмін на фінансову та військову допомогу (J. E. Barnes та ін., 2019). Варто зазначити, що в якості тиску на Україну Д. Трамп на деякий час зупинив надання такої допомоги Києву (Demirjian та ін., 2019). Крім того, команда Д. Трампа звинувачувала Україну, а не РФ, у втручанні у виборчий процес у США у 2016 році та тиснула щодо початку розслідування (УНІН, 2019). Коли про це стало відомо, Палата представників почала процедуру імпічменту Дональда Трампа (Bade та ін., 2019), який зрештою не завершився успіхом через недостатню кількість голосів для цього. Однак, можна припустити, що це стало причиною персональної образи Дональда Трампа на Україну та українське політичне керівництво, оскільки він не отримав бажаного.

Після приходу до влади у США Джозефа Байдена ситуація кардинально змінилася у бік збільшення важливості українського питання. Упродовж 2014-2016 років Дж. Байден був головною контактною особою США щодо комунікації з українською владою, тому він добре розумів усю складність ситуації як на фронті, так і всередині країни. Прийшовши до влади, Дж. Байден одразу

оголосив, що буде підтримувати ліберальні цінності та демократичні держави, серед яких була названа і Україна (Åslund та ін., 2021). Перемога Дж. Байдена на виборах 2020 року означала повернення лідерства США у світі, на відміну від більш ізоляціоністської політики, яка домінувала під час адміністрації Д. Трампа.

Окрім військової та фінансової допомоги, варто також згадати і про підтримку, яку США надали Україні. Зокрема варто розглянути період пандемії COVID-19, коли США активно сприяли подоланню її наслідків в Україні, надаючи гуманітарну допомогу, вакцини та медичне обладнання. Ця підтримка стала важливим елементом партнерських відносин між США і Україною, які лише зміцнилися в умовах подальших випробувань. Через глобальну ініціативу COVAX, яку запустила ВООЗ задля рівноцінного доступу до вакцин населення усього світу (Berkley, 2020), США передали Україні майже 6,7 млн доз новітніх м-РНК вакцин (World Health Organization, 2021), а саме вакцини Moderna та Comirnaty (назва вакцини від виробника Pfizer/BioNTech) (U.S. Department of State, 2024). США надавали гуманітарну допомогу для подолання пандемії також у вигляді поставок медичного обладнання, тестів для виявлення COVID-19, засобів індивідуального захисту, а також апаратів штучної вентиляції легень, яких не вистачало в Україні та які допомогли місцевій системі охорони здоров'я витримати удар (U.S. Embassy in Ukraine, 2024b). США надали Україні фінансову підтримку у вигляді грантів, кредитів та коштів технічної допомоги, частина з яких була використана для підтримки економіки, фінансування потреб бізнесу, підтримки медичної інфраструктури і виплат медичним працівникам (U.S. Embassy in Ukraine, 2024b). Можна зробити висновок, що постачання вакцин і надання гуманітарної допомоги сприяли укріпленню позиції США.

Навесні 2021 року РФ почала ескалювати ситуацію, перекидаючи війська до кордонів з Україною нібито з метою підготовки до проведення спільних навчань з Білоруссю (Українська правда, 2021), хоча насправді це був акт тиску на Київ і Вашингтон задля отримання від них поступок. Володимир Путін прагнув зустрічі з новообраним президентом США, аби з ним провести розмову щодо вирішення українського питання на російських умовах. Примітно, що

весна 2021 року – це не лише ескалація бойових дій на сході України та перекидання російських військ до кордону з Україною. Це також період дипломатичного конфлікту між Вашингтоном і Москвою. В одному з інтерв'ю президент Дж. Байден назвав В. Путіна «вбивцею» (Chernova та ін., 2021). За цим прослідували епізоди зі скороченням штатів дипломатичних представництв обох країн та примусова висилка дипломатів (Al Jazeera, 2021).

Тим не менш, президенти США та РФ все ж зустрілися для розмови один з одним у червні 2021 року, однією з тем розмови була і Україна. Однак ця зустріч не призвела до прогресу у питанні вирішення російсько-українського збройного конфлікту, хоча на певний час допомогла деескалювати ситуацію на кордоні між Україною та РФ, чого потенційно і добивалися у Вашингтоні, підтримуючи свого регіонального партнера – Україну. США також підтвердили свою готовність і надалі надавати Україні дипломатичну підтримку.

Восени 2021 року РФ знову почала піднімати ставки, повернувши практику з перекидання російських військових до українського кордону. Примітно, що ближче до зими розвідки різних країн почали говорити, що концентрація військ РФ поблизу кордонів України з Росією та Білоруссю – це підготовка до можливого нового вторгнення Москви. Побоюючись такого сценарію, західні країни, зокрема США, почали контактувати з російською стороною задля відвернення цього сценарію.

7 грудня 2021 року президенти Дж. Байден і В. Путін провели онлайн-зустріч щодо України, на якій американський президент заявив про підтримку офіційного Києва та закликав В. Путіна не ескалювати ситуацію на кордоні, на що російський президент відповів ультиматумом про необхідність гарантій для РФ (Roth, 2021). США розцінювали ескалацію ситуації навколо України як головну загрозу безпеці в Європі, а тому офіційний Вашингтон не міг не реагувати на загрозу руйнування регіонального порядку. Паралельно з цим США почали консультації зі своїми європейськими союзниками, щоби в разі вторгнення РФ в Україну були підготовлені санкції за акт агресії, порушення міжнародного порядку та спробу перерозподілу сфери впливу.

У середині грудня 2021 року продовжилася історія з російським ультиматумом для США і країн Заходу. Росія вимагала від США припинити військове партнерство з Україною, відмовити Києву у членстві в НАТО, а також переглянути свої плани з посилення військової присутності у Центрально-Східній Європі (Roth, 2021). Для Володимира Путіна це була б можливість зафіксувати за РФ сферу впливу, до якої мала б відходити і Україна. У січні 2022 року пройшли ще декілька раундів переговорів між США і РФ щодо гарантій безпеки та українського питання. Очікувано, що США відкинули ультимативні вимоги Росії, однак зазначили, що відкриті для діалогу щодо попередження військових інцидентів та щодо контролю над озброєнням. У США та НАТО заявили, що не збираються вирішувати за інші країни, чи приєднуватися їм до НАТО чи ні і, у свою чергу, закликали вже РФ вивести свої війська з України та інших пострадянських країн, де вони перебували без згоди цих країн (BBC News, 2022). США окреслили чіткі лінії та заявили, що не дозволятимуть РФ брутально змінювати порядок в Європі і через ультиматуми вести конкуренцію за сфери інтересів та посилення геополітичного впливу на пострадянському просторі.

Протягом зими 2021-2022 років, паралельно зі спробою вмовити Російську Федерація не влаштовувати нове вторгнення в Україну, для демонстрації підтримки США Україні надали летальну зброю та військову техніку (Карбунар, 2025). Тоді серед західних країн вірили, що таким чином українська армія зможе протидіяти російським військовим, як це робили афганські моджахеди під час радянського вторгнення в Афганістан у 1980-х роках. Тим не менш, подальші події показали, що Україна як держава не втратила керованість, а її громадяни були готові боронити країну. Рішучість Вашингтону у відправці перших партій зброї ще до повномасштабного вторгнення РФ відкрила шлях для інших партнерів США надавати Україні військову допомогу.

Американська розвідка доповідала, що наступ РФ розпочнеться в лютому, однак точна дата не була визначена. Декілька разів такі передбачення не справилися. Однак все ж таки більшість сходилося до того, що вторгнення почнеться після завершення Зимових Олімпійських ігор в Китаї (Ratuk &

Needham, 2022), оскільки нібито була домовленість між Володимиром Путіним та Сі Цзіньпіном, щоб новини від вторгнення не накладалися на тріумф КНР. Зрештою повномасштабне вторгнення РФ почалося 24 лютого 2022 року

США і партнери засудили порушення Росією територіальної цілісності та закликали припинити агресію. Фактично як для РФ, так і для США російсько-українська повномасштабна війна стала моментом безпосереднього зіткнення інтересів двох акторів та апогеєм конкуренції за геополітичний вплив на пострадянському просторі. Щоб ослабити РФ та вплинути на її бажання і далі продовжувати агресію, США вирішили взяти першість у двох глобальних напрямках роботи: санкційній політиці проти РФ та наданні військової, економічної та гуманітарної допомоги Україні, аби та могла вистояти та захиститися від російського удару.

Ще до початку повномасштабного вторгнення США почали застосовувати превентивні санкції проти РФ (Краєв, 2023). Цими санкціями у Вашингтоні хотіли натиснути на РФ, аби та не розпочинала агресивну війну. У відповідь на визнання Росією «ДНР» та «ЛНР» США ввели заборону на будь-яку економічну співпрацю з цими суб'єктами. У наступні дні кількість санкцій проти РФ почала зростати: були введені обмеження проти російських банків, які фінансують російський ВПК (ВЕБ, Промсвязьбанк та їхні 42 дочірні структури), персональні санкції проти російських політиків та їхніх дітей, а також санкції проти угоди з облігаціями російської федеральної позики на вторинному ринку (Краєв, 2023). Напередодні вторгнення США ввели санкції проти компанії Nord Stream 2 AG, яка була оператором російського газопроводу «Північний потік-2», який РФ використовувала для економічного впливу на Європу (Краєв, 2023). Європейські партнери США підтримали більшість американських санкцій, що підсилило їхній вплив та ефективність.

Загалом американські санкції, які були введені проти РФ, можна розділити на дві групи: індивідуальні та економічні і фінансові (Краєв, 2023). Друга ж група є найбільш сильною з геополітичної точки зору, оскільки саме вони підривають здатність РФ посилювати контроль над країнами пострадянського простору та

знижують можливості для конкуренції зі США. Друга група включає в себе експортний контроль, обмеження на товарообіг, тарифні обмеження для ведення зовнішньоекономічної діяльності, встановлення верхньої межі цін на російську нафту, законодавчі обмеження для інвестицій та імпорту (Краєв, 2023). Крім того, важливим механізмом стали санкції за спроби їхнього уникнення, які перекривають російські маршрути для паралельного імпорту та обходу санкцій. Американські представники не лише погрожують іншим країнам накладенням санкцій проти них за участь в обході санкцій, США вибудовують з ними комунікацію та пропонують поліпшені умови для співпраці, що посилює вплив Вашингтону і знижує частку РФ в економіці цих країн (наприклад, дещо подібне США намагаються реалізувати з країнами Центральної Азії) (Краєв, 2023).

Загалом з початку повномасштабного вторгнення РФ США ввели понад 4000 санкцій проти російського бізнесу та персон (VOA News, 2024). Росія намагається переорієнтуватися на країни Глобального Півдня, аби через них вести комерційну діяльність зі світом, однак за допомогою вторинних санкцій США намагаються зупинити РФ.

Проте не лише санкційний інструмент використовують США у протидії вторгненню РФ в Україну та російському експансіонізму. Американські військові поставки для України стали тим інструментом, яким істотно знижується військовий потенціал РФ, який вона могла б використати проти країн НАТО або ж для посилення своєї присутності та впливу на пострадянському просторі. Якщо у перші місяці повномасштабного вторгнення Росії США скептично ставилися до здатності України ефективно протистояти РФ на полі бою (тому і передавали в основному озброєння для ведення партизанської війни), то з часом кількість американської зброї та її номенклатура значно збільшилася, зокрема Україні було передано важке озброєння, як танки та літаки. У США розцінюють війну в Україні як можливість ослабити Росію, аби та не стала сильним конкурентом і не мала можливості кидати виклик американським стратегічним інтересам. Водночас Україну у США почали розглядати як ключового регіонального стратегічного партнера.

З початком повномасштабного вторгнення РФ (і до березня 2025 року) США поставили військової допомоги Україні на суму понад 66,5 млрд доларів (U.S. Department of State, 2025). США стали головним донором військової допомоги для України, постачаючи різноманітний спектр озброєння: від боєприпасів та протитанкових систем до систем ППО, військової техніки та авіації (U.S. Department of State, 2025). Ті види озброєння, які США не можуть оперативно самостійно виготовити або передати з власних складів, вони беруть у своїх союзників. Для кращої координації надання Україні військової допомоги та для синергії підтримки була створена Контактна група з питань оборони України, яка більш відома як зустрічі у форматі Рамштайну. У цій ініціативі беруть участь понад 50 держав світу, і США грають одну з ключових ролей завдяки своїм можливостям та ступеню впливу.

США зацікавлені, аби Україна вистояла і не прогнала Росії, інакше РФ може активніше вести боротьбу за розширення своєї сфери впливу. Підтримка української спроможності – один з пріоритетів США, а тому з лютого 2022 року США виділили понад 195 млрд доларів, з яких 128 млрд йде на пряму допомогу Україні. Понад 70 млрд виділено на озброєння для України. Водночас важливою є і підтримка економіки України: бюджетна допомога склала понад 54 млрд доларів. Усе це говорить про серйозні наміри США щодо підтримки свого регіонального партнера у війні з РФ, щоби не допустити прецедент вдалої та безперешкодної агресії для інших великих країн, наприклад, для КНР (Masters & Merrow, 2025).

США активно допомагали Україні і через систему USAID. Окрім фінансування українських урядових програм (стосувалося, наприклад, антикорупційних реформ, цифровізації, реформи державної служби, підтримки громад тощо), через USAID йшла, наприклад, підтримка різних гуманітарних ініціатив для подолання наслідків збройного конфлікту. Реагуючи на повномасштабне вторгнення, США виділили саме через систему USAID понад 2,5 млрд доларів на гуманітарну допомогу постраждалими (U.S. Agency for International Development, 2025). Крім того, Агентство включилося у надання

допомоги Україні з подолання наслідків російських обстрілів критичної інфраструктури, зокрема сектору енергетики. Україна отримала 1 млрд доларів для проведення ремонтних робіт, модернізацію та покращення енергетичної системи, а також понад 750 млн доларів було інвестовано в інжиніринг (U.S. Agency for International Development, 2024). USAID також передав Україні спеціальну газотурбінну установку, яка мала стати першим кроком до створення децентралізованої енергосистеми (Дейна, 2024). Важливо зазначити, що USAID підтримував і бюджет воюючої країни: через Агентство до українського державного бюджету надійшло понад 30 млрд фінансової підтримки для покриття дефіциту бюджету (U.S. Agency for International Development, 2025). Отримували допомогу від США також приватний (було виділено майже 900 млн доларів для підтримки економіки України та спроможності її підприємців) та громадський сектори (Вінокуров & Максимчук, 2025).

Варто згадати і про ще одне американське агентство під назвою Міжнародна фінансова корпорація розвитку (DFC, б.д), яке США запустили в 2019 році. Воно доповнювало існуючі програми, але було більше спрямоване на розвиток зв'язків з приватним сектором. Метою агентства було як покращення економічної ситуації в окремо взятих країнах, так і посилення авторитету США в регіоні та світі і отримання прибутків від інвестування. Активно це агентство діяло і в Україні: за час повномасштабного вторгнення РФ обсяг інвестицій DFC досяг 850 млн доларів, а загальний портфель – на рівні 1,6 млрд доларів (U.S. Embassy in Ukraine, 2024a). Через агентство американська влада надавала підтримку малому та середньому бізнесу для подолання наслідків війни.

Важливим політичним жестом США стало підписання американсько-української двосторонньої безпекової угоди в червні 2024 року (The White House, 2024). Вона стала однією з серії подібних угод з іншими партнерами України, які мали б на певний час замінити для України членство у НАТО. Цей документ не відрізняється істотним посиленням співпраці Вашингтона з Києвом та не надає юридичні гарантії безпеки для України, що США будуть захищати Україну від нового нападу РФ. Це радше публічна заява про готовність підтримувати

Україну та боротися за її збереження, а також про недопущення її повернення до сфери впливу РФ, заради якого та і розпочала збройну агресію проти України.

Повернення до влади у США Дональда Трампа може стати переламним моментом у боротьбі за Україну. Адміністрація нового президента США розпочала політичні перемовини щодо завершення збройного конфлікту між Україною та РФ, про які сам Дональд Трамп говорив неодноразово під час президентської кампанії. З одного боку, вони можуть стати вирішенням найбільшого за масштабами конфлікту на пострадянському просторі. З іншого боку, ці консультації та подальші переговори можуть стати переділом сфер впливу між РФ та США не на користь останніх, оскільки Д. Трамп відомий своїм небажанням активно вкладатися у міжнародні відносини з країнами Європи та підтримувати там американську присутність, водночас концентруючись на протидії китайському впливу.

Україна залишається центральним елементом геополітичного суперництва між РФ та США на пострадянському просторі. На політичні процеси в Україні часто впливає конкурентна боротьба між обома акторами, при цьому Україна намагається демонструвати суб'єктність у виборі зовнішньополітичного курсу, протидіючи російському впливу через поглиблення партнерства з країнами Заходу, що прямо впливає на баланс сил в регіоні. Водночас повернення Дональда Трампа до влади у США може призвести до нових пертурбацій як у внутрішньополітичних процесах в самій Україні, так і у питаннях перебігу конфлікту з РФ.

3.2. Підтримка демократії у Білорусі та Киргизстані як інструмент геополітичного впливу США

Білорусь розташована на перехресті між РФ, яка намагається домінувати на пострадянському просторі, та західними країнами, які прагнуть підтримувати суверенітет та незалежність країн регіону. Хоча Білорусь багато у чому залежить від Росії та має з нею тісні політичні, економічні та безпекові зв'язки, періодично

Мінськ намагається дистанціюватися від надмірного впливу РФ та проводити більш автономну політику. Західні країни, зокрема США, позитивно оцінюють подібні кроки Білорусі, надаючи підтримку її зусиллям щодо зменшення залежності від Росії. Хоча ці спроби мають перемінний успіх, підтримка США відображає прагнення Вашингтона сприяти автономізації Білорусі та розширенню її зовнішніх зв'язків.

Як і решта пострадянських країн, Білорусь стикнулася з численними викликами і проблемами після розпаду СРСР. Крах традиційних торгово-економічних зв'язків, відсутність налагоджених міжнародних контактів та слабкість демократичних інституцій стали серйозними проблемами для молодій країні. Прихід до влади Олександра Лукашенка з подальшим встановленням авторитарного режиму призвів до стабілізації внутрішньополітичної ситуації та відновлення зв'язків з традиційним ринком збуту, проте це також законсервувало політичний розвиток Білорусі. До того ж країна опинилася у міжнародній ізоляції та під санкційним тиском з боку західних держав через широкомасштабні порушення прав людини та регрес у процесі демократизації.

Геополітичне суперництво між РФ та США за вплив на Білорусь можна простежити на кількох рівнях, зокрема через гуманітарну кооперацію, економічні відносини та політичні маневри. З одного боку, США разом зі своїми союзниками вводять санкції проти режиму Лукашенка, засуджуючи його авторитарні методи управління, та висловлюються на підтримку опозиційних сил в країні. З іншого боку, Росія активно підтримує режим Лукашенка, надаючи йому певні бонуси та преференції, які допомагають утримати його режим та забезпечити лояльність, таким чином посилюю контроль над Білоруссю.

Перші роки незалежності були непростим випробуванням для Білорусі. Складна трансформація економічної системи та політична невизначеність призвели до того, що населення втрачало довіру до політичного істеблішменту та реформ, які проводилися в країні. У таких умовах процес демократичного переходу Білорусі мав перешкоди на шляху. Використовуючи обіцянки повернути стабільність та відновити економіку, Олександр Лукашенко здобув

перемогу на перших президентських виборах (Раєвський & Спірін, 2021). Ледь не одразу він почав вибудовувати систему влади, яка гарантувала йому беззмінне правління в Білорусі. Лукашенко змінював законодавство для посилення своїх функцій та скасування обмежень на переобрання президентом, виступав проти політичного плюралізму, чинив тиск на опозиціонерів та вільні медіа. Цими діями він створив авторитарну систему управління, які діє в Білорусі донині. Після десятиліть такої політики серед населення наростало невдоволення, яке виливалося в акції протесту, найбільшими з якими стали протести 2020 року.

На початку 1990-х років американсько-білоруські відносини переживали етап зародження. Наприкінці 1991 року США офіційно визнали Білорусь незалежною державою і започаткували дипломатичні відносини. Офіційний Вашингтон надавав підтримку процесам демократичних перетворень у пострадянських країнах, зокрема у Білорусі. США підтримували політичні зміни у країні, які були спрямовані на укріплення політичних інституцій, розвиток громадянського суспільства та посилення ролі незалежних медіа. Крім того, США намагалися допомогти з інтеграцією Білорусі до міжнародної спільноти, надавали країні економічну та гуманітарну підтримку. Однак відсутність потужної бази для зростання товарообігу між обома країнами значно обмежувала шанси на поглиблення економічного партнерства.

Не можна оминати важливий стратегічний інтерес США, який зокрема стосувався і Білорусі, а саме недопущення поширення ядерної зброї. Вашингтон оцінював це питання як критичне для глобальної безпеки і стабільності. США активно працювали над забезпеченням виконання міжнародних угод та ініціатив, спрямованих на обмеження кількості ядерних держав та зменшення загрози ядерного конфлікту. Примітно, що у цьому питанні їх підтримували і в Росії. Після розпаду СРСР Білорусь була однією з країн, на території яких залишилися ядерні арсенали Радянського Союзу. У США боялися, що це створить додаткові міжнародні ризики, що Білорусь не зможе ефективно управляти цим арсеналом та відбудеться потенційне поширення зброї планетою. У відповідь на ці загрози США і РФ спільно працювали на тим, щоб Білорусь приєдналася до Договору

про нерозповсюдження ядерної зброї та погодилася віддати свій ядерний арсенал. У рамках цих домовленостей боєприпаси були вивезені до Росії (Аккулы, 2012). Можна припустити, що Вашингтон переслідував кілька цілей. По-перше, це допомогло США зміцнити міжнародний режим контролю за ядерними матеріалами, що посилювало позиції США як глобального лідера. По-друге, це відкрило для Білорусі шлях до інтеграції у міжнародну спільноту, а також побудови більш передбачуваних міждержавних відносин. По-третє, це посилювало партнерство між США та РФ, допомагаючи знизити напругу у глобальній геополітиці. Водночас процес денуклеаризації Білорусі можна розглядати як крок до зменшення здатності країни протидіяти зовнішнім загрозам і впливу, оскільки країна втратила вагомий інструмент забезпечення безпеки.

Якщо повернутися до внутрішньополітичної ситуації, то варто зазначити, що з самого початку президентства О. Лукашенка у Білорусі почали відбуватися численні протести. Олександр Лукашенко мав намір реформувати державну систему, змінивши її в бік більшої централізації влади. Він запропонував відмовитися від парламентської форми правління, надавши собі більше повноважень (Пальчис, 2018). Опозиційні депутати намагалися протидіяти його планам, у чому їх підтримувала частина громадян, які виступали проти розширення функцій президента та яким не подобалося розмивання національної ідентичності (Хартия'97, 2020). Однак, незважаючи на опір, О. Лукашенко зміг успішно реалізувати на практиці свої плани, оскільки на референдумах його ініціативи отримали підтримку більшості виборців (Пальчис, 2018).

Наприкінці 1990-х років у Білорусі почалися нові протести, спричинені активізацією інтеграційного процесу з Росією. Сам О. Лукашенко прагнув посилити відносини з Росією з самого початку президентства (цю тему він активно використовував під час виборів). Він вів переговори з російським президентом Борисом Єльциним, щоб отримати економічні вигоди для Білорусі. Однак процес інтеграції постійно ускладнювався через різні позиції сторін. Коли країни все ж уклали договір про утворення Співтовариства Білорусі та РФ, це

спричинило протести в Білорусі, які стали відомі як «Мінська весна» 1996-1997 років, а у 1999-2000 роках відбувалися також «Марші свободи» в Мінську (Мещерякова & Кошляк, 2020). Протестувальники негативно ставилися до ідеї створення Союзної держави, розглядаючи її як загрозу суверенітету. Одночасно демонстранти піднімали питання про відновлення верховенства права та прав і свобод людини в Білорусі. Хоча ці виступи громадян не вплинули на підписання договору про утворення Союзної держави, вони показали готовність білорусів боротися за майбутнє та демократію в країні, що особливо було важливо продемонструвати для західних країн.

Посадовці Білого дому та Державного департаменту висловлювали підтримку білоруським активістам, при цьому вони також засудили відхід Білорусі від демократичного курсу (U.S. Department of State, 1997). У США могли сприймати інтеграційні процеси РФ і Білорусі як загрозу зміни безпекової ситуації в регіоні. Американська сторона висловила підтримку цьому національному піднесенню громадян під час протестів, оскільки вони могли стати можливістю для відновлення демократії в Білорусі. Однак більш дієвих практичних кроків з боку США не було вжито, що показувало, що серед американського істеблішменту питання активного просування демократичних принципів в Білорусі не було пріоритетним.

Відносини між США та Білоруссю на початку 2000-х років значно охолонули через відхід останньої від демократичного курсу в бік посилення створення авторитарної владної вертикалі Олександра Лукашенка. У цих умовах американський істеблішмент вирішив підтримати опозиційні партії, неурядові організації та незалежні медіа, які працювали над просуванням ідей демократії та прав людини. У 2004 році Конгрес США ухвалив «Акт про демократію в Білорусі», який виокремив думку, що білоруська влада не має отримувати негуманітарну фінансову допомогу від США. Крім того, на президента Сполучених Штатів Америки поклали обов'язок звітувати перед конгресменами про випадки продажу Білоруссю зброї спонсорам тероризму та про особисті активи вищого керівництва Білорусі (Congress.gov, 2004).

Тривале перебування О. Лукашенка при владі, зростаючий авторитаризм, обмеження прав громадян, репресії проти опозиції та незалежних медіа, а також зміни Конституції для збереження влади стали причинами зростання невдоволення серед населення перед новими виборами президента 2006 року. Додало претензій до О. Лукашенка і проведення чергового референдуму про скасування обмежень термінів президента при владі (Пальчис, 2018).

Вибори проходили на фоні роботи репресивної машини проти опозиційних кандидатів. Крім того, міжнародно-політична ситуація в регіоні (зокрема прихід до влади в Україні прозахідного кандидата В. Ющенка) говорили про існування загрози зміни влади для О. Лукашенка, а тому був застосований адміністративний ресурс під час голосування для забезпечення перемоги. Коли надійшла інформація про перемогу О. Лукашенка на виборах 2006 року, у Білорусі почалися нові протести. Його учасники вимагали відставки президента та проведення нових виборів. Білоруські правоохоронні органи силою розігнали демонстрації, проти лідерів протесту відкривали кримінальні справи, людей залякували і погрожували втратою роботи чи місця в університетах. Зрештою владі вдалося загасити протести (Мещерякова & Кошляк, 2020).

США публічно проголошували підтримку білоруським опозиціонерам та активістами, яких білоруська влада відправила під арешт за участь у революції (TUT.BY, 2007). США разом з європейськими партнерами засудили жорстокість режиму Лукашенка, обмеження громадян у правах та знищення демократичних інститутів у Білорусі, запровадивши персональні санкційні обмеження проти О.Лукашенка та вищого керівництва країни (TUT.BY, 2007). На довгий час з режимом Лукашенка припинилися будь-які політичні та економічні зв'язки, а сам білоруський президент став токсичною персоною для західних країн. Однак, незважаючи на ці кроки, США знову не використали ситуацію для значного збільшення свого впливу на орієнтацію Білорусі. Хоча офіційний Вашингтон активно закликав до відновлення демократії, реального втручання США для зміни політичного курсу Білорусі не сталося. Вони не ініціювали додаткових

серйозних змін у відносинах з Мінськом, що давало О. Лукашенку можливість залишатися при владі та посилювати контакти з Росією.

На 2010 рік були заплановані чергові президентські вибори в Білорусі. Уже традиційно балотувався О. Лукашенка, а також на цей раз допустили кількох опозиційних кандидатів, хоча вони і мали проблеми під час реєстрації. Після завершення голосування білоруська ЦВК оприлюднила підрахунки, що О.Лукашенко нібито набирав близько 80% голосів (Мещерякова & Кошляк, 2020). Став очевидним факт фальсифікації на виборах. Екзит-поли також не підтвердили перемогу О. Лукашенка у першому турі. Це спровокувало нові протести проти О. Лукашенка, однак режим одразу застосував силу проти демонстрантів, подавивши протест на самому початку.

Західні демократії традиційно виступили проти застосування надмірної сили та засудили дії силовиків. Офіційний Вашингтон не визнав результати виборів з огляду на непрозорість проведення (U.S. Department of State, 2010). Проте США утрималися від більш рішучих кроків, обмежившись заявами та санкційним тиском, що особливо не вплинуло на режим Лукашенка. США фактично не брали активної участі у суперництві за вплив на Білорусь. Так, вони надавали підтримку місцевій демократичній опозиції, однак цього було недостатньо для якісного зламу переваги РФ та її домінування. Водночас така стриманість США могла пояснюватися не лише тим, що Білорусь для США не була стратегічно важливою для забезпечення своїх інтересів. Потенційно також можна розглянути ступінь залученості США у білоруське питання через характер відносин між Вашингтоном та Москвою на початку 2010-х років. У той період адміністрація президента Барака Обами знову розглядала Російську Федерацію як свого потенційного партнера і намагалася налагодити з Росією співпрацю в межах політики «перезавантаження» («перезагрузки»), що могло обмежувати бажання США йти на конфронтацію через білоруське питання.

Жорстокі розгони мітингів залякали на певний час населення, але не змогли повністю загасити протестні настрої. Упродовж 2010-х років невдоволення громадян було більше спрямовано на проблеми, пов'язані з

питаннями економіки, фінансів, добробуту тощо, зокрема найбільший резонанс викликало прийняття Декрету №3 «Про запобігання соціального утримання», відомого як «закон проти дармоїдів». Він передбачав додатковий податок для безробітних, що сприймалося населенням як спроба поповнити державку казну та прикрити некомпетентність влади (Кот, 2017).

Західні демократії, зокрема США та країни ЄС, традиційно засуджували порушення прав людини в Білорусі, закликали до реального гарантування громадянських прав і свобод, проте ефективність їхніх кроків була обмеженою. Наслідком стало погіршення ставлення до О. Лукашенка серед західних еліт. Режим Лукашенка опинився в дедалі більшій міжнародній ізоляції, що лише зміцнювало його контакти і залежність від РФ.

Попри це, О. Лукашенко все ж намагався маневрувати між Заходом і РФ, використовуючи Білорусі як майданчик для переговорного процесу. Під час збройного конфлікту на Донбасі Мінськ був місцем для переговорів у Нормандському форматі, що допомогло країні дещо вийти з міжнародної ізоляції. Ця ситуація дала можливість О. Лукашенку позиціонувати себе більш незалежним політичним гравцем. На Заході навіть почали активніше говорити про нормалізацію відносин з Білоруссю. Певні кроки назустріч робив і сам Олександр Лукашенко: він погодився відпустити з в'язниць частину опозиціонерів та дещо послабити репресії в країні, що оцінили на Заході. Наприклад, Державний департамент США вітав такі кроки О. Лукашенка, тому США навіть зняли частину санкційних обмежень. Здавалося, що почалася доба потепління відносин між Білоруссю та західними країнами, зокрема США, проте ці спроби були зруйновані під час президентської кампанії 2020 року.

О. Лукашенко мав балотуватися на свій вже шостий термін, незважаючи на падіння його популярності та втому від його режиму серед білорусів (Халип, 2020). Невдоволення громадян було очевидним: відсутність демократичного політичного процесу та політичних свобод, кримінальні переслідування і придушення опозиції, знищення незалежних ЗМІ, надмірна централізація влади в одних руках, розмивання національної ідентичності, залежність від Росії – усе

це грало проти О. Лукашенка і лише збільшувало кількість охочих змінити президента і владу в країні.

Президентські вибори 2020 року стали для Білорусі знаковою подією. На той момент більшість відомих опозиціонерів уже перебувала у тюрмах або покинула країни. У політичному просторі з'явилися нові обличчя, серед яких можна було виділити трьох яскравих кандидатів: блогер Сергій Тихановський (Настоящее Время, 2021), банкір і голова правління «Белгазпромбанк» Віктор Бабарико (Glod, 2020), а також колишній дипломат і засновник Парку високих технологій Валерій Цепкало (Deutsche Welle, 2020). Розуміючи загрозу втрати влади, О. Лукашенко розпочав хвилю політичних репресій. В. Цепкало встиг залишити країну, тоді як С. Тихановський та В. Бабарико були заарештовані. Проти них відкрили кримінальні справи. Підконтрольні режиму суди у 2021 році винесли їм вироки, які передбачали багаторічне ув'язнення: 18 років для С. Тихановського та 14 років для В. Бабарико (Радіо Свобода, 2021). Попри репресії, у Білорусі несподівано з'явився новий опозиційний лідер – Світлана Тихановська, дружина Сергія Тихановського. Допомогали їй у виборчій кампанії Марія Колеснікова та Вероніка Цепкало (дружина Валерія Цепкало), які були керівницями штабів В. Бабарико і В. Цепкало відповідно. Ці жінки стали об'єднуючою силою для білорусів, які прагнули змін в країні.

Голосування, яке відбулося 9 серпня 2020 року, проходило в умовах масових фальсифікацій. Офіційні результати, які оголосила білоруська ЦВК, говорили про перемогу О. Лукашенка з понад 80% голосів, тоді як С.Тихановська нібито отримала близько 10% (BBC News Україна, 2020). Ці цифри викликали хвилю обурення, оскільки альтернативні опитування свідчили про вкрай низьку підтримку чинного президента. Уряди західних країн не визнали вибори легітимними через масові порушення. Після оголошення результатів по всій країні розпочалися масові протести. Десятки тисяч громадян вийшли на вулиці Мінська та інших міст, висловлюючи незгоду з офіційними результатами. Вони вимагали негайної відставки О. Лукашенка з посади президента та перевиборів (Мещерякова & Кошляк, 2020).

Сам Лукашенко не збирався йти на компроміс з протестувальниками чи поступатися владою: силовикам було наказано жорстко придушити протести. Велика кількість учасників протесту зазнала насильства, отримала тяжкі травми та потрапила до лікарень. Сотні людей були затримані. У слідчих ізоляторах вони піддавалися побиттям і жорстокому поводженню (Козенко, 2021).

США, держави-члени ЄС, Україна та інші демократичні країни не визнали результати виборів, а О. Лукашенка – легітимним президентом. Вони засудили надмірну жорстокість режиму Лукашенка, закликавши сторони до мирного діалогу і проведення нових виборів (AFP, 2020). У відповідь на дії режиму США та ЄС запровадили санкційні обмеження проти білоруських високопосадовців за масштабні порушення прав людини та фальсифікації на виборах.

Мітинги в Білорусі не припинялися. Демонстрації охопили не лише великі міста, а й невеликі населені пункти, а на державних підприємствах почалися страйки працівників. Світлана Тихановська ініціювала створення Координаційної ради – органу, який мав би координувати протестний рух і шукати шляхи виходу з політичної кризи. Протести протривали кілька місяців, проте з часом їхня інтенсивність почала спадати. Важливе місце у цьому відігравали репресії з боку силовиків. На цей раз силовики не лише затримували лідерів протестного руху – міліція та спецпризначенці діяли особливо жорстко, аби залякати якомога більшу кількість населення. Загроза арештів, катувань і кримінальних переслідувань змусила багатьох білорусів утриматися від участі у протестах. Поступово атмосфера страху і безкарності силовиків зробила своє: активність громадянського опору згасла.

США виступили з різкою критикою дій білоруської влади. Американська адміністрація приєдналася до санкційного тиску ЄС (U.S. Department of the Treasury, 2023), зокрема були передбачені обмеження на виїзд за кордон для білоруських чиновників та блокування їхніх активів, а також введені обмеження проти білоруських підприємств. США розпочали активну дипломатичну роботу, координуючи зусилля з урядами інших країн, для посилення тиску на Олександра Лукашенка та його оточення. Державний секретар США Майк

Помпео неодноразово звертався до самого О. Лукашенка із закликами припинити репресії, звільнити політичних ув'язнених, зокрема й громадян США, які були затримані білоруськими силовиками, а також організувати нові президентські вибори (RFE/RL's Belarus Service, 2020). Проте реального впливу на розвиток подій у Білорусі Вашингтон фактично не мав.

Адміністрація Дональда Трампа дотримувалася більш ізоляціоністських поглядів щодо зовнішніх відносин, що обмежувало її готовність до більш активних дій та більшої залученості. До того ж 2020 рік став кризовим для всього світу через пандемію COVID-19, а у самих США наближалися власні президентські вибори. Їхня увага була зосереджена на внутрішньополітичній ситуації, що ще більше звужувало простір для дій щодо режиму Лукашенка.

Події 2021-2022 років ще сильніше погіршили відносини між США та Білоруссю. У 2021 році у Білорусі примусово посадили літак Ryanair, який прямував з Афін до Вільнюса. На борту був опозиційний білоруський діяч Роман Протасевич, якого заарештували білоруські силовики. Президент США Джоозеф Байден назвав цей інцидент порушенням міжнародного права та ударом по свободі преси, закликавши звільнити журналіста. Подібні заяви пролунали і з Державного департаменту. Згодом Міністерство юстиції США звинуватило Білорусь у повітряному піратстві та оголосило про підозру кільком представникам державної безпеки Білорусі (U.S. Department of Justice, 2022).

2022 рік став моментом, коли ставлення США до режиму Лукашенка погіршилося ще сильніше, оскільки Білорусь стала співучасницею агресії РФ проти України, адже з території Білорусі відбувалося вторгнення російських військ. Саме з білоруського напрямку 24 лютого 2022 року почався наступ російських військ на Київ, які використали Білорусь як плацдарм для вторгнення. Крім того, білоруська інфраструктура активно використовувалася російською армією для організації постачання російського угруповання військ, на білоруських аеродромах базувалися російські бойові літаки, білоруські полігони стали частиною мережі, де готували російських мобілізованих військових, а також на них базувалися найманці з російських приватних військових компаній

(Крамаренко, 2023). Крім того, білоруський оборонно-промисловий комплекс активно включився у постачання і ремонт військової техніки та озброєння РФ, а білоруське військове керівництво надавало Росії у використання техніку з власних армійських запасів (Крамаренко, 2023). Також необхідно згадати про те, як білоруська промисловість допомагає Росії частково компенсувати наслідки введення західних санкцій.

Протягом 2022-2024 років Білорусь та РФ, на тлі вторгнення в Україну, почали створення «Регіонального угруповання військ» в рамках Союзної держави (Регіональний центр прав людини, 2022) та розміщення на території Білорусі російської ядерної зброї, що говорить про намір поглибити військову інтеграцію РФ з Білоруссю (Detsch & Gramer, 2024), що становить додаткову небезпеку для України, Польщі та країн Балтії, що, у свою чергу, є загрозою для інтересів США у регіоні.

Сполучені Штати Америки та їхні союзники, вочевидь, сприймають Білорусь як співучасницю агресії РФ проти України. Білорусь потрапила під значний пресинг санкційних обмеження: були введені додаткові санкції проти білоруського режиму, які охопили білоруські державні підприємства, оборонний сектор, банківську сферу та посадових осіб. Крім того, західні санкції фактично зупинили більшу частину білоруського експорту на західні ринки та обмежили можливість користуватися логістичними маршрутами через країни ЄС та їхні порти (Shraibman, 2022). Через це Білорусь потрапила в ще більшу економічну залежність від Російської Федерації, оскільки тепер вона могла проводити свою зовнішньоекономічну діяльність лише через російську територію. До проблем із закриттям західних ринків збуту можна додати і втрату статусу транзитера продукції російської нафтохімічної промисловості через те, що країни ЄС за сприяння США почали зменшувати обсяги таких закупівель (Shraibman, 2022). Крім прямого тиску на білоруське керівництво, офіційний Вашингтон почав інтенсифікувати військове співробітництво зі своїми союзниками у Польщі та країнах Балтії, посилюючи військову присутність у відповідь на нову безпекову загрозу в регіоні.

Як О. Лукашенко не намагався б переконати США та їхніх партнерів у тому, що він контролює ситуацію в Білорусі та не допускати нового вторгнення, реальний стан речей свідчив про інше. РФ настільки закріпила своє панування в Білорусі, що безперешкодно може концентрувати свої війська в цій країні та погрожувати їхнім застосування іншим. О. Лукашенко фактично втратив статус суверена (Shraibman, 2022).

Довгий час у західних країнах, зокрема у США, розглядали Білорусь як вірного партнера і союзника РФ на міжнародній арені. США мало цікавилися ситуацією в Білорусі у попередні роки, зосереджуючись на відносинах з Росією, яку вважали регіональним лідером. Згодом на перший план у зовнішній політиці США в регіоні вийшла проблема протидії російській експансії. Тема політичної ситуації в Білорусі та недотримання режимом Лукашенка демократичних принципів розглядалися у США поверхово, оскільки там не було стратегічного інтересу для США.

Ситуація дещо змінилася під час протестів 2020 року. Тоді Вашингтон уже не міг не реагувати на численні порушення прав людини в Білорусі, тому з його боку були введені санкційні обмеження проти режиму Лукашенка. А ситуація зі співучастю Білорусі у вторгненні РФ в Україну ще сильніше відвернула США від Білорусі. У таких умовах виникає закономірне питання, а як діяти офіційному Вашингтону в умовах, коли РФ настільки сильно укріпила свій вплив на режим Лукашенка та як США просувати свої стратегічні інтереси та конкурувати з Росією за Білорусь.

Наприклад, американський *Quincy Institute* пропонує частково почати відновлювати відносини з О. Лукашенком. На їхню думку, покращення відносин принесе відчутні переваги для США і партнерів на східному флангу НАТО, поліпшить безпекову ситуацію для Литви та Польщі та дозволить обмежити можливості РФ для проектування своєї сили далі на захід, оскільки буде формуватися буферна зона. Як модель співпраці з режимом Лукашенка експерти пропонують використати досвід відносин США з іншими автократіями, наприклад, як це відбувається з Катаром чи Саудівською Аравією. Ці країни

також не відзначаються наявністю ліберально-демократичної системи та мають проблеми з дотриманням прав людини, однак відносини з ними для США є вкрай цінними (Episkoros, 2024). Такий досвід можна екстраполювати і на Білорусь.

Звісно, повністю закрити очі на масштабні порушення прав людини буде неможливо. Однак потенційно можна спробувати знайти баланс. Досвід пресингу на режим Лукашенка щодо лібералізації суспільно-політичного життя, насаджування ідеалів ліберальної демократії лише відгортав О. Лукашенка від співпраці зі США (Episkoros, 2024). Якщо офіційний Вашингтон не бажає повністю втратити Білорусь як потенційного партнера, то варто хоча б в обмежено підтримувати з нею відносини. До того ж, у часи, коли відносини між Білоруссю та Заходом ставали на шлях нормалізації, відбувалося послаблення авторитаризму О. Лукашенка, наприклад, з ув'язнення випускали опозиційних політиків. Так, наприклад, був період у другій половині 2010-х років, коли економічні відносини між Білоруссю та Заходом поліпшувалися, а ізоляція Лукашенка почала спадати після його миротворчих зусиль щодо конфлікту на Донбасі (Episkoros, 2024)

Насправді сам Лукашенко посилає сигнали на Захід щодо можливості відновлення відносин, розуміючи, що, перебуваючи у сфері впливу РФ, він завжди буде перебувати у підвішеному стані, що Білорусь може опинитися під загрозою повної втрати суверенітету. Тому останнім часом Олександр Лукашенко у своїх промовах почав частіше згадувати про нормалізацію відносин із західними країнами, включно зі США. Так, наприклад, у 2023 році він заявляв, що хоча відносини між Білоруссю та РФ зараз знаходяться на піку та дві країни мають сильні зв'язки, проте для Білорусі було б небезпечним повністю втрачати відносини із західними партнерами. Лукашенко зазначав, що потрібно домовлятися з ними для кращого майбутнього для Білорусі та задля добросусідства (Episkoros, 2024). У 2024 році в Білорусі почали переглядати справи низки активістів та опозиціонерів, які були заарештовані під час протестів 2020 року. Це було приурочено до 80-річчя визволення Білорусі від німецьких загарбників, а потім ще кількох разів продовжувалося у наступні місяці до нових

президентських виборів у Білорусі (Вясна, 2024). Цим О. Лукашенко також посилає сигнал на Захід, що він готовий до нормалізації відносин.

Незначний період потепління у відносинах Сполучені Штати Америки та Білорусь уже переживали у своїй історії, а саме після 2014 року. Якщо до того США та партнери скептично ставилися до співпраці з О. Лукашенком, вважаючи його «останнім диктатором Європи», то російська агресія змінила парадигму відносин між офіційними Вашингтоном та Мінськом. Тоді відбувався взаємний рух один до одного: Захід поставив на паузу просування свого порядку денного щодо поширення демократії, а Білорусь вирішила відмежуватися від російської агресивної зовнішньої політики та намагалася відновити відносини із Заходом. І це дало свої плоди: США знали частину санкцій проти режиму Лукашенка. Представники Державного департаменту здійснювали поїздки до Мінська, країни підписали договір про відкрите небо, що демонструвало інтенсифікацію двосторонніх відносин. Коли у 2020 році між РФ та Білоруссю загострилися відносини на фоні переговорів щодо ціни на нафту, то неочікувано у цьому диспуті США надали підтримку офіційному Мінську. Тоді державний секретар Майк Помпео заявив, що поставкою своєї нафти до Білорусі вони посилюють суверенітет та незалежність цієї країни, допомагають їй вийти з російської залежності (U.S. Embassy in Belarus, 2020).

Подальші події 2020 року прирекли це потепління у відносинах на довгу паузу. Варто зазначити, що офіційний Вашингтон може відновити цю практику із прагматизмом у відносинах, щоб остаточно не втратити Білорусь. Наприклад, США можуть запропонувати часткове зняття санкційних обмежень проти режиму Лукашенка в обмін на, наприклад, припинення міграційної кризи на кордоні з союзниками США в регіоні – Литвою та Польщею (Motin, 2024). Не варто забувати і про проблему Сувалкського коридору – невеликої ділянки на кордоні між Польщею та Литвою у 100 км, яка відділяє територію Білорусі від російського ексклаву – Калінінградської області. Є версія, що у разі конвенційного конфлікту між РФ та НАТО саме ця ділянка може стати одним з театрів бойових дій, що загрожуватиме блокаді країн Балтії та потенційному

захопленню їх з боку РФ. Натомість Білорусь, яка не буде тотально залежною від Росії та зможе вийти з-під російського військового впливу, допоможе нівелювати цю геостратегічну вразливість (Шрайбман, 2024).

Через управління санкціями США також можуть запустити процес часткової лібералізації в Білорусі та допомогти їй дещо зменшити залежність від Росії. Часткова лібералізація може стати корисною, аби не допустити неконтрольованого повстання в Білорусі, яке може бути результатом тотального закручування гайок. Таке повстання не входить до стратегічних інтересів США, особливо у питанні стримування Росії, оскільки у такому випадку Білорусь стає вкрай вразливою, що може призвести до того, що РФ вирішить реально втрутитися у ситуацію, що зрештою призведе до двох сценаріїв: або призначення лояльного маріонеткового уряду, або анексія білоруських земель.

Дещо схожу концепцію з управління санкціями висловлюють і в *Carnegie Endowment*. Так, експерт Артем Шрайбман пропонує використовувати санкції проти режиму Лукашенка для зміни його поведінки, зробити їх гнучким засобом, що означає йти як на посилення санкційного режиму, аби не допускати обходу цих обмежень, так і планувати швидке послаблення санкцій, щоб у разі готовності Мінська для відновлення контактів мати чим мотивувати його до змін. Також американська сторона потенційно може розробити певну дорожню карту, в якій би зафіксувала можливості для поступового виходу з кризи у відносинах, прив'язавши це до зняття частини санкцій (Шрайбман, 2024).

Однак повністю США не можуть закривати очі на недемократичність режиму Лукашенка і не можуть йому пробачати усі порушення прав людини. Паралельно з треком роботи з білоруською владою офіційний Вашингтон зацікавлений підтримувати громадянське суспільство Білорусі. Стратегічно для США саме такі активні громадяни можуть стати провідником американських інтересів в країні, а також допомогти витягнути Білорусь з російської політичної залежності. З 2020 року Сполучені Штати Америки підтримують контакти зі Світланою Тихоновською та іншими політичними емігрантами, однак паралельно можна розвивати зв'язки з білорусами, які не виїхали. Артем

Шрайбман, наприклад, закликає уряд США звернути увагу на підтримку незалежних ЗМІ в Білорусі, яких позбувається режим Лукашенка та редакції яких були змушені покинути країну. Такі медіа можуть бути провідниками американського впливу та слугувати джерелом інформації для білорусів, які не зацікавлені у державній пропаганді (Шрайбман, 2024).

Ще одним кроком, який США можуть застосувати для посилення свого впливу на регіон, – це відновлення і посилення каналів комунікації з Мінськом. Постійний контакт з послами західних країн, особливо з американським послом, створюватиме альтернативу нібито єдиному каналу комунікації О. Лукашенка зараз – з президентом РФ В. Путіним. США також можуть створити посаду спеціального представника, який допомагав би з координацією зусиль партнерів щодо Білорусі та протидії геополітичному впливу РФ (Шрайбман, 2024).

Що стосується проблеми присутності на території Білорусі російської ядерної зброї, то США стратегічно не зацікавлені у тому, щоб ядерна зброя мігрувала далі, а кількість країн, які мають такий вид озброєння, зростає. Для Вашингтона характерне бажання навпаки присікти подібні прецеденти. Тому фігурує певна ідея, що американській стороні необхідно вже починати консультуватися з РФ щодо присутності ядерної зброї в Білорусі (Шрайбман, 2024). Виведення ядерного озброєння зменшить ризики для всього регіону та посилить здатність офіційного Мінська зробити свою зовнішню політику більш самостійною від Росії, що підпадає під стратегічний інтерес Сполучених Штатів Америки щодо протидії російській експансії.

Крім кейсу Білорусі, варто також розглянути ситуацію у такій країні, як Киргизстан. Ця держава часто переживає внутрішньополітичні кризи та потрясіння, які впливають на її міжнародне позиціонування та на те, як США просувають інтереси у цій центральноазійській країні. Якщо загалом поглянути на Центральну Азію, то США прагнуть укріплювати позиції у цьому регіоні через економічні проєкти, оскільки політичні відносини залишаються дещо напруженими через розбіжності у цінностях. Вашингтон просуває ідеали

ліберальної демократії, що суперечить авторитарним моделям правління та клановим традиціям регіону. Водночас США підтримують реалізацію економічних проєктів, сприяють безпековій стабільності та протидії міжнародному тероризму, особливо з огляду на близькість Афганістану. Також не варто забувати про ще один важливий стратегічний інтерес США – стримування впливу Росії та КНР (Александров та ін., 2024).

Киргизстан має особливе значення у суперництві між США та РФ за геополітичний вплив у Центральній Азії. Політичні зміни у країні, які супроводжувалися зміною влади, часто призводили до коригування зовнішньополітичного вектору – або на користь США, або на користь РФ. Обидві держави мають військово-політичні інтереси у Киргизстані, що перетворює його на арену боротьби між глобальними акторами. Крім того, Киргизстан є реципієнтом іноземної гуманітарної допомоги. Через такі гуманітарні ініціативи США і РФ просувають власні інтереси та впливають на політику Киргизстану.

Однак тим фактором, який відрізняє Киргизстан від решти центральноазійських країн, є динаміка політичного життя. На контрасті з більш авторитарними сусідами, Киргизстан відзначається відносно більш демократичною політичною системою. Водночас через незрілість місцевої демократії та слабкість державних структур країна часто опиняється у кризовому стані. США намагаються надавати підтримку громадянському суспільству та політичним ініціативам, намагаючись підсилити сталість і спроможність інституцій Киргизстану.

Історія незалежного Киргизстану починається 31 серпня 1991 року, коли місцевий парламент проголосував за відокремлення від СРСР. Фактично з цього моменту можна говорити про початок побудови політичних відносин Бішкеку з іншими державами, зокрема зі США. Так, у Вашингтоні могли вважати, що у Киргизстані може утвердитися демократія та країна стане партнером для США та їхніх союзників. Проте на першому етапі американський істеблішмент не враховував факт відсутності у киргизів досвіду управління незалежною країною,

та сильного впливу кланових зв'язків, які часом перешкоджали утвердженню демократії. Хоча кожна нова правляча команда спершу демонструвала готовність до співпраці та демократичного розвитку країни, з часом вони ставали більш авторитарними, порушуючи права людини та залучаючись до корупційних схем (Quinn-Judge & Stronski, 2016). При цьому США готові надавати економічну та іншу підтримку у відповідь на реалізацію політичних та економічних реформ. Реформ, які часто не подобаються місцевим елітам.

З набуттям незалежності у Киргизстані почало формуватися громадянське суспільство. У цьому їм активно допомагали США, надаючи гранти та технічну підтримку. Однак варто зазначити, що у Киргизстані не розвинені соціальні ліфти, немає підтримки ініціативи знизу, тому процес поступового перетворення Киргизстану на демократію часто зупинявся. І лише масові акції протесту та революції були здатні зрушити цей процес з місця, хоча і з перемінним успіхом (Quinn-Judge & Stronski, 2016).

Перший президент Киргизстану Аскар Акаєв, колишній функціонер Комуністичної партії СРСР, на початку незалежності спробував налаштувати країну на розвиток відносин із західними державами та впровадити демократичні принципи правління. У США, на фоні підтримки нових незалежних країн після розпаду СРСР, радо підтримали такі ініціативи Бішкеку. США були зацікавлені у налагодженні довготривалих партнерських відносин із Центральною Азією (Quinn-Judge & Stronski, 2016). Між країнами був підписаний двосторонній договір про співробітництво, після чого Бішкек отримував фінансову допомогу для впровадження реформ у країні (Agreement between the Government of the United States..., 1993). Значна частина цих коштів пішла у сектори охорони здоров'я, освіти, а також на ініціативи з підтримки прав і свобод громадян.

Західні політики спершу підтримували президента А. Акаєва за його відкритість до співпраці та готовність до лібералізації. На фоні своїх сусідів Киргизстан виглядав як демократична оаза, що підкупало істеблішмент на Заході. Однак таке потепління у відносинах тривало недовго. Реальні дії влади Киргизстану стали розходитися з публічними заявами, виникали питання щодо

зростання рівня корупції та посилення авторитаризму. Здавалося, що США можуть почати переглянути відносини з Киргизстаном аж до призупинення, однак цього не відбулося. Втрутився фактор ісламського тероризму.

Після терактів 11 вересня 2001 року Сполучені Штати Америки почали глобальну боротьбу проти міжнародного тероризму, і Киргизстан став важливим партнером для Вашингтону завдяки географічному положенню. США вирішили розвивати більш прагматичні відносини з Бішкеком. Власне саму територію Киргизстану американці почали використовувати як транзитний хаб для операцій в Афганістані. Для цього США відкрили авіаційну базу «Манас» поряд з Бішкеком, яка стала символом співпраці з урядом А. Акаєва. При цьому США закривали очі на корупцію, яка пронизувала країну (Quinn-Judge & Stronski, 2016). Населення почало негативно ставитися не лише до влади А. Акаєва через корупцію, а і до США також, вважаючи, що Вашингтон підігрує уряду А. Акаєва через власні геополітичні інтереси. Накопичення внутрішніх проблем у країні та відсутність реагування вивели громадян Киргизстану на протести, які згодом отримали назву «Тюльпанова революція» (Quinn-Judge & Stronski, 2016).

Приводом для масових протестів стали фальсифікації на парламентських виборах 2005 року, а також тотальне невдоволення правлінням А. Акаєва, який збирався переобиратися на новий термін. Протестувальники брали під контроль адміністративні будівлі, були зіткнення з правоохоронцями, однак обійшлося без жертв. Після тижнів протестів А. Акаєв оголосив нові вибори, пішов у відставку та виїхав до Росії. Революція перемогла. (Половинко, 2020).

Що стосується США, то вони вирішили не триматися за А. Акаєва, виступивши за мирний транзит влади. Імовірно, США вирішили відмежуватися від недемократичного президента Киргизстану, який до того ж ставав усе більш проросійським, аби зберегти хоча б частину авторитету та лояльності місцевого населення. Вашингтон вирішив розвивати відносини вже з новою владою, сподіваючись зберегти позиції в країні. Нові урядовці підтримували ідею лібералізації та демократизації в країні, хоча зрештою більшість ідей так і

залишилися суто декларативними. Проте США пішли на співпрацю з ними, оскільки їм важливо було зберегти військову інфраструктуру та своє обличчя.

Після зміни влади в Киргизстані ситуація в країні значною мірою не змінилася. Проблеми, які вивели людей на вулиці у 2005 році, не були вирішені. США, концентруючись суто на власних стратегічних інтересах (особливо щодо збереження бази «Манас»), не реагували на внутрішні труднощі країни, що викликало невдоволення серед населення. Те, що США закривали очі на проблеми Киргизстану заради власної вигоди, негативно відображалось на їхній репутації. На відсутності реакції США на проблеми Киргизстану далі зіграє РФ, що дозволить їй відносити статус в країні (Quinn-Judge & Stronski, 2016).

Курманбек Бакієв, наступник А. Акаєва, не зміг забезпечити єдність в країні, підтримуючи прояви націоналізму у багатонаціональному регіоні Ферганської долини. Зростання міжетнічних напружень та економічні труднощі посилювали розчарування серед киргизстанців щодо власної влади та західних партнерів. Зрештою 6 квітня 2010 року почалася нова революція (Quinn-Judge & Stronski, 2016). Спочатку протести проходили мирно, однак згодом вони переросли у насильницькі зіткнення та мародерство. У результаті сутичок загинуло понад 80 осіб. Зрештою вертикаль К. Бакієва пала, він був змушений втікати до РФ, а владу перебрав на себе тимчасовий уряд (Радіо Свобода, 2010).

Насильство у країні ще певний час тривало. Так, на фоні національних хвилювань у місті Ош сталися сутички між етнічними киргизами та узбеками, у результаті яких, за різними даними, загинуло від 500 до майже 2 тис. осіб, що негативно відобразилося на репутації нової влади в країні (Baialieva & Kutmanaliev, 2020). США одними з перших засудили ці акти насильства, а також висловлювали співчуття рідним постраждалих та закликали до мирного врегулювання ситуації. Тут варто підкреслити, що якщо на початку 2000-х років населення Киргизстану позитивно ставилося до американської присутності та США як держави, то уже на початку 2010-х років американці втратили довіру через співпрацю з корумпованою владою А. Акаєва та К. Бакієва (Вашингтон обмінював збереження власної військової інфраструктури в країні на те, що

закривав очі на корупцію в країні) (Аккулы, 2010). Негативно на репутацію США впливала і їхня співпраця з родиною К. Бакієва. Вони мали комерційні зв'язки, зокрема через постачання пального на американську базу. Родина К. Бакієва отримувала за це близько 8 млн доларів на місяць, що обурювало місцеве населення (Barnes, 2024). Опозиція, яка прийшла до влади в Киргизстані, оголосила про плани закрити авіабазу «Манас» (Barnes, 2024), що означало для США ослаблення впливу на політику Бішкеку. Аби остаточно не втратити свої позиції, США публічно висловили готовність взяти на себе фінансування проведення реформ у країні (Voice of America, 2010).

З приходом до влади у Киргизстані у 2011 році нового президента Алмазбека Атамбаєва почався новий етап у відносинах між США та Киргизстаном. Так, він одразу зайняв жорстку позицію щодо США, особливо просуваючи ідею скорішого закриття американської бази (Schwartz, 2011), водночас А. Атамбаєв не прагнув повністю руйнувати відносини з Вашингтоном, зберігаючи їх як запобіжник від повної залежності від РФ.

Взагалі для США період президентства А. Атамбаєва виявився невдалим. По-перше, за підтримки Росії А. Атамбаєв все ж таки закрив базу «Манас» (Ott, 2014), яку США використовували у логістичних цілях для зв'язку з Афганістаном. Сталося це у 2014 році. Наступного року Киргизстан розірвав договір про партнерство зі США, що сталося у відповідь на нагородження щорічною стипендією від Державного департаменту США киргизського правозахисника Азімжана Аскарова, якого влада Киргизстана засудила до довічного ув'язнення. Киргизькі та міжнародні правозахисники розцінювали це засудження як політичний тиск та акт несправедливості. Натомість влада Киргизстану через розірвання договору показала американській стороні свою позицію (RFE/RL, 2015).

У 2017 році Киргизстан обрав нового президента – Сооронбая Жеєнбекова, однак він не протримався на посаді увесь термін. У 2020 році у Киргизстані почалися нові протести проти його влади. Однією з причин став публічний конфлікт між С. Жеєнбековим та колишнім президентом А. Атамбаєвим, що

вилилося в арешт останнього (Стрелков, 2019). Крім того, країна повернулася до кланової політики, де ключові посади в уряді займали родичі С. Жеєнбекова (RFE/RL, 2018). Ситуація в країні ще більше погіршилася через початок пандемії COVID-19. Влада не змогла ефективно контролювати поширення коронавірусної хвороби. Високий рівень захворюваності, зростання смертності, корупція у сфері медичних постачань та спроби приховати реальні масштаби кризи посилили громадське невдоволення (Кожобаєва, 2021). Ці фактори призвели до початку протестів у жовтні 2020 року, які тривали з 5 по 15 жовтня. Вони супроводжувалися зіткненнями з правоохоронцями та затриманнями, але зрештою протести призвели до відставки С. Жеєнбекова.

США не відзначилися особливою увагою до політичної кризи у Киргизстані у 2020 році, що можна пояснити їхньою концентрацією на внутрішніх проблемах. Вашингтон суто засудив акти насильства та закликав сторони до мирного вирішення ситуації в країні.

Водночас США активно включилися у допомогу країні з подолання наслідків пандемії COVID-19. Як було зазначено вище, Киргизстан переживав надзвичайну ситуацію у сфері охорони здоров'я через неготовність системи до таких викликів. США допомагали країні постачанням засобів індивідуального захисту, інших медичних товарів та спеціального обладнання для діагностики та лікування. Крім того, Киргизстан скористався можливістю отримати американські вакцини через програму COVAX: було отримано понад 458 тис доз м-РНК вакцин на безоплатній основі (U.S. Department of State, 2024). Ці заходи сприяли зміцненню національної системи охорони здоров'я та підвищенню рівня захисту населення від поширення вірусу. На думку автора, підтримка США не лише допомогла подолати гостру фазу кризи, а й сприяла довготривалому зміцненню медичної інфраструктури Киргизстану.

На фоні протестів до влади в Киргизстані прийшов Садир Жапаров, політик-популіст з націоналістичними поглядами, якого тоді прозвали місцевим Трампом (Mamedov, 2021). Він став президентом 28 січня 2021 року. Спершу С.Жапаров позиціонував себе реформатором, який обіцяв поліпшити добробут

населення та оновити країну, але після обрання президентом він почав рух до авторитаризму, розробивши нову версію конституції, які перетворила Киргизстан на президентську республіку. Сам Жапаров отримав широкі повноваження, зосередивши владу в своїх руках. Він отримав право призначати лояльних судів, керівництво силових структур та місцевих адміністрацій (Partlett, 2021, с. 13-14).

Деякі науковці вважали, що такі зміни фактично стали рухом до особливої форми президентства, яка близька до авторитарної моделі – до так званого коронованого президентства, яке є досить поширеним в інших пострадянських країнах (наприклад, в Туркменістані та Азербайджані) (Partlett, 2021, с. 1, 9, 15). Проти конституційної реформи виступали як місцеві правозахисники та юридичні експерти, так і міжнародні урядові та неурядові організації, включно з Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ, Венеційською комісією Ради Європи, інституціями ЄС та правозахисниками з Human Rights Watch (Дмитриев, 2021). Західні партнери Киргизстану почали звинувачувати Садира Жапарова в авторитаризмі, хоча до цього Киргизстан вважався демократичною оазою в Центральній Азії (Open Democracy, 2022). Відповідно Киргизстан почав ще більше віддалитися від США та дрейфувати в бік РФ.

Порівняно з тим, як широко представлені інтереси Росії в Киргизстані та як ця центральноазійська країна тісно прив'язана до РФ (особливо після розвороту Киргизстану у бік інтенсифікації відносин з приходом С. Жапарова), Вашингтон не може похвалитися такими успіхами. На погляд автора, проблема полягала в тому, що центральноазійський вектор зовнішньої політики США не був і не є пріоритетним, відповідно через це йому приділяється менше уваги. Крім того, навіть той рівень геополітичного впливу на Киргизстан офіційний Вашингтон втратив через те, що певний час закривав очі на зростання рівня корупції в Киргизстані, оскільки для США більш пріоритетним було збереження їхньої бази «Манас», що було неможливим без комунікації з корумпованими місцевими елітами.

Тим не менш, США повністю не пішли з Киргизстану. Проаналізувавши, можна зробити припущення, що головними цілями їхньої політики щодо цієї держави (зрештою, як і щодо більшості інших країн регіону) було і залишається укріплення місцевих демократичних інституцій, підтримка громадянського суспільства, посилення регіональної безпеки, просування ідей поваги до прав людини, верховенства права, проведення економічних реформ для посилення спроможності країни.

Знову ж таки, революційні події в Киргизстані 2020 року припали на активний час передвиборчої кампанії у самих США, де поляризоване суспільство обирало свого наступного президента. Відповідно більшість уваги як політиків, так і преси, і громадськості в США була направлена на внутрішні питання, тому проактивних дій на киргизькому треку з боку США не варто було очікувати. Але не можна сказати, що реакції на масові протести в Киргизстані зовсім не було.

Так, США наголошували на важливості дотримання прав людини і демократичних стандартів на фоні ескалації протесту та різкої зміни влади (RFE/RL's Kyrgyz Service, 2020). Американські урядовці утрималися від відкритої критики дій Садира Жапарова, оскільки не хотіли руйнувати канали комунікації з новою киргизькою владою. Водночас США збільшили свою підтримку місцевого громадянського суспільства та незалежних медіа Киргизстану, аби підсилити ліберальних активістів, не дати повністю зруйнувати демократію через централізацію влади в руках С. Жапарова та створити умови для проростання сильної альтернативи на наступних виборах.

В умовах, коли влада Киргизстану віддає пріоритет відносинам з РФ та Китаєм, США стикнулися із суттєвим скороченням можливостей впливу на політику цієї центральноазійської країни. Тим не менш, США переглянули свою стратегію кооперації з Центральною Азією та Киргизстаном зокрема, а тому почали зміщувати свій акцент у бік загальнорегіональних ініціатив, які стосуються безпекових питань (враховуючи ризики поширення ісламського фундаменталізму та тероризму через прихід Талібану до влади в Афганістані) та гуманітарної сфери (особливо це проявилось під час пандемії коронавірусної

хвороби, коли США допомагали країнам регіону боротися з наслідками поширення інфекції та відкрили доступ до американських вакцин).

І такий крок Вашингтону цілком вкладається у процес переоцінки свого місця та ролі як великої держави. Крім того, у разі, коли неможливим стає поглиблення відносин з однією країною (наприклад, з Киргизстаном) або ж ці двосторонні відносини мають негативні прояви через низку причин, то, аби знизити градус напруги, варто перейти на інший рівень відносин, більш загальний, та менше зосереджуватися на питаннях, які роз'єднують. Тому США і стали більше уваги приділяти не проблемам Киргизстану чи іншої окремо взятої країни, а все ж таки почали концентруватися на спільних для Центральної Азії проблемах, аби мотивувати їх продовжувати підтримувати політичні та економічні відносини зі США. Цим офіційний Вашингтон рятує себе і свій центральноазійський вектор зовнішньої політики.

Серед іншого, судячи з поточної Стратегії США для Центральної Азії (U.S. Embassy in Tajikistan, 2020), можна визнати, що своїми цілями США вбачають підтримку країн регіону та посилення спроможності (що можна трактувати як певну протидію посиленню їхньої залежності від РФ та КНР), спільну боротьбу з тероризмом та екстремізмом, інвестування у розвиток економік, надання допомоги у проведенні реформ для їхньої демократизації (хоча останній пункт і є дискусійним в силу того, що президенти держав Центральної Азії все ж тяжіють до авторитаризму). Тим не менш, основними пріоритетами США в регіоні є саме протидія російському і китайському впливам, а також посилення стійкості країн регіону від зовнішніх загроз (U.S. Embassy in Tajikistan, 2020).

Так, США використовують «м'яку силу» у відносинах з країнами регіону, зокрема з Киргизстаном. Донедавна активно у цьому регіоні функціонував USAID. Найбільший фокус економічної частини діяльності USAID був направлений на підтримку сільського господарства та економічного розвитку. Так, наприклад, фермери та їхні об'єднання в Киргизстані отримували консультаційні послуги, доступ до фінансів та знань заради збільшення ефективності їхньої роботи та інтенсифікації виробництва (U.S. Embassy in

Kyrgyz Republic, 2024). Це мало вплинути на зростання кількості робочих місць, аби громадяни не були змушені їхати на заробітки до Російської Федерації, що можна розцінити як одну зі спроб США зменшити залежність країни від РФ, оскільки чинник міграції не буде мати сильної ваги у зовнішній політиці Киргизстану.

Якщо говорити про багатосторонній рівень взаємодії з країнами регіону та з Киргизстаном зокрема, необхідно згадати про заснований у 2015 році дипломатичний формат «С5+1». У рамках цього формату проводяться окремі зустрічі на рівні міністрів та спеціалізованих експертних груп. Завдяки цьому США намагаються показати державам Центральної Азії готовність підтримувати ці країни та допомагати з вирішенням їхніх спільних проблемних питань у сферах безпеки, торгівлі, екології, сталого розвитку тощо (Александров та ін., 2024). Формат «С5+1» став тим інструментом США, завдяки якому Вашингтон протидіє просуванню російських і китайських інтересів та який допомагає поліпшувати імідж США у регіоні.

Крім того, у вересні 2022 року адміністрація Байдена-Харріс поклала початок Ініціативі економічної стійкості в Центральній Азії з метою стимулювання економічного зростання в країнах Центральної Азії на фоні російського вторгнення в Україну (U.S. Department of State, 2023). Одразу ж Вашингтон виділив 25 млн доларів на диверсифікацію торгових шляхів, збільшення інвестицій у регіон та розширення можливостей для працевлаштування через перенавчання громадян цих країн для роботи на сучасному ринку праці. Згодом кількість відрахувань зростала, і на середину 2023 року кількість інвестицій дорівнювала вже 50 млн доларів. З одного боку, це можна сприймати як початок довгострокової гри США. З іншого боку, розмір інвестицій надзвичайно скромний, порівняно з китайськими вливаннями в регіон: наприклад, у травні 2023 року КНР оголосила про виділення інвестицій у розмірі 4 млрд доларів для країн Центральної Азії (Stoll, 2023). Водночас США не обмежені суто фінансуванням з власного державного бюджету. Налагодження

відносин з країнами регіону відкриває простір для входження американських компаній та приватних інвестицій.

3.3. Політика США на Південному Кавказі

Південний Кавказ посідає важливе місце у зовнішньополітичних стратегіях великих держав, адже він є перехрестям маршрутів між Європою, Азією та Близьким Сходом. І США не є виключенням. Вони розглядають його як ключову зону впливу, зокрема у питанні протидії посиленню домінування РФ і забезпечення енергетичної безпеки та підтримці демократії.

Американську політику в регіоні можна звести до двох основних напрямів: допомога з врегулюванням конфліктів, які десятиліттями ведуть регіон до дестабілізації, та поглиблення партнерства з країнами Південного Кавказу. США включені у процеси мирного врегулювання азербайджансько-вірменського конфлікту за Карабах, а також підтримують стабільність та прозахідний вектор Грузії (хоча політика США щодо Грузії наразі переживає кризу через зростання російського впливу на Тбілісі). Можна сказати, що американська політика в регіоні є багатовимірною та включає як дипломатичні зусилля з врегулювання конфліктних ситуацій, так і підтримку політичних та економічних партнерств як частина геополітичного суперництва з РФ. Далі більш докладно розглянемо, як США діяли у забезпеченні безпеки та стабільності регіону.

Протистояння між Вірменією та Азербайджаном навколо Карабаху має давню історію. З одного боку, були довгі періоди «заморозки» конфлікту. З іншого боку, періодичні бойові дії між вірменами та азербайджанцями характеризувалися високою інтенсивністю, а проблема нетерпимості та ксенофобії грала не останню роль у цьому протистоянні. Наразі остаточне вирішення конфлікту досі перебуває під питанням, враховуючи складність вибудовування довіри між Вірменією та Азербайджаном. Тим не менш, низка великих держав, зокрема США, намагаються вплинути на розв'язання конфлікту. США відігравали роль у дипломатичних процесах, надавали

допомогу регіону, однак, крім питання Карабаху, інтерес США поширюється і на інші аспекти, зокрема зменшення російського впливу, розвиток транспортних коридорів та підтримка демократій на Південному Кавказі.

Історичні аспекти конфлікту за Нагірний Карабах у періоди Російської імперії та Радянського союзу, а також особливості політики Москви у ці часи були детально розглянути у Розділі 2. У цьому ж розділі основна увага зосереджена на ролі США у врегулюванні конфлікту після розпаду СРСР та американському впливі в регіоні після 1991 року.

1991 рік став ключовим етапом у розвитку конфлікту за Нагірний Карабах. Проголошення незалежності Нагірно-Карабаської Республіки у вересні того ж року призвело до ескалації бойових дій. У відповідь на наступ азербайджанської армії у конфлікт втрутилася Вірменія, яка фактично врятувала НКР (Starovoitova, 1997). Завдяки військовій перевазі збройні сили Вірменії змогли відкинути азербайджанську армію, що призвело до втрати Азербайджаном контролю не лише над Нагірним Карабахом, а і над сусідніми територіями. У травні 1994 року сторони підписали Бішкекський протокол, який де-факто заморозив війну та за яким Азербайджан де-факто втрачав суверенітет над Нагірним Карабахом. (Starovoitova, 1997).

Зовнішні гравці прагнули вирішити конфлікт мирним шляхом через запуск переговорного процесу між вірменами та азербайджанцями. США, разом з РФ та Францією, стали ключовим посередниками у врегулюванні конфлікту в рамках Мінської групи ОБСЄ (Starovoitova, 1997). Попри спроби запропонувати мирні рішення, відсутність довіри між сторонами конфлікту завадила їхній реалізації. Тому можна сказати, що Мінська група фактично втратила реальну силу щодо вирішення конфлікту.

Якою була позиція США щодо Першої карабаської війни? Вони бачили у Південному Кавказі потенціал стати важливим транспортним регіоном, який з'єднував би Європу з Центральною та Південною Азією. США також звертали увагу на енергоресурси Південного Кавказу як стратегічний чинник для зменшення енергетичної залежності американських партнерів від Росії та

диверсифікації постачання вуглеводнів. Були ідеї прокладення трубопроводів для транспортування нафти та газу з Азербайджану до Європи через територію Вірменії та Туреччини, проте цей проєкт не вдалося реалізувати через активну фазу бойових дій. Натомість Вашингтон підтримував проєкт нафтопроводу «Баку-Тбілісі-Джейхан», який дозволяє транспортувати нафту з Азербайджану, а також країн Центральної Азії до Європи в обхід РФ. Це відповідало стратегічним інтересам США з кількох причин. По-перше, з'явився шанс послабити залежність кавказьких республік від Росії в частині енергетики і, по-друге, виникла можливість диверсифікувати поставки вуглеводнів до Європі. Цей проєкт дозволив також транспортувати туркменську і казахстанську нафту в обхід РФ, що відповідало інтересу США з недопущення монополії Росії на енергетичному ринку.

На відміну від РФ, яка традиційно довго культивувала інтереси на Південному Кавказі, США лише заходили в регіон. Що характерно, у них не було єдиної позиції, яку сторону конфлікту підтримати. Білий дім та Державний департамент прагнули посилювати партнерство з Азербайджаном, зокрема завдяки інтересам у видобутку вуглеводнів. У той же час, Конгрес тяжів до інтенсифікації відносин з Вірменією завдяки зусиллям вірменського лобі (Yildirim, 2012). Така ситуація призвела навіть до того, що під впливом цього лобі Конгрес своїм рішенням у 1992 році обмежив частину допомоги США для Азербайджану через те, що Баку ввів обмеження проти Вірменії. Це рішення мало вплив майже на десятиліття, і лише після 11 вересня 2001 року президент США Джордж Буш-молодший відмінив цю правку. Після скасування цих санкцій США намагалися балансувати між Азербайджаном і Вірменією та у наступні роки зосереджувалися більше на мирних ініціативах (хоча і не визначалися сильною активністю у цьому питанні), підтримці демократії та економічних проєктах (особливо у транспортуванні нафти та газу з Азербайджану).

До 2020 року конфлікт у Нагірному Карабасі залишався замороженим, хоча періодично відбувалися локальні сутички: наприклад, у 2016 році

Азербайджан здійснив спробу наступу, яка не принесла значних результатів (Center for Preventive Action, 2024). Нова ж ескалація розпочалася у 2020 році, коли Азербайджан почав військову операцію «Залізний кулак». Вона тривала 44 дні та завершилася поверненням значної частини територій під контроль Баку. 10 листопада 2020 року прем'єр-міністр Вірменії Нікол Пашинян, президент Азербайджану Ільхам Алієв та президент РФ Володимир Путін підписали угоду про припинення вогню, яка завершала Другу карабаську війну (Президент России, 2020). У ході конфлікту Азербайджан повернув стратегічно важливі міста, зокрема Гадрут та Шуша, а також території навколо Нагірного Карабаху (Аксенов, 2020). До цього військова перевага була на боці Вірменії, однак завдяки модернізації армії, зокрема військовій підтримці Ізраїлю і Туреччини, Баку досяг вирішального успіху (Аксенов, 2020).

Під час Другої карабаської війни особливо проявила себе саме РФ, яка перейняла на себе роль ключового переговорника і посередника. Така позиція Москви конвертувалася у посилення її впливу в регіональних справах. У цей же час США, будучи співголовою Мінської групи ОБСЄ, наголошували на важливості мирного вирішення конфлікту. Примітно, що паралельно із закликами до деескалації США також засудили сепаратні дії Російської Федерації у питаннях переговорів з Вірменією та Азербайджаном, аргументуючи це тим, що так РФ монополізує вплив на ситуацію в регіоні (Meduza, 2020b).

Що стосується участі самих США, то Вашингтон не особливо втручався у ситуацію в Карабаху. На той час вони переживали сильні власні потрясіння: удар пандемії COVID-19 призвів до масштабної смертності, вбивство афроамериканця Джорджа Флойда переросло у протести під гаслом Black Lives Matter за викорінення інституційного расизму в США. Крім того, 2020 рік – це рік президентських виборів, коли країна вирішувала, чи програє ексцентричний Дональд Трамп своєму конкуренту Дж. Байдену і яким шляхом рухатися далі. На момент інавгурації Дж. Байдена в січні 2021 року Друга карабаська війна вже завершилася, і між сторонами було досягнуто перемир'я. Відтак, США не відігравали значної ролі у врегулюванні цього етапу нагірнокарабаського

конфлікту, що призвело до втрати дипломатичних позицій у регіоні. Простір, який виник через це, намагалися заповнити РФ і Туреччина, яка стала більш активною у регіональній політиці.

Починаючи з листопада 2020 року, Азербайджан і Вірменія розпочали дипломатичні консультації щодо укладення мирної угоди. Однак переговорний процес виявився непростим та тривав з перемінним успіхом. Основними питаннями на порядку денному стояли узгодження державних кордонів, правовий статус вірмен у Карабасі та питання транспортних коридорів (de Waal, 2023a). До переговорів долучалися зовнішні актори. Особливо активними були РФ та Європейський Союз, який був зацікавлений у мирі на Південному Кавказі як для безпеки своїх кордонів, так і для безперебійного постачання вуглеводнів (de Waal, 2023a). США були відсутні в цьому дипломатичному процесі, не відіграючи активної ролі у переговорах між Єреваном і Баку.

У 2022 році конфлікт між Вірменією та Азербайджаном дещо загострився, причому агресором виступав саме Азербайджан. Бойові дії шли не лише на спірних територіях, а й зачепили міжнародно визнану територію Вірменії (de Waal, 2022). І до цього Азербайджан неодноразово обстрілював вірменські райони, змушуючи Єреван піти на поступки і прийняти його умови мирного договору, зокрема щодо відмови від претензій на Карабах та сприяння прокладанню Зангезурського коридору. Вірменія просила про допомогу в ОДКБ для захисту, однак Росія відмовила (ФОКУС, 2022).

Цікавою є гра США. Якщо у 2020 році офіційний Вашингтон особливо не втручався у ситуацію, то уже за 2 роки США дещо активізувалися на цьому треку. Вони засудили ескалацію та закликали до продовження мирних переговорів. Показовим був приїзд тодішньої спікерки Палати представників Ненсі Пелосі до Єревану (Gavin, 2022). Цей крок американців можна назвати сигналом, що вони готові бути альтернативою Росії в регіоні. На відміну від РФ, США чітко висловилися за те, щоб Азербайджан припинив свої агресивні дії щодо Вірменії. У цій активізації США за посилення впливу можна виокремити кілька чинників. По-перше, слабкість РФ, яку та показала у війні в Україні, та

відсутність підтримки свого союзника в рамках ОДКБ відкрила простір для інших акторів щодо проєкції своїх інтересів. США можуть спробувати включити Вірменію до своєї орбіти, тим самим відкриваючи собі доступ у регіон, який можна використовувати для посилення конкуренції та витіснення Росії з Південного Кавказу. Крім того, після погіршення відносин між офіційними Вашингтоном і Анкарою для США стратегічно важливим було б знайти нового суб'єкта, через який можна виходити і в регіон Каспію, і на Близький Схід.

Новим піком нестабільності стало 19 вересня 2023 року, коли Азербайджан розпочав нову військову операцію, яка протривала лише одну добу, і вже 20 вересня стало відомо, що НКР приймає умови Азербайджану і буде ліквідована з 1 січня 2024 року (Landgraf & Seferian, 2024). Для Азербайджану це стало значним досягненням, адже країна відновила повний контроль над Карабахом. Вірменія, у свою чергу, опинилася у непростій ситуації: уряд Н. Пашиняна намагався залишатися нейтральним і не виступати голосно на підтримку НКР, що спричинило антиурядові протести. Крім того, під питанням постала інтеграція 100 тисяч біженців з Карабаху (de Waal, 2023b), як можуть посилити соціально-економічні проблеми країни.

Відносини між Вірменією та Російською Федерацією ще більше охолонули на фоні відсутності реакції РФ на дії Азербайджану. Однак, паралельно з цими подіями особливо почали посилюватися відносини офіційного Єревану зі США. Важливе місце у цьому займала і численна вірменська діаспора. Після початку азербайджанської операції 2023 року Комітет з міжнародних відносин Сенату США закликав уряд та міжнародне співтовариство до спільних дій з протидії «намірам І. Алієва зі знищення вірменського населення» (Habeshian, 2023). Член Палати представників від Демократичної партії Бред Шермен висловився, що вони не будуть поставляти будь-яке озброєння Азербайджану, допоки той не припинить агресію (Habeshian, 2023). Відзначився заявою і Державний секретар США Ентоні Блінкен. Він також засудив азербайджанську операцію, назвавши її такою, яка віддаляє мир у регіоні (Habeshian, 2023). Далі заяв, щоправда, справа не пішла, враховуючи відсутність реальних важелів впливу на ситуацію та

важливість збереження Азербайджану як енергетичного партнера для союзників США в Європі в умовах диверсифікації постачання нафти та газу і зменшення залежності від РФ.

Тим не менш, посилення зв'язків між вірменською стороною та офіційним Вашингтон можна спостерігати і на прикладі спільних військових навчань, що стало сильним ударом для Росії і безпрецедентним кроком в позиції Вірменії. Американсько-вірменські навчання відбулися на початку вересня 2023 року, напередодні азербайджанської операції. Метою цих навчань, як було заявлено, стало підвищення злагодженості підрозділів, обмін досвідом, зокрема в сферах управління та комунікації між підрозділами, а також підвищення готовності Вірменії для участі у спільних програмах і операціях (Європейська правда, 2023b). Під цими фразами можна побачити бажання Вірменії поступово виходити з російської сфери впливу. Н. Пашинян в одному з інтерв'ю зазначив, що стратегія, коли Вірменія повністю покладалася на РФ (зокрема у питанні гарантування безпеки та закупівлі військового озброєння і техніки), виявилася провальною, тому для Вірменії є конче необхідним провести переорієнтацію. За його словами, це не скільки Вірменія віддаляється від РФ, це радше Росія самотійно виходить з регіону (Європейська правда, 2023a). Н. Пашинян прямо і публічно не звинувачує РФ у відсутності сприяння, однак делікатно говорить про необхідність зменшення залежності, що імпонує США в умовах, коли між РФ та США є змагання за вплив на процеси на пострадянському просторі.

Відносини між Вірменією та Азербайджаном все ще залишаються напруженими, незважаючи на зусилля міжнародних акторів щодо мирного врегулювання. Мирний договір ще не укладено, хоча РФ, США і ЄС активно долучалися до організації переговорів. Спірними питаннями залишаються статус вірмен в Азербайджані, кордонів та регіональної логістики (Krivosheev, 2024). Азербайджан прагне запустити Зангезурський коридор, який би з'єднав Нахічевань з основною територією через Вірменію, що викликає опір Єревана через побоювання у втраті контролю над півднем країни (de Waal, 2023b). На певний час Азербайджан готовий був відмовитися від власної ідеї (Gavin, 2023),

проте у 2024 році повернув Зангезурський коридор у порядок денний переговорів. Що важливо, Російська Федерація підігрує планам Азербайджана, вважаючи, що може отримати зиск від цього транспортного коридору. Вірменія пропонує альтернативу під назвою «Перехрестя миру», просуваючи ідею повного суверенітету Вірменії над своєю територією (de Waal, 2023b). Тобто питання логістики зараз є головним чинником, який відкладає підписання договору.

Вірменський проєкт «Перехрестя миру» цікавить США, оскільки у разі його успішної реалізації можна буде перезапустити проєкт Транскаспійського коридору, який також відомий як «Серединний коридор» (*Middle Corridor*). Цей коридор вже зараз є важливим транспортним коридором для транскордонної торгівлі та з'єднує держави Центральної Азії з Європою через Південний Кавказ. Хоча обсяги торгівлі та пропускна здатність все ще не високі, цей коридор має значні стратегічні перспективи, оскільки він є альтернативою маршрутів, які йдуть через Росію (Paylan, 2024). Використання коридорів через РФ є проблематичним через західні санкції та потенційну нестабільність у самій Росії. Маршрути через Південний Кавказ можуть знизити важливість Євразійського Північного Коридору через РФ, що відповідає зусиллям США зі зниження залежності регіону від Москви. Включення Вірменії до Серединного коридору завдяки реалізації ініціативи «Перехрестя миру» зможе допомогти їй стати менш залежною від Росії та покращити логістику на Південному Кавказі, що принесе вигоду як для Єревану, так і для Баку, який отримує нові маршрути для торгівлі з Європою та Близьким Сходом. У той же час, США, підтримавши цей проєкт, матимуть змогу знизити вплив Москви на вектор Південного Кавказу та Вірменії зокрема, а також не допустити надмірного китайського впливу на Серединний коридор, який Пекін активно використовує (Paylan, 2024). І США почали вкладатися у залучення Вірменії до проєкту: у 2024 році під час форуму у Вірменії американське агентство USAID та Європейський банк реконструкції та розвитку підписали меморандум про розвиток Серединного коридору (Caucasus Business Week, 2024).

В умовах погіршення відносин з Росією на фоні бездіяльності Москви та відсутності допомоги у стримуванні агресії Азербайджану вірменський уряд розпочав процес зближення з іншими країнами, особливо з країнами Заходу. Вірменія наразі виступає за посилення зв'язків з ЄС і НАТО, висловила готовність закуповувати американську техніку, зброю і проводити спільні навчання.

Довгий час США розвивали відносини з Азербайджаном, особливо що стосувалося економічних питань та продажу озброєння. У Вашингтоні, як і раніше, розглядають регіон Південного Кавказу як економічний хаб, оскільки він вдало розміщений на перехресті торгівельних шляхів з Азії до Європи. У цю канву лягають і азербайджанські трубопроводи (про які згадувалося раніше), в яких США мають власний інтерес. Після російського повномасштабного вторгнення в Україну Азербайджан нарощував поставки вуглеводнів до країн Європи, що відповідає інтересам США зі зменшення залежності Європи від РФ. Нормалізація відносин між Вірменією та Азербайджаном могла б запустити процес включення Вірменії до проектів з транспортування нафти та газу на Захід. І, вочевидь, США були б зацікавлені у такому ході подій, враховуючи коментарі американських представників, що Кавказ є надзвичайно важливим перехрестям між Азією, Близьким Сходом та Європою (Hunt, 2023). Після того, як Азербайджан силовим шляхом повернув Карабах, а Вірменія визнала територіальну цілісність сусіда, начебто відкрився шлях до встановлення миру між країнами, в якому також зацікавлені і США з огляду на стратегічні цілі в регіоні. Проте переговорний процес між Єреваном і Баку досі не досяг успіху (окрім обміну військовополоненими), а також у повітрі є відчуття нової можливої ескалації з боку Азербайджана.

США почали більше уваги звертати на Вірменію, яка до цього сприймалася лише як союзниця РФ. Охолодження відносин між Єреваном і Москвою відкриває шлях для Вашингтону щодо дестабілізації звичної для РФ сфери впливу. Однак якщо і відбудеться витіснення РФ з регіону, то, скоріше за все, це можна очікувати лише у довгостроковій перспективі. З огляду на дії

американської влади під час російсько-української війни не варто очікувати рішучих кроків США у розвитку відносин з Вірменією. Скоріше за все, у Вашингтоні не будуть особливо втручатися у кризу між РФ і Вірменією. Вони навпаки воліють умиротворення в регіоні, а тому посилення присутності у Вірменії, яке може спровокувати РФ на вторгнення через втрату позицій, не входить у стратегічні плани США (Weiss, 2024). Тому Вашингтон буде активно підтримувати саме мирний процес.

США уже зменшили обсяги продажу військового озброєння Азербайджану, засудили дії Баку через витіснення вірменського населення з Карабаху (Armenian Protection Act of 2023, 2023), а також внесли Азербайджан у список країн, де зафіксовані порушення прав людини (Weiss, 2024). Таким чином США намагаються сформувати серед азербайджанської влади розуміння про негативні наслідки, які стаються через ескалацію конфлікту та намір затягувати мирні переговори. Тим не менш, США не будуть доводити відносини з Азербайджаном до погіршення, оскільки Баку є значним постачальником нафти та газу і може бути конкурентом РФ на цьому ринку.

Щодо Вірменії, то у США наразі лише формується розуміння, як розвивати подальші відносини. Рішення відмовитися від будь-яких дій буде означати слабкість США у недопущенні посилення впливу Росії, Туреччини та Ірану в регіоні, які вже сформували переговорну платформу «3+2» (РФ, Іран, Туреччина, Вірменія, Азербайджан) (Poghosyan & DerSimonian, 2024). Але і особливо втручатися вони також не ризикнуть через загрозу зіткнутися з РФ. Тому, швидше за все, США будуть обмежено підтримувати Вірменію без будь-яких гарантій для останньої.

Неодмінно США будуть усіляко втягуватися у посередництво під час мирного процесу. Для Вашингтона важливо відновити переговори між Вірменією та Азербайджаном, повернувши останнього до участі в американському форматі перемовин. Неодмінно у цьому США будуть просити підтримку представників ЄС (Haberma & Cormarie, 2024).

Посередництво дає можливість напряму впливати на текст майбутнього мирного договору. Тому США і прагнуть активізувати цей процес, аби мир був заснований за їхніх позиціях, а не Росії, Ірану чи Туреччині. Серед іншого, для Вашингтону було б доцільним внести до тексту договору пункти, які б стосувалися статусу російських миротворців, непорушності кордонів та забезпечення прав і свобод населення. По-перше, перебування російських військових на територіях Вірменії та Азербайджану створює додаткову напругу та посилює вплив РФ на ситуацію в регіоні (Haberma n & Cormarie, 2024). Пункт про припинення дії російської миротворчої місії та виведення військових лягає у канву американського бачення Південного Кавказу та Вірменії з Азербайджаном як важливих транспортних коридорів, які можна використовувати у власних цілях. По-друге, для США важливо, аби Азербайджан і Вірменія поважали територіальну цілісність одне одного. Відповідно такий пункт і його імплементація нівелюють загрозу втрати Єреваном контролю над Зангезурським коридором та може запобігти новій війні. Якщо США все ж вдасться заблокувати російсько-азербайджанський проєкт Зангезурського коридору, то у такому разі створюється можливість для зменшення російської присутності (Haberma n & Cormarie, 2024), а також для включення Вірменії у нову транспортну логістику та з'єднання її з рештою країн, що дозволить поступово вийти з тотальної залежності від РФ.

Як зазначалося вище, США не будуть проявляти надмірну активність у підтримці Вірменії, побоюючись відповіді з боку РФ. Однак деяку підтримку все ж таки вони можуть надавати, зокрема це стосується виплат для біженців з Нагірного Карабаху. Другим моментом може стати продаж озброєння для Вірменії. В умовах, коли Росія не постачає зброю та техніку вірменській армії в товарній кількості, а Азербайджан обходить сусіда за міццю своїх збройних сил завдяки підтримці з боку Туреччини та Ізраїлю, Вірменія опиняється у скрутному становищі в очікуванні нової азербайджанської агресії. Франція та Індія вже допомагають Вірменії переозброюватися, однак цього недостатньо. США також не закриватимуть усі військові потреби, однак допомога може бути

істотною (Haberma & Cormarie, 2024). Надання військової підтримки також можна обміняти на поступки Вірменії в частині закриття маршрутів обходу антиросійських санкцій.

Хоча Азербайджан відновив суверенітет над Нагірним Карабахом, а Вірменія визнала його частиною Азербайджану, це не означає завершення конфлікту між двома країнами. Досі на порядку денному залишається підписання мирного договору, який залежить від кількох чинників. У свою чергу, Вашингтон активно підтримує дипломатичні ініціативи та закликає до завершення насильства. США зацікавлені у регіональній стабільності, оскільки це дає можливість до розвитку економічних проєктів, у підтримку яких готові вкладатися американські компанії. Крім того, настання миру у регіоні може призвести до зменшення контролю РФ над регіональними процесами, що вкладається у стратегічний інтерес США з протидії російському впливу на пострадянському просторі. Тим не менш, США не виходять за межі дипломатії, аби не провокувати нової напруженості у регіоні.

Складна безпекова ситуація на Південному Кавказі не обмежується лише вірмено-азербайджанським конфліктом. Грузія – інша точка на карті регіоні, де тліють збройні конфлікти. Водночас ці конфлікти та внутрішньополітична ситуація в самій Грузії стали можливостями для великих держав проєктувати своє бачення. Що стосується США, то вони займають чітку позицію щодо підтримки суверенітету та територіальної цілісності Грузії, активно допомагаючи їй політично, економічно та у військовому плані. Крім того, Вашингтон намагається надавати підтримку Тбілісі у питанні протидії зовнішньому втручання, зокрема з боку РФ, яка підтримує сепаратизм в країні.

Більш детальну інформацію щодо розвитку конфліктів між грузинами одного боку, та абхазами і осетинами, з іншого боку, в період існування Російської імперії та СРСР, а також про вплив і реакцію Москви у ті часи можна знайти у Розділі 2.

Повноцінний збройний конфлікт між Грузією та Абхазією почався у серпні 1992 року (Jasutis, 2019). Існує кілька версій про його причини. Одна з них стверджує, що грузинська влада прагнула встановити контроль над шляхами, які з'єднували РФ і Грузію. За іншою версією, бої почалися через спробу грузинської армії витіснити прихильників колишнього президента З. Гамсахурдії з Абхазії (Jasutis, 2019). У будь-якому разі це призвело до відкритого збройного протистояння між грузинськими та абхазькими силами за контроль над регіоном. Бої тривали до кінця вересня 1993 року (Jasutis, 2019). У конфлікт активно втручалася Росія, яка паралельно з мирними ініціативами допомагала абхазьким сепаратистам, постачаючи їм озброєння та живу силу. Зрештою сепаратисти Абхазії одержали перемогу у війні, і конфлікт на деякий час було заморожено (Jasutis, 2019). У регіон були введені Колективні сили для підтримки миру в рамках СНД, більшість яких становили саме російські військові.

Ситуація в Південній Осетії також почала ескалюватися з розпадом СРСР. Протягом 1991 року траплялися озброєнні сутички між грузинами і осетинами. Факти загибелі з обох сторін лише посилювали напруженість, а потоки біженців створювали передумови для гуманітарної кризи. Збройний конфлікт між Грузією та Південною Осетією набрав обертів, однак Грузія на той час вже була ослаблена громадянською війною, політичної нестабільністю та конфліктом з Абхазією. Водночас новим президентом Грузії тоді став Едуард Шеварднадзе, який намагався завершити конфлікт на користь грузинських сил, проте втручання РФ не дало цьому статися. Росія змусила Грузію укласти з сепаратистами Південної Осетії Сочинську угоду про врегулювання конфлікту, яка зрештою так і не була виконана. Проте активні бойові дії в регіоні припинилися. Грузія втратила контроль над Південною Осетією (як це сталося і з Абхазією), а РФ лише посилила вплив на цей сепаратистський регіон.

США не відзначилися особливою активністю у ті часи. Водночас, якщо порівняти тодішню політику офіційного Вашингтона щодо Нагірного Карабаху, то у випадку грузинських конфліктів США навіть не стали частиною процесу мирного врегулювання, що демонструвало відсутність бачення у них своєї мети

триматися за Грузію. Однак США все ж позитивно висловлювалися про перемовини щодо відновлення миру і стабільності в регіоні (Rumer та ін., 2017). У перші роки проблеми Грузії не викликали значної зацікавленості з боку американського істеблішменту, оскільки країна не могла запропонувати США серйозних економічних проєктів чи політичних бенефітів. У 1990-х роках Грузія не була економічно стабільною державою і ще не сформувала стійкої політичної системи. Країна переживала численні внутрішньополітичні кризи, зростав рівень корупції. Відсутність значущих економічних проєктів (на відміну від того ж Азербайджану, який був цікавим завдяки покладам вуглеводнів та потенціалу їхнього транспортування до європейських союзників США) також впливала на обмежену зацікавленість США в проблемах Грузії (Rumer та ін., 2017).

Наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років Грузія намагалася знайти вирішення конфліктів дипломатичним шляхом та інтегрувати Абхазію і Південну Осетію, проте цьому часто протидіяла Російська Федерація, яка посилювали зв'язки з сепаратистськими утвореннями. Що стосується розвитку самої Грузії, то вона почала активний рух на Захід, намагаючись інтенсифікувати відносини з ЄС і НАТО (Lowe, 2008).

З часом змінювалося ставлення серед американської влади стосовно політики щодо Грузії та її важливості для Вашингтону. Грузія займає важливе стратегічне положення на Південному Кавказу, знаходячись на перетині торгових шляхів між Європою та Азією. Цей транзитний вузол також почав активно використовуватися як елемент великих економічних проєктів, зокрема у питанні транспортування каспійських нафти та природного газу. Крім вже згаданого проєкту нафтопроводу «Баку-Тбілісі-Джейхан», через територію Грузії також пройшов магістральний газопровід «Баку-Тбілісі-Ерзурум» (Rumer та ін., 2017). З одного боку, це дозволило Грузії отримувати доступні вуглеводні від Азербайджану та стати країною-транзитером, з іншого боку, це вписувалося у стратегічний інтерес щодо обмеження монополії РФ на ринку палива та зменшення залежності країн від російських вуглеводнів. Загалом США почали

сприймати Грузію як ключового партнера на Південному Кавказі та контрбаланса Росії на Кавказі.

У 2003 році в Грузії сталася Революція троянд – «кольорова революція», яка була спровокована фальсифікаціями під час парламентських виборів. Проте серед передумов протестів можна також назвати втому під президентства Едуарда Шеварднадзе, його неефективного управління країною та корупції. Протест виявився успішним: Е. Шеварднадзе пішов у відставку, а новим президентом став прозахідний Міхеїл Саакашвілі. США з ентузіазмом сприйняли Революцію троянд, оскільки це відкривало для них можливість посилити свій вплив на Грузію, а також активніше просувати власний порядок денний, особливо питання демократизації.

З приходом до влади Міхеїла Саакашвілі Грузія стала активно модернізувати власні збройні сили, підлаштовуючи їх під стандарти НАТО, оскільки Грузія прагнула отримати план дій щодо членства у НАТО під час Бухарестського саміту Альянсу (Lowe, 2008), хоча їй це так і не вдалося реалізувати. Крім досягнення критеріїв для вступу до НАТО, цей крок був зроблений для підготовки грузинської армії для потенційного ефективного протистояння зовнішньому агресору. У тренуванні та модернізації грузинської армії брали участь і США, які у 2002 році встановили з Грузією партнерство щодо цього компоненту, яке з роками почали інтенсифікувати (Bushyhead, 2022).

У 2008 році почалося нове загострення ситуації навколо сепаратистських регіонів Грузії, однак головну роль у цьому брала вже сама РФ. На відміну від 1990-х років, на цей раз на Заході почали сприймати посилення російської військової присутності як небезпеку для стабільності в регіоні. У відповідь на російські навчання «Кавказ-2008» грузинські військові разом зі своїми американськими колегами провели власні навчання «Негайна відповідь-2008» (Financial Times, 2008b; Кобаладзе, 2008), ніби тим самим показуючи російським представникам непотрібність посилювати ескалацію конфлікту. Водночас США та партнери не були готові відкрито вступитися за Грузію, побоюючись прямого військового зіткнення з РФ. І цим скористалися в Росії.

Російська інтервенція в Грузію почалася 8 серпня 2008 року. Росія окупувала Абхазію і Південну Осетію, почала захоплювати інші грузинські території, зокрема частину чорноморського узбережжя, та наблизилась до Тбілісі. Президент РФ Дмитро Медведєв назвав цю агресію РФ «операцією з примушення до миру» (Бушуєв, 2018).

Захід намагався зупинити російську агресію. Президент Франції Ніколя Саркозі запропонував план мирного врегулювання конфлікту (Бушуєв, 2018). За «Планом Саркозі», передбачалося відведення військ і початок дискусії щодо статусу Південної Осетії та Абхазії (Бушуєв, 2018). Однак РФ так і не виконала умови домовленостей, залишивши свої війська в сепаратистських утвореннях, та визнала їхню незалежність, що суперечило угодам. У відповідь Грузія розірвала дипломатичні відносини з РФ та вийшла з СНД (Бушуєв, 2018).

Те, як у США та в європейських столицях вкрай слабо відреагувати на грубе порушення Росією міжнародного права та розхитування міжнародного порядку, у подальшому вплинуло на готовність РФ до нових силових операцій та початку більшої геополітичної гри (окупація Криму та частину Донбасу, сирійська кампанія, активізація російських приватних військових компаній в Африці і так далі). Якщо Франція хоча б пропонувала шлях деескалації (який так і не був реалізований успішно), то прямий конкурент РФ за геополітичний вплив у регіоні – США – обмежився суто висловленням протесту щодо агресивних дій РФ (Financial Times, 2008a). На більш ефективні кроки щодо припинення російської агресії Вашингтон не пішов (Smith, 2010). У самих США відбувалася передвиборча гонка за крісло президента, а на зовнішній арені їх більше цікавила ситуація в Іраку та Афганістані, де були задіяні американські військові.

Американській істеблішмент не ризикнув втягуватися у конфлікт 2008 року, побоюючись початку збройного протистояння з самою РФ. Зрештою навіть для багатьох союзників в рамках НАТО сама ідея запрошення Грузії до Альянсу звучала як загроза початку прямого конфлікту з Росією, чого вони хотіли уникнути за будь-яку ціну (Smith, 2010). Неспроможність США припинити російське вторгнення, а також вплинути на позицію своїх європейських

союзників стало наочною демонстрацією слабкості колишнього «світового поліцейського». Водночас Російська Федерація значно посилила свої позиції в регіоні та захистила стратегічні інтереси. Недостатня жорсткість реакції США на російське вторгнення призвела до того, що у Росії успіх на грузинському напрямку розцінили як початок відродження власної сили та лідерства серед пострадянських країн і потенційно за межами регіону. Така підкреслена всездозволеність (наприклад, США із союзниками навіть не змогли домовитися про введення санкцій проти РФ за початок агресії) розв'язала Росії руки для створення нових криз і конфліктів.

Хоча у військовому плані США і не були готовими до втручання, вони вирішили справляти вплив на розвиток Грузії через інструменти «м'якої сили». У Вашингтоні відкрито підтримували політичні та економічні реформи в Грузії, які мали сприяти подальшій інтеграції до ЄС і потенційного приєднання до НАТО. Так, у 2009 році між країнами була підписана «Хартія стратегічного партнерства» (U.S. Department of State, 2009). Крім того, США надавали підтримку Грузії щодо розвитку громадянського суспільства, сприяли впровадженню змін у сферах освіти, правосуддя тощо. Водночас це не могло зупинити посилення російського впливу на Грузію. Москва використовувала політичні та економічні важелі для впливу на Тбілісі. У цьому контексті США не змогли адекватно протидіяти зростаючому російському тиску.

З приходом до влади партії «Грузинська мрія» Грузія почала відходити від зовнішньополітичних пріоритетів, які раніше активно просував президент М.Саакашвілі. Хоча нова грузинська влада продовжувала декларувати відданість інтеграції до ЄС і НАТО, вона також активно працювала над поліпшенням відносин з РФ. Незважаючи на зниження антиросійської риторики, грузинська влада не відмовлявся від євроатлантичних амбіцій. У 2014 році Грузія підписала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, що вітали у Вашингтоні. У сфері безпеки, зокрема у контексті співпраці з НАТО, у 2015 році в Грузії було відкрито спеціальну навчальну програму під назвою «Спільний центр з навчання та оцінки», а американська морська піхота проводила тренування для

грузинських військових (Kelly & Kramer, 2024). Згодом, у 2018 році США відкрили ще одну програму з навчання грузинської армії, аби укріпити оборонні можливості Грузії на випадок нової російської агресії (Kelly & Kramer, 2024). Однак далі «Грузинській мрії» ставало все важче балансувати між РФ і Заходом.

Чим більше грузинська влада ставала проросійською, тим сильніше охолоджувалися відносини зі США. Так, у 2021 році США завершили свої програми з військової підготовки грузинських збройних сил. Грузинський уряд не намагався навіть провести переговори про продовження цієї ініціативи, розуміючи свою залежність від РФ та не бажаючи зайвий раз псувати відносини з Москвою (Kelly & Kramer, 2024). У таких умовах США стали обмежувати контакти з грузинським керівництвом, а натомість почали посилювати зв'язки з неурядовим сектором Грузії, аби допомагати громадянському суспільству стати протидією проросійській «Грузинській мрії».

З посиленням російського впливу грузинське керівництво все більше переймало російські політичні практики та використовувало російські пропагандистські наративи щодо Заходу. Представники уряду та провладної партії неодноразово звинувачували Захід, зокрема США, у провокуванні війни в Україні. Ці заяви відображають зближення політичного дискурсу Грузії з російським. Паралельно з цим уряд Грузії почав посилювати тиск на опозиційні медіа та громадські організації, зокрема через ухвалення закону про «іноземних агентів», який, імовірно, був натхнений аналогічним російським законодавством (EEAS, 2024). Цей крок мав обмежити діяльність прозахідних організацій, які критикують дії уряду. На додачу, грузинська влада ухвалила закон, спрямований на «боротьбу з пропагандою ЛГБТК» (RFE/RL, 2024), що копіює російську політику і суперечить західних цінностям. Ці дії є частиною більш широкої тенденції відступу Грузії від прозахідного вектору.

Щодо економічних аспектів, США мають інтерес у підтримці вільної економічної діяльності в регіоні та нормального транзиту товарів і послуг. Зокрема, США проявляють зацікавленість до проєкту розвитку глибоководного порту в Анаклії (Jones, 2024). Успіх цього проєкту пожвавив би міжнародну

торгівлю та зв'язки між Європою та Азію, а також допоміг би Грузії посилити економічну незалежність від РФ, ставши важливим логістичним хабом. Крім того, це б посилює економічні і політичні зв'язки із західними країнами, включаючи США. Американські посадовці розглядають цей проєкт як важливу частину регіональної стабільності (Jones, 2024). Однак останнім часом спостерігається зменшення інтересу до цього проєкту з боку грузинських урядовців, що, ймовірно, стало результатом тиску Росії. Це ще більше поглиблює залежність Тбілісі від Москви та підриває зв'язки в Вашингтоном.

З проєктом порту в Анаклії Вашингтону не вдалося знайти порозуміння з грузинським керівництвом, однак частково США вдалося домовитися про інвестиції в порт Поті. Через Міжнародну фінансову корпорацію розвитку США вклалися у розширення та модернізацію цього порту, аби він міг приймати більш великі судна та стати хабом для торгівлі з Центральною Азією (DFC, б.д.).

Водночас США скептично ставилися до проєкту побудови залізниці Баку-Тбілісі-Карс, яка проходить територією Грузії. Причиною цьому можна назвати те, що цей маршрут ігнорує Вірменію та не включає її. Потенційно можливо, що таке рішення було ухвалено під впливом вірменського лобі. Президент Азербайджану Ільхам Алієв в одному з інтерв'ю заявляв, США нібито тиснули на грузинське керівництво, аби те не підписувало домовленість про побудову залізниці з Азербайджаном і Туреччиною (RFE/RL, 2025). З одного боку, стає дивним, що США виступили проти цього проєкту, хоча Грузія навпаки отримала б додаткові можливості для виходу на міжнародні ринки в обхід Росії. З іншого боку, можна зрозуміти позицію США, які бачили ситуацію більш глобально та прагнули відновити транспортні коридори та долучити до них Вірменію, тим самим їм вдалося б створити єдину систему на Південному Кавказі.

Водночас не можна не погодитися, що Грузія відіграє одну з ключових ролей у політиці США з диверсифікації транспортних та енергетичних маршрутів в регіоні, що допомагає зменшити залежність Південного Кавказу та європейських країн від російської інфраструктури та контролю Москви над регіональними торговими маршрутами. Одним з ключових проєктів, який має

підтримку з боку США, є Південний газовий коридор, який включає згадані трубопроводи «Баку-Тбілісі-Джейхан» та «Баку-Тбілісі-Ерзурум», а також Трансадриатичний газопровід, який транспортує азербайджанський газ до Європи. Ці проєкти значно послаблюють монополію Росії на постачання енергоносіїв до Європи та дають іншим країнами альтернативу, що вкрай необхідно в умовах геополітичної боротьби з РФ та економічними обмеженнями проти неї. Крім того, Грузія є частиною вже згаданого «Серединного коридору», який перенаправляє торгові потоки через країни Південного Кавказу в обхід РФ. США підтримували створення цього коридору та прагнуть його і надалі посилювати. Для цього Вашингтон інвестував у модернізацію транспортної інфраструктури в Грузії (порт Поті є прикладом такого партнерства США).

Якщо говорити в цілому, то зараз відносини між США та Грузією переживають момент певного занепаду. Допомога Росії з обходом санкцій, звинувачення американської влади у «розпалюванні конфліктів», ухвалення проросійських та антиліберальних законодавчих актів – це все веде до посилення конфронтації між Вашингтоном і Тбілісі. У 2023 році були введені візові обмеження для частини грузинських суддів, яких США підозрювали у корупційних схемах (U.S. Embassy in Georgia, 2023). Ці дії зустріли осуд з боку правлячої партії Грузії, однак знайшли підтримку серед опозиції. У відповідь на ухвалення закону про «іноагентів» у 2024 році та на тлі масштабних антиурядових протестів, які силою розганялися владою, США оголосили про перегляд відносин з Грузією (Lukiv, 2024). Вони неодноразово висловлювали стурбованість зростанням антизахідної риторики та проросійських поглядів грузинського керівництва. Американські посадовці вказували на потенційні негативні наслідки для збереження стратегічного партнерства між країнами, якого було досягнуто ще за часів М. Саакашвілі, наголошуючи, що окремі законодавчі ініціативи Грузії можуть навіть підірвати євроатлантичну інтеграцію країни. Деякі грузинські посадовці вже потрапили під санкції за підірив демократії в Грузії, але список відкритий, тому все буде залежати від того, чи зупиниться уряд «Грузинської мрії», або ж координатору США з санкційної

політики все ж доведеться просувати нові персоналі на включення до санкційних списків. Також Пентагон заморозив військове партнерство з Грузією (U.S. Department of Defense, 2024): були відмінені спільні військові навчання та призупинено фінансування оборонного сектору Грузії (Chedia, 2024), що можна розцінити як спробу натиснути на «Грузинську мрію» задля перегляду зовнішньополітичних орієнтирів.

США все ж ще зберігають вплив на Грузію через економічну та технічну допомогу та частково через безпекову кооперацію, однак між країнами відчувається ерозія довіри. У свою чергу, цим користується Москва, посилюючи зв'язки з грузинським урядом. Російський капітал, медіа та політичний істеблішмент підтримують антизахідну риторику грузинського уряду, а потенційно є й одними з бенефіціарів цього процесу.

Водночас США не готові так легко віддавати Грузію. Вони обрали стратегію підтримки та розвитку контактів з опозиційним рухами та організаціями громадянського суспільства. Офіційний Вашингтон і надалі фінансує проекти, спрямовані на підтримку демократії та верховенства права, намагаючись протистояти російському впливу. Таким чином США мають на меті допомогти появі альтернативи проросійській «Грузинській мрії», яка буде готова розвернути країну від РФ до Заходу.

Висновки до Розділу 3

Геополітична стратегія США на пострадянському просторі базується на принципах підтримки демократичного розвитку, економічної інтеграції країн до західних структур та обмеження впливу РФ. США застосовують широкий спектр інструментів (військове та політичне партнерство, санкційний тиск, економічну підтримку, гуманітарні проекти) заради забезпечення стабільності регіону, захисту інтересів США, підтримки суверенітету та зменшення залежності країн колишнього СРСР від Росії, а також їхньої інтеграції в євроатлантичний простір.

Наразі можна сказати, що Україна стала пріоритетним напрямком американської геостратегії на пострадянському просторі, враховуючи ситуацію з російською збройною агресією. Для Росії війна в Україні є частиною її протистояння із Заходом, а тому США не можуть не реагувати на це. Відносини між офіційними Вашингтоном і Києвом з самого початку незалежності України рухалися у бік стратегічних, водночас на своєму шляху були перешкоди, пов'язані з російським деструктивним втручанням, політичною нестабільністю і слабкістю політичних інститутів самої України. Водночас офіційний Вашингтон з часом прийшов до висновку, що підтримка України є можливістю балансувати вплив РФ та протидіяти надмірному посиленню Москви, яке могло зашкодити інтересам США. Після анексії Криму Росією та початку збройної агресії 2014 року США значно інтенсифікували відносини з офіційним Києвом, розширюючи військову допомогу, підтримуючи демократію та реформи в Україні, а також надаючи дипломатичну підтримку та вчиняючи санкційний тиск на РФ. США є головним донором військової, економічної та гуманітарної допомоги для України, що, крім зміцнення спроможності України, спрямоване і на стратегічне виснаження РФ та посилення американської позиції в регіоні.

Білорусь залишається викликом для американської політики через комплексні міцні зв'язки Мінська з Москвою, що обмежує можливості США для взаємодії з Білоруссю. Водночас американський істеблішмент підтримує контакти з опозиційними прозахідними демократичними рухами, особливо після протестів 2020 року. Вони надали підтримку опозиції, яка перебуває в екзилі, та запровадили санкційні обмеження проти режиму Лукашенка за порушення прав людини та масштабні репресії, а після 2022 року – і за співучасть Білорусі в агресії РФ проти України. Своїми кроками США прагнули змусити режим Лукашенка переглянути свої дії, однак через міжнародну ізоляцію з боку Заходу Білорусь почала сильніше дрейфувати в бік посилення зв'язків з Росією. Наразі у США немає значних важелів впливу на ситуацію в країні, оскільки залежність Білорусі від РФ є високою, однак Вашингтон може використовувати інструмент

санкцій як предмет торгу для нормалізації відносин з Мінськом, що може призвести до її певного відходу від критичної залежності від РФ.

Киргизстан можна назвати прикладом прагматичної політики США, яка поєднує економічну та гуманітарну підтримку з обережною дипломатією, щоб зберегти свої позиції в умовах суперництва з РФ та Китаєм. Довгий час політика США в Киргизстані базувалася на підтримці демократичних інституцій та економічного розвитку, однак з часом американський вплив почав зменшуватися через певну ерозію довіри між США, з одного боку, та владою і суспільством Киргизстану, з іншого. Закриття американської авіабази в Манасі стало символом зменшення статусу США. Однак остаточно вони не вийшли з регіону, переорієнтувавшись у взаємодію через гуманітарні ініціативи та «м'яку силу», хоча рівень залученості США все ж поступається присутності РФ.

Американські інтереси є і на Південному Кавказі, де США намагаються бути активними у вирішенні регіональних проблем. Довгий час Грузія була одним з головних регіональних партнерів. Офіційний Вашингтон підтримував політичний вектор Грузії (особливо після Революції троянд 2003 року), надавав економічну і гуманітарну допомогу, сприяв посиленню грузинської армії в умовах загрози з боку РФ. Грузія була однією з ланок для стримування російського впливу в регіоні. Водночас США не змогли загасити сепаратистські конфлікти в Грузії, які підживлює Росія. Крім того, грузинське керівництво почало певний дрейф у бік встановлення більш прагматичних відносин з РФ, що стало викликом для США, вирішення якого їм ще доведеться шукати.

У випадку вірмено-азербайджанського конфлікту варто підкреслити, що хоча американська сторона тривалий час намагалася грати роль нейтрального та дещо віддаленого посередника у вирішенні цього конфлікту, ситуація між Вірменією та Азербайджаном завжди залишалася у полі зору Вашингтону. США підтримували мирне врегулювання, виступаючи за діалог між Єреваном і Баку без втручання Москви, яка грає на протиріччях між ними. США також розвивали і двосторонні відносини з ними. Азербайджан завжди був цікавим завдяки енергетичним проєктам, хоча останнім часом відносини між Вашингтоном і Баку

дещо охолонули. Щодо відносин з Вірменією, то можна сказати, що США розуміють значну залежність країни від Москви, водночас вони не полишають спроби встановити міцні контакти, зокрема завдяки роботі вірменського лобі. У США підтримують демократичні зміни у Вірменії та її інтеграцію у міжнародні транспортні коридорі. Зменшення уваги Росії на Південний Кавказ після 2022 року та певне охолодження відносин між Москвою та Єреваном відкрили для Вашингтона можливість зміцнити вплив на Вірменію та перейти до поступового виведення країни з критичною залежності від Росії.

Політика США на пострадянському просторі є багатовекторною та має довгостроковий характер. Вони прагнуть зберегти статус та розширювати вплив через політичну підтримку країн, просування демократичних реформ і спільних економічних ініціатив, військове співробітництво та розвиток транспортних коридорів в обід РФ. Однак досить часто успішність реалізації стратегії США залежить від політичної ситуації в країнах регіону, інтенсивності втручання РФ, змін у внутрішній та зовнішній політиці всередині самих США тощо. Сполучені Штати Америки продовжують суперництво з РФ за вплив у регіоні, проте ця боротьба часто залежить від міжнародної кон'юнктури та трансформацій в самих країнах пострадянського простору.

ВИСНОВКИ

1. Проведений аналіз стратегічних зовнішньополітичних документів Сполучених Штатів Америки і Російської Федерації дозволив визначити основні цілі, підходи та інструменти впливу, якими вони користуються під час реалізації політики щодо країн пострадянського простору. Вивчення таких матеріалів дозволяє зрозуміти загальну логіку їхніх дій, а також динаміку американсько-російського суперництва. Документи відображають фундаментальні відмінності у підходах держав до співпраці з регіоном та участі у місцевих процесах. Якщо у РФ мають намір зберегти контроль і домінування на пострадянському просторі, вважаючи його зоною своїх привілейованих інтересів, то у США розглядають регіон радше як простір для поширення демократії, економічного співробітництва та протидії авторитарному впливу Росії.

Основні положення зовнішньополітичної доктрини РФ базуються на зусиллях із втримання країн колишнього СРСР у межах власної орбіти. Серед іншого, наскрізною темою російських стратегічних документів є рух світу до багатополлярності, при якій Росія має стати одним з ключових центрів сили. Остання версія Концепції зовнішньої політики РФ приділяє особливу увагу відносинам з пострадянськими країнами, оскільки вони є зоною її ключових інтересів. Що важливо, у Концепції зазначається курс на протидію західному впливу, який становить загрозу життєво важливим інтересам офіційної Москви та який може призвести до руйнування російського домінування. Поряд з питанням забезпечення безпеки та гарантування інтересів в умовах протистояння Заходу підкреслюється також важливість укріплення позицій РФ через залучення країн регіону до економічних проєктів, зокрема інтеграційних, на кшталт ЄАЕС, а також використання гуманітарної складової у відносинах, що корелюється з намірами захисту російськомовного населення та підтримки російської культури. Стратегія національної безпеки Російської Федерації доповнює пріоритети Москви у відносинах з країнами колишнього СРСР,

зокрема у ній підкреслено важливість протидії «деструктивному впливу США» та посилення співпраці і контролю над регіоном через ЄАЕС і ОДКБ. Крім того, політична еліта Росії звинувачує офіційний Вашингтон у втручанні в регіональні процеси та оголошує про наміри власноруч забезпечувати безпеку в регіоні. РФ хоче зберегти лідерство через політичні та економічні механізми, м'яку силу та активну протидію впливу США і країн НАТО.

На відміну від Росії, американський істеблішмент розглядає пострадянський простір як важливий геополітичний регіон, де необхідно підтримувати демократію та протистояти авторитарним тенденціям. США прямо декларують намір ослабити вплив РФ та посилити контакти з країнами регіону для їхньої інтеграції до американських проєктів та ініціатив. У Стратегії національної безпеки згадується про Росію як країну, яка дестабілізує міжнародний порядок та яка становить загрозу глобальній безпеці. Крім того, у США зголошуються підтримувати суверенітет країн пострадянського простору та їхню економічну спроможність, а також у документі наголошується на важливості допомоги з інтеграцією країн до європейського співтовариства як засобу досягнення стабільності та зменшення російського впливу. Офіційний Вашингтон має намір посилювати контакти з пострадянськими країнами через дипломатію, економічну допомогу, санкційний тиск та підтримку гуманітарних ініціатив. У Стратегії національної оборони США додатково підкріплюється теза про важливість протидії російським загрозам, посилення співпраці з членами НАТО для стримування РФ та про необхідність активної підтримки країн, які протистоять російській агресії. Загалом відчувається розуміння, що конкуренція з РФ у регіоні має довгостроковий характер, оскільки стратегічні документи фіксують протилежні інтереси, а бачення США на регіон значно контрастує з російськими намірами, що кидає виклик для Вашингтона.

2. Американсько-російське суперництво на пострадянському просторі відбувається через комплекс політичних, економічних, безпекових і гуманітарних механізмів. Обидві країни використовують як традиційні інструменти зовнішньої політики (дипломатію, військовий вплив, економіку),

так і сучасні методи, зокрема м'яку силу та інформаційний вплив. Так, США орієнтовані на підтримку демократичних реформ, посилення співпраці країн регіону з євроатлантичними структурами, увагу до прав людини та ліберальних цінностей, при цьому вони мають намір обмежити вплив РФ. Росія, навпаки, працює над збереженням домінуючого статусу через підтримку проросійських елементів та недемократичних режимів, політичний тиск і втручання у внутрішні процеси країн, а також над недопущенням проникнення іноземного впливу.

На думку автора, одним з ключових аспектів суперництва є боротьба за політичний вплив. З одного боку, російська влада використовує як двосторонню дипломатію, так і механізми регіональної інтеграції (ОДКБ, ЄАЕС, Союзна держава) для підтримки лояльності місцевих режимів та запобігання втягуванню країн регіону в орбіту Заходу. Вашингтон, зі свого боку, надає підтримку прозахідним елітам та урядам, впливає на демократичні процеси через підтримку реформ та розвиток громадянського суспільства. У країнах, де не утвердилися проєвропейські та проамериканські режими, США підтримують опозиційні рухи, а також можуть виступати посередниками у врегулюванні криз.

У військовому плані офіційний Вашингтон налаштований зміцнювати обороноздатність партнерів (України та Грузії) через постачання зброї та проведення спільних військових навчання, зокрема, для ефективного стримування російського експансіонізму. Росія ж активно використовує силу як інструмент досягнення геополітичних цілей (наприклад, у цю логіку вписується початок війни проти України), використовує «заморожені конфлікти» для реалізації своїх інтересів і зберігає військову присутність у низці країн (військові бази в Киргизстані, Вірменії та на окупованих частинах Грузії та України).

Важливим елементом суперництва є економічний вимір. Російська Федерація намагається зберегти економічну залежність пострадянських країн через торгіву та енергетичну політику. Так, Москва використовує нафту і газ як засоби тиску на уряди країн, застосовує інструмент кредитування для посилення залежності тощо. Наприклад, російська влада роками субсидувала економіку Білорусі через знижені ціни на нафту і газ, чим утримувала країну в залежності,

а у випадку Вірменії отримала контроль над ключовими підприємствами (Росія контролює електричні системи Вірменії, її залізницю, розподіл газу в країні, а також бере участь у роботі Вірменської АЕС) дозволяв Москві мати важелі тиску на уряд у Єревані. У США, навпаки, працюють над зменшенням залежності країн від РФ. Офіційний Вашингтон допомагає країнам диверсифікувати свої економічні зв'язки. США просувають великі інфраструктурні проєкти в регіоні, такі як альтернативні коридори в обхід Росії, розбудова портової інфраструктури (у грузинських Поті та Анаклії). Вони також сприяють диверсифікації енергетичних поставок (розвиток нафтової галузі в Каспійському басейні, допомога з розбудовою трубопровідної інфраструктури в обхід РФ тощо). США використовують санкційний механізм як спосіб стримування російського впливу в регіоні та зниження потенціалу Росії до активної геополітичної гри.

Протистояння між Сполученими Штатами Америки та Російською Федерацією відбувається і через застосування м'якої сили. Американська сторона підтримує організації громадянського суспільства та гуманітарні ініціативи, спрямовані на поширення західних демократичних цінностей. Крім того, вони не залишаються осторонь інформаційного протистояння: ведеться активна інформаційна кампанія через фінансування регіональних філій своїх інформаційних агентств (зокрема, Радіо Свободи) та незалежних локальних медіа, через розвінчування російських наративів і зміцнення інформаційної безпеки країн-партнерів. У той же час у РФ працюють над дискредитацією Заходу в очах населення, просуває вигідні проросійські наративи, підтримують діяльність проросійських медіаресурсів та активно, а часом і агресивно, просувають концепцію «русского міра», якою Росія намагається ще сильніше забезпечити домінування в регіоні.

3. Економічні та гуманітарні інструменти є важливими елементами та засобами суперництва США та РФ. Враховуючи, що відкрите військове протистояння між ними в регіоні є малоімовірним (за винятком України, де Росія є стороною конфлікту та розглядає його також і як боротьбу проти Заходу), обидві країни у геополітичній конкуренції часто використовують економічні

ініціативи, енергетику та згадану м'яку силу для зміцнення позицій у країнах колишнього СРСР.

Американська влада застосовує різні інструменти, які покликані як послабити російський вплив, так і покращити свій статус. Через державні агентства і міжнародні інституції вони допомагають країнам регіону з втіленням реформ, які спрямовані на демократизацію та економічну стійкість, що допомагає зменшувати залежність від РФ. Крім того, США беруть участь в економічних проєктах, які мають посилювати автономність країн колишнього СРСР та робити їх більш стійкими. Так, мова йде про альтернативні способи транспортування вуглеводнів, нові логістичні маршрути в обхід РФ, такі як Серединний коридор, інвестиції у розвиток інфраструктури тощо. Також значну увагу офіційний Вашингтон приділяє гуманітарній політиці, яка має посилити американський вплив, посилити імідж та зменшити втручання РФ. Частина цих ініціатив спрямована на підтримку громадянського суспільства (надається підтримка у сфері захисту прав людини, боротьби з корупцією, законодавчих змін), освітніх програм (Fulbright, FLEX, Open World та інші). Донедавна США активно допомагали незалежним місцевим медіа з фінансуванням, аби створити альтернативу контролюваному місцевою владою інформаційним ресурсам та російській пропаганді.

У цей же час, у Росії намагаються зберегти та навіть посилити економічну залежність пострадянських країн, використовуючи різні механізми. Серед них можна виділити ЄАЕС, який РФ позиціонує як альтернативу західним інтеграційним об'єднанням та який дозволяє Москві мати істотний вплив на економічну політику та зовнішньоекономічну діяльність країн-членів, у чому їй сильно допомагає асиметричність цього Союзу. Крім того, завдяки цьому проєкту РФ налагодила шляхи обходу західних санкцій. Важливими елементами російської економічної політики в регіоні є фактор міграції (значна кількість жителів Центральної Азії працюють в РФ, що дає додаткові важелі), а також енергетична залежність (російська влада використовує постачання вуглеводнів як геополітичну зброю, намагаючись примушувати країни до лояльності в обмін

на дешеві ресурси). РФ проявляє активність і у частині використання гуманітарних інструментів. Російське керівництво підтримує численні проросійські партії та рухи, використовує федеральні агентства (як Росспівробітництво та Фонд «Русский мір»), які просувають російську культуру та формують відповідні наративи, а також через сильний медіавплив (російські та проросійські медіа) перебудовує суспільну думку на свою користь. США і РФ не втратили можливості посилити свої позиції та зміцнити авторитет під час пандемії COVID-19, допомагаючи країнам регіону подолати наслідки поширення хвороби через завезення вакцин, засобів індивідуального захисту, медичного обладнання та через фінансування витрат на підтримку економіки. Обидві держави використовують економіку та м'яку силу заради посилення своїх позицій в регіоні, водночас цілі їхніх політик різні: якщо у РФ прагнуть посилити контроль та залежність, то у США мають намір обмежити домінування Росії та посилити власні зв'язки з країнами регіону.

4. Країни колишнього СРСР традиційно залишаються пріоритетним напрямком зовнішньополітичної стратегії РФ. Для неї важливим є утримання країн у зоні своїх геополітичних інтересів. Для цього вона використовує різний спектр інструментів: від політичного тиску до застосування військової сили.

Так, Україна стала ключовою країною, навколо якої РФ веде активну боротьбу за відновлення домінування в регіоні. Протягом десятиліть російська влада використовувала для цього різні механізми: політичний тиск на українське керівництво, економічні та торгові війни, енергетичний чинник, підтримку проросійських партій і рухів, інформаційний вплив та гібридні методи боротьби, а також повноцінне військове вторгнення, яке стало апофеозом російських спроб закріпити Україну у сфері впливу. Крім того, війна в Україні розглядається офіційною Москвою як елемент більш глобального протистояння зі США за лідерство та початок зміни міжнародного порядку.

На відміну від України, Білорусь опинилася у стані критичної залежності від РФ, особливо це стало помітно після протестів 2020 року, коли режим Лукашенка втратив можливість балансувати між Росією та Заходом. За кілька

десятиліть РФ вдалося зробити Білорусь надзвичайно залежною в економічному та енергетичному плані. Крім того, Москва наростила військовий вплив у Білорусі, посиливши контроль над білоруськими збройними силами, розмістивши власне ядерне озброєння, а також РФ використала територію цієї країни для атаки на Україну, що демонструє розмивання білоруського суверенітету. Останніми роками посилюється залежність і Киргизстану від РФ. Якщо раніше офіційний Бішкек мав можливість балансувати вплив Росії завдяки американській присутності, то наразі Киргизстан став більше дрейфувати у бік інтенсифікації відносин з Москвою. У випадку Киргизстану російська сторона використовує кілька методів посилення своїх позицій, а саме: політичне втручання (переймає усе більше російських правових норм та стиль управління), фактор військової присутності (Росія має військову базу у Канті, яка є одним з елементів її безпекової політики в Центральній Азії, та через систему ОДКБ посилює формат колективної безпеки, зокрема у питанні ПВО), економічний тиск (РФ використовує залежність Киргизстану від торгово-економічних зв'язків, грошових переказів трудових мігрантів та економічних проєктів, які є важелями впливу на Бішкек) і гуманітарний чинник (РФ надала підтримку Киргизстану під час пандемії COVID-19, що позначилося на її статусі).

Активна Росія у проєктуванні впливу і на Південному Кавказі. Так, у випадку конфлікту за Нагірний Карабах російська сторона намагалася одночасно виступати і як посередник у врегулюванні конфлікту, так і союзник Вірменії, однак останні події дещо змінили цю конфігурацію. Якщо у попередні роки у Російській Федерації використовували прагматизм у відносинах з Азербайджаном та нарощували політичну та економічну залежність Вірменії, то після Другої карабаської війни та російського вторгнення в Україну вони почали активніше працювати з Баку, фактично нівелюючи інтереси вірмен у питанні врегулювання конфлікту, що, у свою чергу, призвело до кризи довіри між Москвою та Єреваном і дрейфу Вірменії в бік зменшення російської присутності. У випадку Грузії РФ використовує підтримку сепаратизму як важелів тиску на політичне керівництво та стабільність в країні. Останнім часом Росії вдалося

встановити відносини з проросійськими силами у владі країни, завдяки чому Москва гальмує євроатлантичну інтеграцію Грузії та посилює економічну та енергетичну залежність країни від РФ.

5. Водночас геополітична стратегія США щодо країн пострадянського простору спрямована на обмеження і зменшення російського впливу, сприяння розвитку демократії та інтеграції цих держав до світової економіки та частково до євроатлантичних структур.

Україна стала пріоритетним напрямком зовнішньої політики США в регіоні, особливо після 2014 року. Хоча у перші роки після встановлення контактів між Вашингтоном і Києвом відносини між країнами не були стабільними, з середини 2000-х років американська сторона почала більше уваги приділяти досягненню стабільності та посиленню спроможності України, особливо в питаннях протидії російському деструктивному впливу. Після початку російської агресії американські урядовці активніше почали підтримувати Україну, розглядаючи її як ключовий форпост у стримуванні РФ та її експансіонізму. Беручи до уваги важливість геополітичного протистояння Росії та обмеження її впливу, офіційний Вашингтон активно сприяє демократичним реформам в Україні, підтримує громадянське суспільство, боротьбу з корупцією, розвиток сталих інституцій, а також надає значну дипломатичну підтримку, макрофінансову та військову допомогу для ефективного протистояння Росії. Офіційний Вашингтон використовує російсько-український конфлікт для загального ослаблення РФ та недопущення становлення її регіональної гегемонії, яка загрожує інтересам США.

У цей же час вплив США на Білорусь є обмеженим, враховуючи високу залежність країни від Росії. Десятиліттями Вашингтон прагнув досягти демократизації Білорусі, чому активно протистояв режим Лукашенка, який мав підтримку з боку РФ. Хоча у певні періоди американсько-білоруські відносини переживали потепління, після протестів 2020 року режим Лукашенка опинився під тотальним впливом Росії. Американський істеблішмент намагався через підтримку білоруської опозиції та введення санкцій змінити політику Мінська,

проте це не мало успіху, а міжнародна ізоляція Білорусі лише призвела до посилення позицій РФ в країні. Дещо схожа ситуація у Киргизстані. Якщо на початку відносин США мали сильні позиції в Киргизстані та могли впливати на політичну еліту країни, то внаслідок низки прорахунків Киргизстан опинився в зоні обмеженого впливу Вашингтону. Хоча і політичні контакти дещо ослабли та США були змушені закрити військову базу в Манасі (зокрема і через тиск РФ на Бішкек), Сполучені Штати Америки все ж не пішли остаточно з Киргизстану та почали впливати на політичну ситуацію через інші інструменти, зокрема вони налагодили зв'язки з місцевим громадянським суспільством, підтримуючи громадські організації та незалежні медіа, просувають освітні програми та гуманітарні ініціативи, активно допомагали країні провести імунізацію та подолати наслідки пандемії, а також використовують багатосторонні форми співробітництва, аби більш обережно впливати на Киргизстан та протидіяти РФ.

У конфлікті між Вірменією та Азербайджаном влада США займає обережну позицію, паралельно намагаючись зменшити вплив РФ. Вони намагаються балансувати між співпрацею з Азербайджаном, який є цікавим для Вашингтону завдяки можливостям видобутку та транспортування вуглеводнів як альтернативи російським та прокладанню транспортних коридорів, та розвитком партнерства з Вірменією, щодо якою з'явився шанс у США послабити вплив РФ та допомогти їй інтегруватися у західні структури. При цьому Сполучені Штати Америки намагаються досягти мирного врегулювання конфлікту, не допускаючи надмірного посилення впливу РФ на цей процес, оскільки Росія використовує конфлікт у власних цілях, які протирічать інтересам США. Інша справа – Грузія, яка є одним з ключових партнерів Вашингтона у регіоні. У США активно підтримують країну в її євроатлантичних прагненнях (хоча цей процес дещо гальмується через істотний вплив РФ на грузинське керівництво) та сприяють реформам у сфері безпеки для посилення захисту Грузії від Росії. Незважаючи на охолодження відносин між Тбілісі та Вашингтоном на тлі часткового проросійського розвороту та антизахідної риторики нинішнього грузинського

керівництва, у США не відмовляються від підтримки Грузії, вважаючи її важливим елементом у стратегії обмеження впливу РФ на Кавказі.

6. Головними чинниками, які визначатимуть подальше американсько-російське суперництво, можна назвати ситуацію з війною в Україні, зміни у політичному керівництві США, економічну ситуацію в РФ, а також вплив третіх сторін, наприклад Китаю чи Туреччини. Зміна кожного з чинників може призвести до трансформації ситуації та вплинути на динаміку геополітичної конкуренції. Прихід до влади Дональда Трампа вже відзначився початком точкового відновлення комунікації між США та РФ, а також пошуком мирного врегулювання російсько-українського конфлікту. Успіх або провал мирних ініціатив нової американської адміністрації однозначно призведе до пертурбацій в ситуації на пострадянському просторі та конкуренції США і РФ.

Водночас можна зробити припущення, що одним з ключових векторів їхнього суперництва стане подальша безпекова ситуація в регіоні. Скоріше за все, американська сторона і надалі підтримуватиме Україну та Грузію як ключових країн, які допомагають послабляти російський вплив, через надання військової та економічної допомоги та збереження санкційного режиму проти Росії. Частина пострадянських країн вже почала переоцінку відносин з Росією (наприклад, Вірменія), що запустить процес зменшення контрольованості з боку Москви, вигоду від чого отримають США, зміцнюючи при цьому зв'язки з такими країнами та посилюючи свій статус. У відповідь російська влада продовжить гібридні методи впливу, зокрема застосовуватиме пропаганду та дезінформацію, влаштовуватиме політичну дестабілізацію, підтримуватиме проросійські сили та використовуватиме заморожені конфлікти для посилення своєї позиції та забезпечення інтересів, намагаючись не допустити обмеження своєї активності в регіоні та протидіяти зростанню впливу інших акторів (наприклад, останнім часом істотно активізувався Китай, який інтенсифікує відносини з країнами Центральної Азії, зокрема з Киргизстаном, що кидає додатковий виклик традиційному домінуванню Росії в регіоні).

Ще одним важливим напрямом конкуренції залишиться економічне протистояння. США разом з партнерами потенційно сприятимуть сильнішій інтеграції пострадянських країн в глобальну економіку, зменшуючи залежність від РФ та розвиваючи альтернативні транспортні коридори (у тому числі у питанні постачання вуглеводнів). У свою чергу, у Російській Федерації будуть намагатися компенсувати втрати через активізацію співпраці в рамках ЄАЕС та з країнами Глобального Півдня. Істотне значення і надалі відіграватиме інформаційне та ідеологічне протистояння. Російська влада навряд чи скасує практику просування антизахідної риторики для впливу на суспільну думку в пострадянських країнах, а США з партнерами, у відповідь, посилюватимуть цифрову безпеку для протидії російським дезінформаційним кампаніям.

Можна підсумувати, що суперництво між США та РФ на пострадянському просторі залишатиметься висококонфліктним у найближчі роки. Протистояння так само буде зачіпати сфери безпеки, економіки, інформаційний простір та гуманітарні ініціативи, а від рівня суперництва залежатиме стабільність не лише в регіоні, а й у всій глобальній системі міжнародних відносин.

На тлі американсько-російського геополітичного суперництва Україна має проводити активну роботу зі зміцнення власних позицій та посилення суб'єктності задля збереження інтересу США щодо України та поглиблення американсько-українського стратегічного партнерства. У цьому контексті можна запропонувати кілька ключових заходів:

- ***Посилення військово-політичної співпраці між США та Україною***, що є ключовим елементом забезпечення довгострокової безпеки нашої держави. Україна має добиватися надійних і реальних гарантій безпеки від США в рамках міжнародних домовленостей про припинення бойових дій та потенційного завершення чи замороження російсько-українського збройного конфлікту задля відвернення можливого сценарію нової російської агресії проти України. Враховуючи, що у США немає одностайної підтримки членства України в НАТО, українському керівництву варто розглядати також альтернативні варіанти посилення оборонного партнерства зі США.

Одним з варіантів може стати розширення вже існуючої Двосторонньої безпекової угоди між Україною та Сполученими Штатами Америки, яка була укладена 13 червня 2024 року. На базі цієї угоди можна підготувати поглиблений договір про розширення оборонного співробітництва між країнами, а також зазначити юридичні зобов'язання Вашингтона надавати військову, технічну та фінансову допомогу у разі ескалації загроз з боку Росії. На відміну від поточних домовленостей, нова угода має бути ратифікована парламентами обох держав задля посилення її ваги та забезпечення захисту від політичних ризиків.

Ще одним можливим шляхом може бути робота над наданням Україні статусу основного союзника поза НАТО, подібно до Ізраїлю, Японії чи Південної Кореї. Отримання цього статусу значно розширило б можливості військово-технічного партнерства, включно зі спрощеним доступом до американських оборонних технологій, проведенням спільних оборонних програм та отриманням фінансової підтримки на закупівлю обладнання.

- ***Поглиблення американсько-українського партнерства в секторі енергетики.*** В умовах руйнування української енергосистеми через ракетно-дронові удари з боку РФ, Київ має активізувати взаємодію зі США у питаннях відновлення, побудови та модернізації об'єктів електричної генерації. В Україні вже є приклад подібної співпраці через агентство USAID у контексті допомоги з відновленням енергооб'єктів після руйнувань чи запуску газотурбінних систем. Залучення США до процесу відновлення енергосистеми України може як допомогти Україні позбутися дефіциту електроенергії, так і розширити номенклатуру економічної співпраці з американськими партнерами. Крім того, продовжується співробітництво з американською компанією Westinghouse у частині постачання палива на українські АЕС замість російського.

Перспективними напрямками співпраці можуть бути впровадження в Україні малих модульних реакторів (які дозволять забезпечити стійкість енергосистеми України та її децентралізацію), розвиток альтернативних джерел енергії, запровадження передових систем зі зберігання електроенергії, закупівля американського скрапленого газу через порти на Балтійському морі тощо.

Окремої уваги заслуговує питання модернізації української ГТС, особливо у контексті переговорів між США та РФ щодо можливого відновлення транспортування газу до Європи після припинення бойових дій в Україні. Ведуться розмови про відновлення роботи російського Північного потоку-2, яким можуть керувати американські компанії. Україна може запропонувати США створити консорціум щодо управління українською ГТС, яка дозволяє транспортувати в рази більша газу, ніж через Північні потоки. У разі успіху Вашингтон отримає додатковий інтерес збереження присутності в Україні.

- *Розширення економічного співробітництва між Україною та США.* Посилення економічної кооперації між країнами може допомогти Україні з післявоєнним відновленням. Одним з ключових напрямів може бути укладення великої ресурсної угоди, яка передбачатиме більш тісну співпрацю у сфері видобутку та постачання критично важливих ресурсів, зокрема рідкоземельних матеріалів, титану, літію та інших стратегічних елементів, які мають високу цінність для американської промисловості. Це дозволить Україні залучити інвестиції у сектор видобутку та переробки корисних копалин. Ще одним перспективним напрямком є залучення американських компаній у розвиток портової інфраструктури України через механізм концесії, що може сприяти підвищенню ефективності роботи портів, збільшенню обсягів торгових операцій та покращенню логістичних можливостей України.

Важливо також створювати сприятливі умови для залучення американських інвесторів, зокрема в аграрний сектор (де американські компанії можуть брати участь у переробних підприємств та розширенню експортних можливостей), ІТ-сектор (завдяки потужному українському кадровому потенціалу) та в інфраструктурні проекти (зокрема у процеси відновлення після війни та будівництва нових об'єктів, що має критичне значення для економічного розвитку країни). Крім того, Україна має ініціювати створення спільних підприємств з американськими оборонними компаніями, наприклад, як Lockheed Martin чи Raytheon. Досвід створення таких підприємств Україна вже має (наприклад, співпраця Укроборонпрому з німецьким концерном

Rheinmetall), а присутність американського капіталу в українській економіці збільшить зацікавленість Вашингтона у підтримці Києва. Для цього також можна запровадити спеціальні економічні зони для американських компаній.

Окремо варто враховувати торговельні обмеження США, запроваджені за часів адміністрації Дональда Трампа, які були введені у рамках політики економічного протекціонізму. Відповідно офіційному Києву варто докласти дипломатичних зусиль для перегляду торговельних домовленостей між країнами та створення сприятливіших умов для експорту українських товарів на американський ринок.

- **Координація дипломатичних зусиль.** Україна може брати активнішу участь у трансатлантичних відносинах, запропонувавши США стати їхнім ключовим партнером у ЄС (про інтеграцію України до якого немає заперечень у партнерів), частково перебравши на себе функції, які виконувала Велика Британія до Brexit. Це дозволить Києву посилити свою геополітичну вагу, а також сприяти зміцненню єдності між США та ЄС. Україна може запропонувати США створити на Чорному морі новий альянс, який об'єднав би разом Україну, Туреччину, Грузію, Румунію та Болгарію (за підтримки Вашингтону) для стримування РФ в регіоні.

Крім того, важливим напрямком є розширення української дипломатичної присутності у Сполучених Штатах Америки через підтримку культурних ініціатив, активізацію української діаспори та співпрацю з американськими аналітичними центрами. Це сприятиме формуванню стійкої проукраїнської позиції в американському політикумі та суспільстві, що особливо важливо для довгострокового партнерства між країнами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аккулы, С.-Х. (2010, 17 травня). *Адекватна ли политика Вашингтона в Центральной Азии ценностям, за которые он ратует?* Радио Азаттык. https://rus.azattyq.org/a/whitehouse_central_asia_/2042571.html
2. Аккулы, С.-Х. (2012, 28 березня). *Как Казахстан, Украина и Беларусь отдавали арсеналы.* Радио Азаттык. https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan_nuclear_weapon_russia_ukraine_belarus/24529885.html
3. Аксенов, П. (2020, 11 листопада). *Почему Азербайджан выиграл войну в Карабахе? Отвечают военные эксперты - BBC News Русская служба.* BBC News Русская служба. <https://www.bbc.com/russian/features-54900906>
4. Александров, О., Борділовська, О., Веселовський, А., Гриценко, А., Каракуц, О., Орлик, В., Паламарчук, М., Ус, І., & Ярмоленко, В. (2024, 20 травня). *Держави Центральної Азії в контексті конкуренції світових акторів після початку широкомасштабного вторгнення Росії в Україну.* Національний інститут стратегічних досліджень. <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/derzhavy-tsentralnoyi-aziyi-v-konteksti-konkurenciyi-svitovykh>
5. Александровская, Б. (2020, 29 грудня). *Зачем Лукашенко созывает Всебелорусское народное собрание?* Deutsche Welle. <https://www.dw.com/ru/zachem-lukashenko-sozyvaet-vsebelorusskoe-narodnoe-sobranie/a-56085469>
6. Альменда. (2024, 30 грудня). *Російська молодіжна політика: Рух “Двіженіє первих”.* <https://almenda.org/rosijska-molodizhna-politika-ruh-dvizheniye-pyervix/>
7. Ананьевский, А. (2013, 30 листопада). *За відмову від євроінтеграції Росія запропонувала Україні реструктуризувати старі борги.* Дзеркало тижня. <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/za-vidmovu-vid-yevrointegraciyi-rosiya-zaproponovala-ukrayini-restrukturizuvati-stari-borgi-132926.html>
8. Атасунцев, А. (2023, 22 вересня). *Почему проиграл Карабах. Важные истории.* <https://istories.media/opinions/2023/09/22/pochemu-proigral-karabakh/>
9. Ахметели, Н. (2015, 8 серпня). *Уроки российско-грузинской войны: семь лет спустя.* BBC News. https://www.bbc.com/russian/international/2015/08/150807_georgia_russia_war_anniversary
10. Баунов, А. (2024, 17 жовтня). *Принуждение к агрессии. Почему Россия заинтересована в росте мирового насилия.* Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/politika/2024/10/russia-global-violence-increase?lang=ru¢er=russia-eurasia>

11. Белоус, О. (2014, 28 жовтня). *Грузія відновила регулярне авіасполучення з Росією*. Дзеркало тижня. https://zn.ua/ukr/WORLD/gruziya-vidnovila-regulyarne-aviaspoluchennya-z-rosiyeyu-155057_.html
12. Бернштейн, Д. (2024, 5 лютого). *"Экономическая авантюра"? Выгодна ли Беларуси АЭС в Островце*. Deutsche Welle. <https://www.dw.com/ru/ekonomiceskaa-avantura-vygodna-li-belarusi-aes-v-ostrovce/a-68172527>
13. Белєсков, М. (2022, 14 грудня). *Національна оборонна стратегія США 2022 року: основні положення, оцінки і наслідки для України*. Національний інститут стратегічних досліджень. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/natsionalna-oboronna-stratehiya-ssha-2022-roku-osnovni>
14. Бушуєв, М. (2018, 8 серпня). *Спустя 10 лет: что важно знать о войне России и Грузии*. Deutsche Welle. <https://www.dw.com/ru/spusta-10-let-cto-vazno-znat-o-patidnevnoj-vojne-rossii-i-gruzii/a-44985118>
15. Васильєв, В., & Бурнос, Т. (2014, 8 січня). *Сенат США, официальный Киев и Евромайдан*. Голос Америки. <https://www.golosameriki.com/a/tb-vv-maidan/1825935.html>
16. Ведомости съезда народных депутатов РФ и верховного совета РФ. (1994, 4 червня). *О правовой оценке решений высших органов государственной власти РСФСР по изменению статуса Крыма, принятых в 1954 году*. <https://web.archive.org/web/20161006035124/http://www.szrf.ru/doc.phtml?nb=edition10&issid=1992022000&docid=73>
17. Вінокуров, Я., & Максимчук, М. (2025, 29 січня). *Які державні органи та організації не отримують кошти через призупинення фінансування USAID? Список*. Економічна правда. <https://epravda.com.ua/finances/yaki-derzhavni-organi-ta-organizaciji-ne-otrimayut-koshti-cherez-prizupinennya-finansuvannya-usaid-spisok-802602/>
18. Вясна. (2024, 5 липня). *Более 15 политзаключенных освободили по амнистии и помилованию, среди них — Григорий Костусёв*. <https://spring96.org/ru/news/115671>
19. Голубов, О. (2021, 26 травня). *Лукашенко погрожує країнам Заходу "наркотиками і мігрантами"*. Deutsche Welle. <https://www.dw.com/uk/lukashenko-pohrozhuie-krainam-zakhodu-narkotykamy-i-mihrantamy/a-57667992>
20. Гольцов, А. Г. (2019). *Геостратегія Російської Федерації на пострадянському просторі* [Неопубл. автореф. дис. д-ра політ. наук]. М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка.
21. Гончаренко, Р. (2018, 20 грудня). *Три волны: как менялись санкции Запада против Кремля*. Deutsche Welle. <https://www.dw.com/ru/tri-volny-ili-kak-menalis-sankcii-zapada-protiv-kremla/a-46438408>
22. Гончарук, Д. (2022, 12 травня). *Матвиенко: Межпарламентский форум Центральной Азии и РФ открывает новую страницу в истории*

сотрудничества на пространстве СНГ - Российская газета. Российская газета. <https://rg.ru/2022/05/12/matvienko-mezhparlamentskij-forum-centralnoj-azii-i-rf-otkryvaet-novuiu-stranicu-v-istorii-sotrudnichestva.html>

23. Горбулін, В. (2014). «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. *Стратегічні пріоритети*, 4(33), 5–12.

24. Гуменюк, Н., & Омелянюк, М. (2021, 7 квітня). Кризова імунізація. Як проходить вакцинація у Грузії, Вірменії, Молдові та Білорусі. Суспільне Новини. <https://suspilne.media/120492-krizova-imunizacia-ak-prohodit-vakcinacia-u-gruzii-virmenii-moldovi-ta-bilorusi/>

25. Дейна, А. (2024, 29 липня). Газотурбінна установка від США, яку «Енергоатом» не міг запустити понад рік, запрацювала – голова НКРЕКП. Forbes.ua. <https://forbes.ua/news/gazoturbinna-ustanovka-vid-ssha-yaku-energoatom-ne-mig-zapustiti-ponad-rik-zapratsyuvala-golova-nkrekp-29072024-22676>

26. Державне бюро розслідувань. (2022, 9 лютого). ДБР завершило розслідування стосовно екскерівництва МВС України у справі незаконного постачання гранат з Росії - Державне бюро розслідувань. <https://dbr.gov.ua/news/dbr-zavershilo-rozsliduvannya-stosovno-ekskervnictva-mvs-ukraini-u-spravi-nezakonnogo-postachannya-granat-z-rosii>

27. Дмитриев, С. (2021, 10 квітня). «Ханституция»: как в Кыргызстане решили переписать основной закон и чем это грозит демократии. RFI. <https://www.rfi.fr/ru/центральная-азия/20210410-ханституция-как-в-кыргызстане-решили-переписать-основной-закон-и-чем-это-грозит-демократии>

28. Дугин, А. (1999). *Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мысль пространством*. Арктогея.

29. Економічна правда. (2014, 2 квітня). США зупиняють низку проектів з Росією, гроші віддадуть Україні. <https://epravda.com.ua/news/2014/04/02/433928/>

30. Еспресо. (2022, 13 вересня). Азербайджан та РФ є головними вигодонабувачами від тиску на Вірменію, - Куса. <https://espresso.tv/azerbaydzhan-ta-rf-e-golovnimi-vigodonabuvachami-vid-tisku-na-virmeniyu-ekspert-mizhnarodnik-kusa>

31. Європейська правда. (2021, 27 грудня). Лукашенко прибирає з конституції без'ядерний та нейтральний статус Білорусі. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/12/27/7132045/>

32. Європейська правда. (2023а, 3 вересня). Прем'єр Вірменії визнав безпекову залежність від Росії стратегічною помилкою. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/09/3/7168701/>

33. Європейська правда. (2023б, 11 вересня). У Вірменії стартують спільні зі США навчання. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/09/11/7169178/>

34. Жулмухаметова, Ж. (2023, 19 жовтня). *Казахстан перестал поставлять в Россию сотню товаров*. zakon.kz. <https://www.zakon.kz/sobytiia/6410894-kazakhstan-perestal-postavlyat-v-rossiyu-sotnyu-tovarov.html>
35. Збройні сили України. (2020, 7 грудня). *Кримська криза 1994р*. <https://www.zsu.gov.ua/oos/istoriya-vijny/peredumovy/krymska-kryza-1994r/>
36. Иванов, К. (2019, 20 січня). *История «Белтрансгаза»: как Лукашенко продал России «ржавую трубу» - Салідарнасць*. Салідарнасць. <https://gazetaby.com/post/istoriya-beltransgaza-kak-lukashenko-prodal-rossii/149718/>
37. Караганов, С. (2023, 13 червня). *Тяжкое, но необходимое решение*. Россия в глобальной политике. <https://www.globalaffairs.ru/articles/tyazhkoe-no-neobhodimoe-reshenie/>
38. Карбунар, Н. (2025, 4 січня). *США задовго до великої війни почали передавати Україні зброю – Блінкен*. ГЛАВКОМ. <https://glavcom.ua/world/world-politics/ssha-zadovho-do-velikoji-vijni-pochali-peredavati-ukrajini-zbroju-blinken-1039017.html>
39. Карсыбеков, Е. (2012, 20 вересня). *Россия усиливает политическую роль в Центральной Азии*. Радио Азаттык. <https://rus.azattyq.org/a/russia-centran-asia-security-pakistan-afghanistan/24714299.html>
40. КНИА «Кабар». (2024, 16 жовтня). *Садыр Жапаров: Мы проводим многовекторную внешнюю политику*. <https://ru.archive.kabar.kg/news/sadyr-zhaparov-my-provodim-mnogovektornuiu-vneshniuiu-politiku/>
41. Кобаладзе, Г. (2008, 15 липня). *«Немедленный ответ-2008»: беспрецедентные военные учения на территории Грузии*. Радио Свобода. <https://www.svoboda.org/a/456275.html>
42. Коваль, Н., Ірисова, М., Титюк, С., & Терещенко, Д. (2022). *Росспівробітництво: Нестерпна жорсткість «м'якої сили»*. Український інститут. <https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2022/09/case-study-rossotrudnichestvo-ukr.pdf>
43. Кожобаева, З. (2021, 25 січня). *«Самая высокая смертность за последние 10 лет». Как КР пережил 2020 год*. Радио Азаттык. <https://rus.azattyk.org/a/31067213.html>
44. Козенко, А. (2021, 9 серпня). *Революция несбывшихся надежд. Как Беларусь за год прошла путь от массовых демонстраций к репрессиям*. BBC News Русская служба. <https://www.bbc.com/russian/features-58016427>
45. Козловский, С. (2017, 8 серпня). *Сколько денег Россия выделяет Абхазии и как их тратят*. BBC News. <https://www.bbc.com/russian/features-40862115>
46. Кореспондент. (2010, 9 квітня). *Делегация тимчасового уряду Киргизстану вирушила до Москви на*

переговори. <https://ua.korrespondent.net/world/1065008-delegaciya-timchasovogo-uryadu-kirgizstanu-virushila-do-moskvi-na-peregovori>

47. Кореспондент. (2019, 10 грудня). *Кепка і скандали з Кримом. Чим запам'ятався Лужков*. <https://ua.korrespondent.net/world/russia/4170181-kepka-i-skandaly-z-krymom-chym-zapamiatavsia-luzhkov>

48. Корж, А. (2018, 26 липня). У МЗС РФ відреагували на "Кримську декларацію" США. Дзеркало тижня. https://zn.ua/ukr/WORLD/u-mzs-rf-vidreaguvali-na-krimsku-deklaraciyu-ssha-284022_.html

49. Кот, Г. (2017, 23 січня). "Дармоеды" в Беларуси: кто не работает, тот ... платит? BBC News Україна. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-38723413>

50. Краєв, О. (2013). Санкції США проти РФ: поточний огляд та перспективи. Українська призма. https://prismua.org/wp-content/uploads/2023/08/US_sanctions.pdf

51. Крамаренко, Д. (2023, 19 квітня). "Полігон Білорусь". Як Лукашенко допомагає РФ у війні і чому боїться перемоги Путіна. РБК-Україна. <https://www.rbc.ua/rus/news/poligon-bilorus-k-lukashenko-dopomagae-rf-1681844038.html>

52. Крижний, А. (2024, 20 червня). Росія буде понад третину нових реакторів по всьому світу і навіть має вплив у Європі. Економічна правда. <https://epravda.com.ua/news/2024/06/20/715491/>

53. Кропман, В. (2022, 21 лютого). Президент РФ заявив о признании независимости "ДНР" и "ЛНР". Deutsche Welle. <https://www.dw.com/ru/prezident-rf-primet-reshenie-o-priznanie-nezavisimosti-dnr-i-lnr/a-60862698>

54. Кузьменко, С. (2023, 26 березня). РФ погрожує ядерною зброєю у Білорусі через снаряди з ураном для ЗСУ. Пояснюємо, що відбувається. Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/zbidnenyy-uran-snaryady-ukrayina/32331621.html>

55. Куса, І. (2023, 17 вересня). Третья карабахская война: В чем логика обострения между Арменией и Азербайджаном? Хвиля. <https://hvylya.net/uk/analytics/279496-tretya-karabahskaya-voyna-v-chem-logika-obostreniya-mezhdu-armeniyey-i-azerbaydzhanom>

56. Лебедева, О., & Бобров, А. (2023, 2 травня). Концепция внешней политики России 2023: Стратегия многополярного мира. Российский совет по международным делам. <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/kontseptsiya-vneshney-politiki-rossii-2023-strategiya-mnogopolyarnogo-mira/>

57. Лоссовський, І. (2015). Зовнішньополітична стратегія Росії щодо України як реалізація "Нової доктрини обмеженого суверенітету" ("Доктрини Путіна"). *Зовнішні справи. Історичні науки*, (6), 12–15.

58. Масієнко, Ю., Загривенко, К., Коваль, Н., & Терещенко, Д. (2022). *«Російський прапор буде там, де є російська мова»*: Фонд «Русский мир». Український інститут. https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2022/07/fond_russkyj-myr_analitychna-zapyska_-2-chastyna.pdf
59. Мещерякова, К., & Кошляк, А. (2020, 14 серпня). *Протести проти Лукашенка в Білорусі в 1996—2020: в архівних фото*. Бабель. <https://babel.ua/texts/49323-protesti-proti-lukashenka-u-bilorusi-v-1996-2020-v-arhivnih-foto>
60. МИД РФ. (2004, 23 листопада). *Поздравление Президента России В.В.Путина в связи с победой В.Януковича на выборах Президента Украины*. Министерство иностранных дел Российской Федерации. https://mid.ru/ru/foreign_policy/news/1684276/
61. МИД РФ. (2021, 2 липня). *Стратегия национальной безопасности Российской Федерации*. Министерство иностранных дел Российской Федерации. https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/official_documents/1784948/
62. МИД РФ. (2023а, 31 березня). *Концепция внешней политики Российской Федерации*. Министерство иностранных дел Российской Федерации. <https://www.mid.ru/ru/detail-material-page/1860586/>
63. МИД РФ. (2023б, 20 вересня). *Заявление МИД России в связи с ситуацией вокруг Нагорного Карабаха*. Министерство иностранных дел Российской Федерации. https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/1905169/
64. Настоящее Время. (2020, 21 серпня). *Лукашенко подтвердил, что пригласил на БелТВ журналистов из России: "Я попросил россиян: дайте нам 2-3 группы"*. <https://www.currenttime.tv/a/lukashenko-confirms-russian-journalists-in-belarus/30795745.html>
65. Настоящее Время. (2021, 7 червня). *"Не каждый может похвастаться, что прожил хотя бы один такой день, как я"*. Сергей Тихановский – блогер, разбудивший "страну для жизни". <https://www.currenttime.tv/a/sergej-tikhanovsky/31286564.html>
66. Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності. (б. д.). *Помаранчева революція*. <https://maidanmuseum.org/uk/storinka/pomarancheva-revoluciya>
67. Одінцева, А. (2019, 20 серпня). *Іловайський котел, п'ять років потому. Що потрібно знати про одну з найтрагічніших сторінок війни на Донбасі*. NV. <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/ato-donbas-ilovayskiy-kotel-richnicya-tragediji-50037442.html>
68. Орагвелидзе, И. (2024, 23 січня). *Каждый четвертый кубометр газа в Грузии в прошлом году был российским*. Эхо Кавказа. <https://www.ekhokavkaza.com/a/32788640.html>
69. Орлик, В., & Гриценко, А. (2022, 14 жовтня). *Основні положення нової Стратегії національної безпеки США*. Національний інститут стратегічних

досліджень. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/osnovni-polozhennya-novoyi-stratehiyi-natsionalnoyi-bezpeky>

70. Пальчис, В. (2018, 17 квітня). *Четвертому приготувиться. Как проходили и что принесли нам три беларуских референдума? - 1863x.* 1863x. <https://1863x.com/ready-four/>

71. Пашков, В. (2024). Особливості українсько-американських відносин на початку 2000-х рр. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*, (14), 70–91. <https://doi.org/10.31866/2616-745x.14.2024.319354>

72. Перепелиця, Г. (2017). *Україна - Росія. Війна в умовах співіснування.* Видавничий дім "Стилос".

73. Погорєлова, І. (2008). Американсько-українські відносини у 90-ті роки ХХ століття: Політичний аспект. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*, (2 (18)), 223–229. <https://journals.maup.com.ua/index.php/political/article/view/3734>

74. Половинко, В. (2020, 17 серпня). *Найкращі друзі диктатора — це аreshтанти.* hromadske. <https://hromadske.ua/posts/najkrashi-druzi-diktatora-ce-areshtanti>

75. Президент России. (2020, 10 листопада). *Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации.* <http://kremlin.ru/acts/news/64384>

76. Преображенский, И. (2020, 10 листопада). *Кремль пытается выдать за победу поражение на Южном Кавказе.* Deutsche Welle. <https://www.dw.com/ru/kommentarij-kreml-pytaetsja-vydat-za-pobedu-porazhenie-na-juzhnom-kavkaze/a-55554408>

77. Примаченко, Я. (2018, 26 січня). *Цей день в історії : 30 січня 1994 : Кримська політична криза. Цей день в історії.* <https://www.jnsm.com.ua/h/0130U/>

78. Радіо Свобода. (2010, 22 квітня). *Росія більше не вважає Бакієва президентом Киргизстану.* <https://www.radiosvoboda.org/a/2021576.html>

79. Радіо Свобода. (2021, 14 грудня). *Білорусь: Тихановського засудили до 18 років за ґратами, Лосика – до 15 років.* <https://www.radiosvoboda.org/a/news-bilorus-sprava-bloggeriv-i-aktyvistiv/31608575.html>

80. Раєвський, Д., & Спирін, Є. (2021, 10 липня). *27 років тому Олександр Лукашенко вперше виграв вибори в Білорусі. Тоді він критикував комуністів, обіцяв побороти корупцію і зробити пресу вільною, а у свою команду набирав молодь.* Бабель. <https://babel.ua/texts/66529-27-rokiv-tomu-oleksandr-lukashenko-vpershe-vigrav-vibori-v-bilorusi-todi-vin-kritikuvav-komunistiv-obicyav-poboroti-korupciyu-i-zrobiti-presu-vilnoyu-a-u-svoyu-komandu-nabirav-molod>

81. Райков, А. (2021). Загострення російсько-українського конфлікту у 2021 році: Ризик повномасштабної війни. *Вісник Київського національного*

університету імені Тараса Шевченка, *Міжнародні відносини*, (2 (54)), 26–29. <https://doi.org/10.17721/1728-2292.2021/2-54/26-29>

82. Райков, А. (2022). Ескалація азербайджансько-вірменського конфлікту в Нагірному Карабасі: Позиція міжнародних акторів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Міжнародні відносини*, (1 (55)), 41–45. <https://doi.org/10.17721/1728-2292.2022/1-55/41-45>

83. Райков, А. (2024). Російська військова присутність на Південному Кавказі: Вплив на геополітичну ситуацію регіону та інтереси США. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Міжнародні відносини*, (1 (58)), 46–53. <https://doi.org/10.17721/1728-2292.2024/1-58/46-53>

84. Регіональний центр прав людини. (2022, 14 жовтня). *Регіональне угруповання військ як форма контролю РФ над Білоруссю*. <https://rchr.org.ua/analytics/regionalne-ugrupovannya-vijsk-yak-forma-kontrolyu-rf-nad-bilorussyu/>

85. Ржевська, Н. Ф. (2013). Стратегічне партнерство Україна-США: Становлення та прогноз. *Політичний менеджмент*, (1-2), 226–233. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/rzhevaska_strategichne.pdf

86. Саморуков, М. (2020). *Абхазія на стероїдах. Кака стратегія у Кремля в Білорусії*. Carnegie Moscow Center. <https://carnegie.ru/commentary/82644>

87. Сенченко, О. (2022). Особливості національних моделей "м'якої сили" КНР і США. *Вісник Книжкової палати*, (8), 24–30. [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2022.8\(313\).24-30](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2022.8(313).24-30)

88. Силко, Г. (2019, 24 червня). *Кремль назвав умови возобновлення польотів в Грузію*. Коммерсантъ. <https://web.archive.org/web/20190627044928/https://www.kommersant.ru/doc/4011480>

89. Скібіцька, Ю. (2021, 9 вересня). *Білорусь і Росія підпишуть дорожні карти з інтеграції. Тепер вони будуть однією державою? Ні, але процес злиття не зупинити*. Заборона. <https://zaborona.com/bilorus-i-rosiya-pidpyshut-dorozhni-karty-z-integracziyi/>

90. Смагин, Н. (2023, 25 жовтня). *Выбирая транзиты. Почему Иран переориентировался с Армении на Азербайджан*. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/politika/2023/10/vybiraya-tranzity-pochemu-iran-pereorientirovalsya-s-armenii-na-azerbajdzhan?lang=ru>

91. Спільна заява Президента України Леоніда Кучми та Президента Сполучених Штатів Америки Уільяма Дж. Клінтона під час зустрічі на найвищому рівні 11-12 травня 1995 р., Заява Україна (1995). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_048#Text

92. Стратонова, Н. (2025, 10 лютого). *"Готовий солдат": як Росія у дитячих таборах робить з українських дітей російських військових*. Суспільне

Новини. <https://suspilne.media/944887-gotovij-soldat-ak-rosia-u-ditacih-taborah-robit-z-ukrainskih-ditej-rosijskih-vijskovih/>

93. Стрелков, Д. (2019, 9 серпня). *Серый кардинал-неудачник и борьба элит: почему арестовали Атамбаева*. RFI. <https://www.rfi.fr/ru/tsentralnaya-aziya/20190809-neudachnyi-seryi-kardinal-i-borba-elit-pochemu-zaderzhali-atambaeva>

94. Телішевська, С. (2021, 5 серпня). *Лукашенко вбачає в Україні «нову загрозу» та звинувачує Київ в «антинародному курсі»*. Бабель. <https://babel.ua/news/67776-lukashenko-vbachaye-v-ukrajini-novu-zagrozu-ta-zvinuvachuye-kijiv-v-antinarodnomu-kursi>

95. Терещенко, Д., & Коваль, Н. (2022). *Спочатку рубли, тоді гармати: Фонд підтримки публічної дипломатії імені О. М. Горчакова*. Український інститут. https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2022/05/analitychna-zapyska_fond_pidtrymky-publichnoi-dyplomatii-imeni-o.-m.-gorchakova.pdf

96. Тренин, Д. (2022, 30 листопада). *Специальная военная операция на Украине как переломная точка внешней политики современной России*. Россия в глобальной политике. <https://globalaffairs.ru/articles/perelomnaya-tochka/>

97. Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України (укр/рос), Угода Україна (2010). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_359#Text

98. Украинская правда. (2003, 3 квітня). *Андерс Аслунд: Кучму на Западе считают "хромой уткой"*. <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2003/04/3/4372290/>

99. Українська правда. (2016, 9 листопада). *Трамп про Крим і війну в Україні*. Основні висловлювання. <https://www.pravda.com.ua/news/2016/11/9/7126286/>

100. Українська правда. (2020, 29 липня). *У Білорусі заявили, що піймали бойовиків Путіна, які планували провокації*. <https://www.pravda.com.ua/news/2020/07/29/7261109/>

101. Українська правда. (2021, 30 березня). *Росія стягує війська до кордону з Україною* – Хомчак. <https://www.pravda.com.ua/news/2021/03/30/7288381/>

102. УНІН. (2019, 22 листопада). *Трамп заявив про причетність України до втручання у вибори в США у 2016 році*. УНІАН. <https://www.unian.ua/world/10765676-tramp-zayaviv-pro-prichetnist-ukrajini-do-vtruchannya-u-vibori-v-ssha-u-2016-roci.html>

103. Урманбетова, Ж. (2014). *Кыргызстан: Пересечение интересов России и США. Историческая и социально-образовательная мысль*, 1, 165–174.

104. Фергана. (2021, 25 січня). *Новый президент Кыргызстана выбрал для первого зарубежного визита Россию*. <https://fergana.agency/news/121611/?country=t>

105. Фергана. (2023, 7 жовтня). *Мирзиєєв, Путин и Токаєв запустили поставки российского газа в Узбекистан через Казахстан.* <https://fergana.media/news/131604/>
106. ФОКУС. (2022, 14 вересня). *Конфлікт Азербайджану та Вірменії: ОДКБ відмовила Пашиняну у військовій допомозі.* <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/529203-konflikt-azerbaydzhana-i-armenii-odkb-otkazala-pishinyanu-v-voennoy-pomoshchi>
107. Хайлатян, А. (2023, 22 липня). *Тренин: уходит из Южного Кавказа Россия по доброй воле не собирается.* Аналитический центр стратегических исследований и инициатив. <https://acssi.am/2023/07/22/2668/>
108. Халип, И. (2020, 1 червня). *Саша три процента. За падение своего рейтинга Лукашенко мстит популярному блогеру — Новая газета.* Новая газета. <https://novayagazeta.ru/articles/2020/06/01/85640-sasha-tri-protsenta>
109. Харитонов, С. (2019, 20 серпня). *"Он очень хотел попасть в Кремль". Почему у Лукашенко не получилось возглавить союз России и Беларуси.* Настоящее Время. <https://www.currenttime.tv/a/lukashenko-belarus-russia-yeltsin/30117700.html>
110. Хартия'97. (2020, 14 травня). *25 лет назад Лукашенко провел первый незаконный «референдум».* <https://charter97.org/ru/news/2020/5/14/376382/>
111. Хартія українсько-американського партнерства, дружби і співробітництва, Хартія Україна (1994). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_015#Text
112. Хван, Е. (2024, 28 січня). *Куда и почему едут трудовые мигранты из Кыргызстана?* Deutsche Welle. <https://www.dw.com/ru/kuda-i-pocemu-na-zarabotki-edut-trudovye-migranty-iz-kyrgyzstana/a-68093514>
113. Червоненко, В., & Виноградова, И. (2017, 14 лютого). *25 лет отношений Украины с Россией: Как исчезла дружба.* BBC News Україна. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-38971133>
114. Черниш, А. (2022, 17 травня). *Роль США в російсько-українській війні: як і чому Вашингтон підтримує Україну? | ADASTRA.* ADASTRA. <https://adastra.org.ua/blog/rol-ssha-v-rosijsko-ukrayinskij-vijni-yak-i-chomu-vashington-pidtrimuye-ukrayinu>
115. Шрайбман, А. (2022, 10 лютого). *Между изоляцией и интеграцией. Политический режим и международная ориентация Минска в начале 2020-х годов.* Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/research/2022/02/mezhdu-izolyaciej-i-integraciej-politicheskij-rezhim-i-mezhdunarodnaya-orientaciya-minska-v-nachale-2020-h-godov?lang=ru¢er=russia-eurasia>
116. Шрайбман, А. (2024, 28 березня). *Страна, которой не хочется заниматься. Какие опции остались у Запада в отношении Беларуси?* Carnegie Endowment for International Peace. [https://carnegieendowment.org/research/2024/03/strana-kotoroj-ne-hochetsya-](https://carnegieendowment.org/research/2024/03/strana-kotoroj-ne-hochetsya-zanimatsya)

[zanimatsya-kakie-opcii-ostalis-u-zapada-v-otnoshenii-belarusi?lang=ru¢er=russia-eurasia](https://www.radiosvoboda.org/a/30012165.html)

117. Штогрін, І. (2019, 21 червня). *Все про протести у Тбілісі: як російський депутат спровокував кризу у Грузії (фото, відео)*. Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/30012165.html>

118. Ярмоленко, О., & Спірін, Є. (2021, 22 березня). *Через 13 років після війни Грузія змогла довести факт російської агресії в суді. Чому Абхазія та Південна Осетія конфліктували з грузинами та як Росія (майже) уникла покарання*. Бабель. <https://babel.ua/texts/61110-cherez-13-rokiv-pislya-viyni-gruziya-zmogla-dovesti-fakt-rosiyskoji-agresiji-v-sudi-chomu-abhaziya-ta-pivdenna-osetiya-konfliktuvali-z-gruzinami-ta-yak-rosiya-mayzhe-unikla-pokarannya>

119. AFP. (2020, 23 вересня). *US Says Lukashenko Not Legitimate President Of Belarus*. Barrons. <https://www.barrons.com/news/us-says-lukashenko-not-legitimate-president-of-belarus-01600888804>

120. Agayev, Z. (2023, 13 серпня). *Azeri-Russian Arms Trade \$4 Billion Amid Tension With Armenia*. Bloomberg. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2013-08-13/azeri-russian-arms-trade-4-billion-amid-tension-with-armenia>

121. *Agreement between the Government of the United States of America and the Government of the Kyrgyz Republic Regarding Cooperation to Facilitate the Provision of Assistance*. (1993). ICNL. https://www.icnl.org/research/library/kyrgyzstan_coglashanne/

122. Al Jazeera. (2021, 16 квітня). *Russia to expel 10 US diplomats in 'tit-for-tat' sanctions*. <https://aje.io/47aug>

123. Armenian Protection Act of 2023, Senate Bill № 3000 (2023) (USA). <https://www.congress.gov/bill/118th-congress/senate-bill/3000>

124. Askeroğlu, D. S. (2022, 9 листопада). *"Central Asia – Russia" Summit: Russia's Attempt to Return to the Region*. ANKASAM. <https://www.ankasam.org/anka-analizler/central-asia-russia-summit-russias-attempt-to-return-to-the-region/?lang=en>

125. Åslund, A., Fried, D., Haring, M., Herbst, J. E., Taylor, W. B., & Vershbow, A. (2021, 5 березня). *Biden and Ukraine: A strategy for the new administration*. Atlantic Council. <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/biden-and-ukraine-a-strategy-for-the-new-administration/>

126. Bade, R., DeBonis, M., & Demirjian, K. (2019, 24 вересня). *Pelosi announces impeachment inquiry, says Trump's courting of foreign political help is a 'betrayal of national security'*. The Washington Post. https://www.washingtonpost.com/powerpost/pelosi-top-democrats-privately-discuss-creation-of-select-committee-for-impeachment/2019/09/24/af6f735a-dedf-11e9-b199-f638bf2c340f_story.html

127. Badridze, G., Mammadov, M., Melkonian, S., & Muradov, M. (2024). *Russia in the South Caucasus: Losing, Adapting, Overcoming*.

SCEEUS. <https://sceeu.se/en/publications/russia-in-the-south-caucasus-losing-adapting-overcoming/>

128. Baghirov, O. (2023, 25 травня). *Armenia's Role in Helping Russia Circumvent Sanctions*. The Jamestown Foundation. <https://jamestown.org/program/armenias-role-in-helping-russia-circumvent-sanctions/>

129. Baialieva, G., & Kutmanaliev, J. (2020, 9 червня). *A decade on, what has been learnt from Kyrgyzstan's 2010 clashes?* Open Democracy. <https://www.opendemocracy.net/en/odr/lessons-kyrgyzstans-2010-clashes-a-decade-on/>

130. Bailey, R., Stepanenko, K., Evans, A., Mappes, G., Ganzeveld, A., & Clark, M. (2023, 8 вересня). *Russian Offensive Campaign Assessment, September 8, 2023*. Institute for the Study of War. <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-september-8-2023>

131. Baluk, W., Doroshko, M., & Cherkas, B. (2023). Humanitarian components of Russia's hybrid war against Ukraine in 2014-2022. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, 21(1). <https://doi.org/10.36874/riesw.2023.1.2>

132. Barnes, J. E., Schmidt, M. S., Vogel, K. P., Goldman, A., & Haberman, M. (2019, 20 вересня). *Trump Pressed Ukraine's Leader on Inquiry Into Biden's Son*. The New York Times. https://www.washingtonpost.com/national-security/trump-ordered-hold-on-military-aid-days-before-calling-ukrainian-president-officials-say/2019/09/23/df93a6ca-de38-11e9-8dc8-498eabc129a0_story.html

133. Barnes, J. L. (2024, 21 листопада). *Kyrgyzstan-US Relations: 10 Years After the Closure of Manas Air Base*. The Diplomat – Asia-Pacific Current Affairs Magazine. <https://thediplomat.com/2024/11/kyrgyzstan-us-relations-10-years-after-the-closure-of-manas-air-base/>

134. BBC News. (2022, 26 січня). *Ukraine crisis: US rejects Russian demand to bar Ukraine from Nato*. BBC Home. <https://www.bbc.com/news/world-europe-60145159>

135. BBC News Русская служба. (2016, 8 січня). *Пресса Британии: Россия и США вновь нарачивают ядерные арсеналы*. https://www.bbc.com/russian/uk/2016/01/160108_brit_press

136. BBC News Україна. (2013а, 15 серпня). *Україна-Росія: "торгова війна" или "определенные проблемы"?* https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2013/08/130815_ru_s_customs_ukraine_russia

137. BBC News Україна. (2013б, 27 грудня). *США засудили "цілеспрямоване насильство" щодо активістів Майдану*. https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/12/131227_usa_chornovol_hk

138. BBC News Україна. (2016, 9 квітня). *Росія продовжить постачати зброю Вірменії та Азербайджану - Медведєв*. https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/04/160409_medvedev_kara_bakh_arms_vs
139. BBC News Україна. (2018, 3 серпня). *Довга ніч у Мінську: що Олланд розповів про мінські угоди та плани Путіна щодо України*. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-45374522>
140. BBC News Україна. (2020, 10 серпня). *Вибори президента Білорусі: оголошені попередні результати*. <https://www.bbc.com/ukrainian/news-53719392>
141. BBC News Україна. (2025, 1 січня). *Зеленський: транзит російського газу – нуль, це поразка Москви*. <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cy7k14md4nmo>
142. Bekmurzaev, N. (2023, 18 травня). *Will the EU Slap Sanctions on Central Asia?* The Jamestown Foundation. <https://jamestown.org/program/will-the-eu-slap-sanctions-on-central-asia/>
143. Berkley, D. S. (2020, 3 вересня). *COVAX explained*. Gavi, the Vaccine Alliance. <https://www.gavi.org/vaccineswork/covax-explained>
144. Blann, S. (2023, 23 вересня). *Ukraine targets a key Crimean city a day after striking Russia's Black Sea Fleet headquarters*. AP News. <https://apnews.com/article/russia-ukraine-war-crimea-9c287d5bad840beedbd68eb32c4c76a3>
145. Bogden, G. (2023, 27 жовтня). *Deceit, Dread, and Disbelief: The Story of How Ukraine Lost Its Nuclear Arsenal*. The National Interest. <https://nationalinterest.org/feature/deceit-dread-and-disbelief-story-how-ukraine-lost-its-nuclear-arsenal-207076>
146. Brzezinski, Z. K. (1997). *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. BasicBooks.
147. Bureau of Educational and Cultural Affairs. (б. д.). *Fulbright U.S. Student Program*. Exchange Programs. <https://exchanges.state.gov/us/program/fulbright-us-student-program/commonly-asked-questions>
148. Bushyhead, J. (2022). 2002 Georgia Train and Equip Program (GTEP): Reasons and Effects on Political and Institutional Defense Transformation. *Journal in Humanities*, 11(2). <https://doi.org/10.31578/hum.v11i2.499>
149. Caucasus Business Week. (2024). *EBRD and USAID Sign Memorandum on Developing Middle Corridor in South Caucasus*. CBW. <https://cbw.ge/world/ebrd-and-usaid-sign-memorandum-on-developing-middle-corridor-in-south-caucasus>
150. Center for Preventive Action. (2024, 20 березня). *Nagorno-Karabakh Conflict | Global Conflict Tracker*. Council on Foreign Relations. <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/nagorno-karabakh-conflict>
151. Chedia, B. (2023, 11 жовтня). *Russian Naval Base in Abkhazia Strengthens Separatists Yet Weakens Pro-Russian Officials in Georgia*. The

- Jamestown Foundation. <https://jamestown.org/program/russia-naval-base-in-abkhazia-strengthens-separatists-yet-weakens-pro-russian-officials-in-georgia/>
152. Chedia, B. (2024, 11 липня). *United States Freezes Military Cooperation With Georgia*. The Jamestown Foundation. <https://jamestown.org/program/united-states-freezes-military-cooperation-with-georgia/>
153. Chernova, A., Ullah, Z., & Picheta, R. (2021, 18 березня). *Russia reacts angrily after Biden calls Putin a 'killer'*. CNN. <https://edition.cnn.com/2021/03/18/europe/biden-putin-killer-comment-russia-reaction-intl/index.html>
154. Chotiner, I. (2022, 1 березня). *Why John Mearsheimer Blames the U.S. for the Crisis in Ukraine*. The New Yorker. <https://web.archive.org/web/20220507043518/https://www.newyorker.com/news/q-and-a/why-john-mearsheimer-blames-the-us-for-the-crisis-in-ukraine>
155. Civil Georgia. (2020, 9 січня). *Georgian Govt Terminates Contract with Anaklia Development Consortium*. <https://civil.ge/archives/333770>
156. Congress.gov. (2004). *Belarus Democracy Act of 2004*. <https://www.congress.gov/bill/108th-congress/house-bill/854/actions>
157. Congressional Office for International Leadership. (б. д.). *What We Do | Congressional Office for International Leadership*. <https://www.openworld.gov/what-we-do/>
158. Delfi. (2010, 8 квітня). *Медведев отправил в Киргизию российских десантников*. <https://www.delfi.lt/ru/abroad/russia/medvedev-otpravil-v-kirgiziyu-rossiyskih-desantnikov-30860079>
159. Demirjian, K., Dawsey, J., Nakashima, E., & Leonnig, C. D. (2019, 23 вересня). *Trump ordered hold on military aid days before calling Ukrainian president, officials say*. The Washington Post. https://www.washingtonpost.com/national-security/trump-ordered-hold-on-military-aid-days-before-calling-ukrainian-president-officials-say/2019/09/23/df93a6ca-de38-11e9-8dc8-498eabc129a0_story.html
160. Detsch, J., & Gramer, R. (2024, 14 березня). *Russia's Nuclear Weapons Are Now in Belarus*. Foreign Policy. <https://foreignpolicy.com/2024/03/14/russia-nuclear-weapons-belarus-putin/>
161. Deutsche Welle. (2020, 14 липня). *Тихановская - один из пяти кандидатов в президенты Беларуси*. <https://www.dw.com/ru/тихановская-вошла-в-число-пяти-кандидатов-в-президенты-беларуси/a-54170277>
162. de Waal, T. (2022, 22 вересня). *More Storm Clouds Gather Over Armenia, Azerbaijan*. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/europe/strategic-europe/2022/09/more-storm-clouds-gather-over-armenia-azerbaijan?lang=en>
163. de Waal, T. (2023а, 9 серпня). *Armenia, Azerbaijan on the brink – again*. Engelsberg ideas. <https://engelsbergideas.com/notebook/armenia-azerbaijan-on-the-brink-again/>

164. de Waal, T. (2023b, 5 грудня). *Armenia's existential moment*. Engelsberg ideas. <https://engelsbergideas.com/essays/armenias-existential-moment/>
165. DFC. (б. д.). *Europe and Central Asia | DFC*. DFC | Investing in Development. <https://www.dfc.gov/our-work/europe-and-central-asia>
166. DiXi Group. (2024, 14 лютого). *5 facts about Rosatom: Threats of further cooperation with the russian corporation | DiXi Group*. <https://dixigroup.org/en/analytic/5-facts-about-rosatom-threats-of-further-cooperation-with-the-russian-corporation/>
167. Doroshko, M., & Plis, A. (2023). GEOPOLITICAL TRANSFORMATIONS IN THE SOUTH CAUCASUS IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. International Relations*, (1 (57)), 34–41. <https://doi.org/10.17721/1728-2292.2023/1-57/34-41>
168. Doroshko, M., & Raikov, A. (2024). Diplomacy as an instrument of geopolitical rivalry between the USA and the Russian Federation for influence in post-Soviet countries during the COVID-19 pandemic. *Actual Problems of International Relations*, (159), 29–38. <https://doi.org/10.17721/apmv.2024.159.1.29-38>
169. Dzyubenko, O. (2014, 15 жовтня). *Kyrgyz MPs pass "anti-gay" law in first reading, ignore U.S. criticism*. Reuters. <https://www.reuters.com/article/world/us/kyrgyz-mps-pass-anti-gay-law-in-first-reading-ignore-us-criticism-idUSL6N0SA20Z/>
170. EEAS. (2024, 10 грудня). *Georgia: Statement by the Spokesperson on the developments in Georgia*. https://www.eeas.europa.eu/eeas/georgia-statement-spokesperson-developments-georgia_en
171. Episkopos, M. (2024, 13 травня). *Rethinking the U.S.–Belarus Relationship*. Quincy Institute for Responsible Statecraft. <https://quincyinst.org/research/rethinking-the-u-s-belarus-relationship/>
172. Filipović, A. (2024). Vaccine Diplomacy of the United States, China, India, and Russia During the COVID-19 Pandemic: A Comparative Analysis. *Međunarodna politika*, 75(1190), 57–90. https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2024.75.1190.3
173. Financial Times. (2008a). *Moscow threatens Georgia regime, says Bush*. <https://www.ft.com/content/95c4df26-67c7-11dd-8d3b-0000779fd18c>
174. Financial Times. (2008b). *US military trained Georgian commandos*. <https://www.ft.com/content/bdff9a6-7b71-11dd-b839-000077b07658>
175. FLEX. (б. д.). *FLEX Future Leaders Exchange Program*. <https://www.discoverflex.org>
176. Fox, C., & Kelion, L. (2020, 16 липня). *Coronavirus: Russian spies target Covid-19 vaccine research*. BBC Home. <https://www.bbc.com/news/technology-53429506>

177. Gavin, G. (2022, 19 вересня). *Pelosi's visit fires debate in Armenia over alliance with Russia*. POLITICO. <https://www.politico.eu/article/nancy-pelosi-visit-armenia-debate-alliance-russia/>
178. Gavin, G. (2023, 25 жовтня). *Azerbaijan says peace with Armenia is within reach*. POLITICO. <https://www.politico.eu/article/peace-armenia-reach-azerbaijan-foreign-minister-jeyhun-bayramov/>
179. GeoHistory. (2023, 4 березня). *Nagorno-Karabakh: The Volatile Core of the South Caucasus*. <https://geohistory.today/nagorno-karabakh/>
180. Giusti, S., & Ambrosetti, E. T. (2023). Health and Vaccine Diplomacy in Russia's Foreign Policy. У *The Political Economy of Global Responses to COVID-19* (с. 207–231). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-031-23914-4_10
181. Glod, K. (2021, 17 грудня). *Belarus: The Mother, the Banker, the Flutist, and the Diplomat*. CEPA. <https://cepa.org/article/belarus-the-mother-the-banker-the-flutist-and-the-diplomat/>
182. Haberman, J., & Cormarie, P. (2024, 14 березня). *The U.S. Can't Guarantee Armenia's Security, Despite Azerbaijan's Threats, but It Can Help*. JustSecurity. <https://www.justsecurity.org/93302/the-us-cant-guarantee-armenias-security-despite-azerbajians-threats-but-it-can-help/>
183. Habeshian, S. (2023, 19 вересня). *U.S. calls for end to hostilities in Nagorno-Karabakh after Azerbaijan launches attack*. Axios. <https://www.axios.com/2023/09/19/nagorno-karabakh-azerbaijan-launches-attack>
184. Hill, F., & Gaddy, C. G. (2015). *Mr. Putin: Operative in the Kremlin (Geopolitics in the 21st Century)*. Brookings Institution Press.
185. Human Rights Watch. (2023, 9 червня). *Kyrgyzstan: Draft Law Threatens Civic Space*. <https://www.hrw.org/news/2023/06/09/kyrgyzstan-draft-law-threatens-civic-space>
186. Hunt, E. (2023, 12 грудня). *In the Caucasus, the U.S. Priority Is Fossil Fuels, Not Armenians*. Foreign Policy In Focus. <https://fpif.org/in-the-caucasus-the-u-s-priority-is-fossil-fuels-not-armenians/>
187. IFAD. (2024). *PRIME Центральная Азия. Вклад мигрантов в развитие. Кыргызская Республика*. https://www.ifad.org/documents/d/latest/kyrgyzstan-call_ru
188. Interfax-Україна. (2014, 17 квітня). *Полный текст заявления по итогам четырехсторонних переговоров в Женеве 17 апреля 2014 г.* Интерфакс-Україна. <https://interfax.com.ua/news/general/201255.html>
189. International Criminal Court. (2024, 17 березня). *Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova* [Прес-реліз]. <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and>

190. International Crisis Group. (2023, 16 вересня). *The Nagorno-Karabakh Conflict: A Visual Explainer*. <https://www.crisisgroup.org/content/nagorno-karabakh-conflict-visual-explainer>
191. IRI. (2021). *Eurasia*. International Republican Institute. <https://www.iri.org/iri-around-the-world/eurasia/>
192. Jasutis, G. (2019). *Georgia-Abkhazia: The Predominance of Irreconcilable Positions*. The Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights. <https://www.geneva-academy.ch/joomlatools-files/docman-files/Georgia-Abkhazia%20The%20Predominance%20of%20Irreconcilable%20Positions.pdf>
193. Jones, P. N. (2024, 15 січня). *Russia's Tightening Abkhazian Stranglehold Threatens Western and Georgian Interests*. Harvard International Review. <https://hir.harvard.edu/washington-must-not-idle-as-russia-tightens-its-abkhazian-stranglehold/>
194. Капитоненко, М. (2023). WHY DID RUSSIA INVADE UKRAINE? PLAUSIBLE THEORETICAL EXPLANATIONS. *Strategic Panorama*, (2), 5–11. <https://doi.org/10.53679/2616-9460.2.2022.01>
195. Kelly, I., & Kramer, D. J. (2024, 14 травня). *How the Georgian Government, Once a US Ally, Became an Adversary, Against the Wishes of Its Protesting Citizens*. Just Security. <https://www.justsecurity.org/95658/georgia-protests-us-ally/>
196. Keskin, O. (2023, 12 жовтня). *Путин отметил роль военной базы «Кант» в обеспечении безопасности Центральной Азии*. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/ru/мир/путин-отметил-роль-военной-базы-кант-в-обеспечении-безопасности-центральной-азии-/3017254>
197. Kier, G., & Stronski, P. (2021, 3 серпня). *Russia's Vaccine Diplomacy Is Mostly Smoke and Mirrors*. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/posts/2021/08/russias-vaccine-diplomacy-is-mostly-smoke-and-mirrors?lang=en>
198. Kramer, A. E., & Gordon, M. R. (2015, 13 лютого). *U.S. Faults Russia as Combat Spikes in East Ukraine*. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2015/02/14/world/europe/ukraine-fighting-escalates-ahead-of-truce.html>
199. Krivosheev, K. (2024, 23 січня). *Landmark Armenia-Azerbaijan Peace Treaty Inches Closer*. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/politika/2024/01/landmark-armenia-azerbaijan-peace-treaty-inches-closer?lang=en>
200. Lahiri, I. (2021, 30 вересня). *Taking care of business: How Kyrgyzstan became Moscow's middle man*. Euronews. <https://www.euronews.com/business/2024/09/30/taking-care-of-business-how-kyrgyzstan-became-moscows-middle-man>

201. Landgraf, W., & Seferian, N. (2024, 18 січня). *A “Frozen Conflict” Boils Over: Nagorno-Karabakh in 2023 and Future Implications*. Foreign Policy Research Institute. <https://www.fpri.org/article/2024/01/a-frozen-conflict-boils-over-nagorno-karabakh-in-2023-and-future-implications/>
202. Lobell, S. E. (2010, 1 березня). *Structural Realism/Offensive and Defensive Realism*. Oxford Research Encyclopedia of International Studies. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.304>
203. Lowe, C. (2008, 11 березня). *Russia warns against Georgia NATO membership*. Reuters. <https://www.reuters.com/article/us-russia-nato-georgia-idUSL1185178620080311/>
204. Lukiv, J. (2024, 24 травня). *US reviews co-operation with Georgia over 'foreign agent' law*. BBC Home. <https://www.bbc.com/news/articles/c511xrg3g4eo>
205. Mackinder, H. J. (2009). *Democratic Ideals and Reality*. Faber & Faber, Limited.
206. Mamedov, G. (2021, 6 січня). *“Japarov is our Trump”: why Kyrgyzstan is the future of global politics*. Open Democracy. <https://www.opendemocracy.net/en/odr/japarov-is-our-trump-kyrgyzstan-is-the-future-of-global-politics/>
207. Massie, G. (2021, 25 квітня). *‘Vaccine apartheid’: US under fire for sitting on stockpile while developing nations face deadly shortage*. The Independent. <https://www.independent.co.uk/news/world/americas/covid19-vaccine-apartheid-us-coronavirus-b1837039.html>
208. Masters, J., & Mellow, W. (2025, 11 березня). *Here’s How Much Aid the United States Has Sent Ukraine*. Council on Foreign Relations. <https://www.cfr.org/article/how-much-us-aid-going-ukraine>
209. Matveeva, A. (2010, вересень). *Kyrgyzstan in Crisis: Permanent Revolution and the Curse of Nationalism*. Crisis States Research Centre. <https://www.files.ethz.ch/isn/121500/WP79.2.pdf>
210. McFaul, M. (2018). *From Cold War to Hot Peace: An American Ambassador in Putin's Russia*. Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company.
211. Mearsheimer, J. J. (2001). *Tragedy of Great Power Politics*. Norton.
212. Mearsheimer, J. J. (2022, 19 березня). *John Mearsheimer on why the West is principally responsible for the Ukrainian crisis*. The Economist. <https://www.economist.com/by-invitation/2022/03/11/john-mearsheimer-on-why-the-west-is-principally-responsible-for-the-ukrainian-crisis>
213. Meduza. (2020а, 10 серпня). *Путин поздравил Лукашенко с победой на выборах*. <https://meduza.io/news/2020/08/10/putin-pozdravil-lukamshenko-s-pobedoy-na-vyborah>
214. Meduza. (2020б, 12 жовтня). *Шестинедельная война в Нагорном Карабахе. Итоги Кто победил? Насколько значительны потери армян? Плюс максимально понятная новая карта*

региона. <https://meduza.io/feature/2020/11/12/shestinedelnaya-voyna-v-nagornom-karabahe-itogi>

215. MEYDAN.TV. (2023, 29 травня). *Алиев: Пусть знают, что отсюда видны села Армении*. <https://www.meydan.tv/ru/article/aliev-pust-znayut-cto-otsyuda-vidny-sela-armenii/>

216. Millennium Challenge Corporation. (б. д.). *Ukraine Threshold Program*. <https://www.mcc.gov/where-we-work/program/ukraine-threshold-program/>

217. Millennium Challenge Corporation. (2016a). *Armenia Compact*. <https://www.mcc.gov/where-we-work/program/armenia-compact/>

218. Millennium Challenge Corporation. (2016b). *Moldova Threshold Program*. <https://www.mcc.gov/where-we-work/program/moldova-threshold-program/>

219. Millennium Challenge Corporation. (2016c). *Ukraine Threshold Program*. <https://www.mcc.gov/where-we-work/program/ukraine-threshold-program/>

220. Motin, D. (2024, 14 лютого). *What if the US hadn't abandoned Belarus?* Responsible Statecraft. <https://responsiblestatecraft.org/us-belarus-ukraine/>

221. NAVINY.BY. (2010, 23 грудня). *Кремль всем доволен и обещает много нефти*. https://naviny.by/rubrics/politic/2010/12/23/ic_articles_112_171787/

222. NDI. (2021). *Eurasia*. National Democratic Institute. <https://www.ndi.org/eurasia>

223. NED. (2021). *How We Work*. NATIONAL ENDOWMENT FOR DEMOCRACY. <https://www.ned.org/about/how-we-work/>

224. Nye, J. S. (1990). *Soft Power*. *Foreign Policy*, (80), 153. <https://doi.org/10.2307/1148580>

225. Open Democracy. (2022, 6 листопада). *Did Kyrgyzstan turn into an authoritarian state overnight?* <https://www.opendemocracy.net/en/odr/kyrgyzstan-media-freedom-authoritarian-state-reservoir-uzbekistan/>

226. Open Society Foundations. (2024). *What the Open Society Foundations Do*. <https://www.opensocietyfoundations.org/what-we-do>

227. Osborn, A., & Dzyubenko, O. (2020, 8 жовтня). *Russia says Kyrgyzstan is in chaos and needs stabilising*. Reuters. <https://www.reuters.com/article/world/russia-says-kyrgyzstan-is-in-chaos-and-needs-stabilising-idUSKBN26T0IT/>

228. Ott, S. (2014, 18 вересня). *Russia tightens control over Kyrgyzstan*. the Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2014/sep/18/russia-tightens-control-over-kyrgyzstan>

229. Pamuk, H., & Needham, K. (2022, 11 лютого). *Blinken says Russian invasion of Ukraine could come at any time*. Reuters. <https://www.reuters.com/world/russian-invasion-ukraine-could-come-any-time-blinken-2022-02-11/>

230. Partlett, W. (2021). Kyrgyzstan's 2021 Constitution: A Brief Comparative and Historical Analysis. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3834766>
231. Paylan, S. (2023, 13 липня). *Why deepening Russia-Azerbaijan ties should worry the United States*. Atlantic Council. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/russia-azerbaijan-ties-worry-united-states/>
232. Paylan, S. (2024, 7 серпня). *How Armenia's 'Crossroads for Peace' plan could transform the South Caucasus*. Atlantic Council. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/how-armenias-crossroads-for-peace-plan-could-transform-the-south-caucasus/>
233. Perepelytsia, H. (2022). Ukrainian Diplomacy amid the russian-Ukrainian War. *Diplomatic Ukraine*, (XXIII), 276–295. <https://doi.org/10.37837/2707-7683-2022-16>
234. Pierson-Lyzhina, E. (2021, травень). “Vaccine diplomacy” targeted at Eastern Partnership countries. EAST Center. <https://east-center.org/vaccine-diplomacy-targeted-at-eastern-partnership-countries/>
235. Poghosyan, B., & DerSimonian, A. (2024, 20 лютого). *Why the US Needs Stability in the South Caucasus*. Inkstick. <https://inkstickmedia.com/why-the-us-needs-stability-in-the-south-caucasus/>
236. Prange de Oliveira, A. (2023, 28 вересня). *What's behind the conflict over Nagorno-Karabakh?* – DW – 09/29/2023. Deutsche Welle. <https://www.dw.com/en/whats-behind-the-conflict-over-nagorno-karabakh/a-66951971>
237. Qasimly, M. (2006). *Britain's Azerbaijan Policy (November 1917 - September 1918)*. Visions of Azerbaijan Magazine. <http://www.visions.az/en/news/151/cf8230fa/>
238. Quinn-Judge, K., & Stronski, P. (2016, 21 липня). *Kyrgyzstan at Twenty-Five: Treading Water*. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/2016/07/21/kyrgyzstan-at-twenty-five-treading-water-pub-64152>
239. Raptis, K. (1998). *Nagorno Karabakh and the Eurasian Transport Corridor*. ETH Zurich. <https://www.files.ethz.ch/isn/23252/Nagorno%20Karabakh%20and%20the%20Eurasian%20Transport%20Corridor.pdf>
240. Reuters. (2019, 20 грудня). *Russia offers Ukraine \$3 bln as gas arbitration settlement - source*. <https://www.reuters.com/article/russia-ukraine-gas-debt/russia-offers-ukraine-3-bln-as-gas-arbitration-settlement-source-idUSR4N23E00F/>
241. RFE/RL. (2005, 14 липня). *Российский МИД отказывается пока признать правовой статус острова Тузла в Керченском проливе*. Радио Свобода. <https://www.svoboda.org/a/118429.html>

242. RFE/RL. (2012, 7 грудня). *Clinton Calls Eurasian Integration An Effort To 'Re-Sovietize'*. RadioFreeEurope/RadioLiberty. <https://www.rferl.org/a/clinton-calls-eurasian-integration-effort-to-resovietize/24791921.html>
243. RFE/RL. (2015, 21 липня). *Kyrgyzstan Terminates U.S. Agreement Amid Rights Dispute*. RadioFreeEurope/RadioLiberty. <https://www.rferl.org/a/kyrgyzstan-united-states-cooperation-agreement/27141499.html>
244. RFE/RL. (2018, 6 квітня). *Атамбаев: Нельзя допустить семейно-кланового правления*. Радио Азаттык. <https://rus.azattyk.org/a/29149994.html>
245. RFE/RL. (2024, 17 вересня). *Парламент Грузии в третьем чтении утвердил анти-ЛГБТ инициативы*. Эхо Кавказа. <https://www.ekhokavkaza.com/a/parlament-gruzii-v-tretjem-chtenii-utverdil-anti-lgbt-initsiativy/33123487.html>
246. RFE/RL. (2025, 29 січня). *Алиев: США пытались помешать проекту Баку-Тбилиси-Карс*. Эхо Кавказа. <https://www.ekhokavkaza.com/a/aliev-sshapytalisj-pomeshatj-proektu-baku-tbilisi-kars-/33295091.html>
247. RFE/RL's Belarus Service. (2020, 24 жовтня). *Lukashenka, Pompeo Speak By Phone As Belarusian Opposition Deadline Looms*. RadioFreeEurope/RadioLiberty. <https://www.rferl.org/a/police-in-belarus-detain-nine-protesters-as-women-stage-regular-weekend-rally/30910662.html>
248. RFE/RL's Kyrgyz Service. (2020, 13 жовтня). *Kyrgyz President Rejects Parliament's Decision On New Prime Minister*. RadioFreeEurope/RadioLiberty. <https://www.rferl.org/a/kyrgyz-president-rejects-parliament-s-decision-on-new-prime-minister/30891284.html>
249. Rogozińska, A., & Olech, A. (2020, 9 грудня). *The Russian Federation's Military Bases Abroad*. Institute of New Europe. <https://ine.org.pl/en/the-russian-federations-military-bases-abroad/>
250. Roth, A. (2021, 17 грудня). *Russia issues list of demands it says must be met to lower tensions in Europe*. the Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2021/dec/17/russia-issues-list-demands-tensions-europe-ukraine-nato>
251. Rumer, E., Sokolsky, R., & Stronski, P. (2017, 31 травня). *U.S. Policy Toward the South Caucasus: Take Three*. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/research/2017/05/us-policy-toward-the-south-caucasus-take-three?lang=en>
252. Ruth, C. (2025, 5 березня). *USAID's history shows decades of good work on behalf of America's global interests, although not all its projects succeeded*. The Conversation. <https://theconversation.com/usaid-s-history-shows-decades-of-good-work-on-behalf-of-americas-global-interests-although-not-all-its-projects-succeeded-249337>
253. Saari, S. (2021, липень). *Russia's corona diplomacy and geoeconomic competition: A Sputnik moment?* FIIA - Finnish Institute of International

Affairs. <https://www.fiia.fi/en/publication/russias-corona-diplomacy-and-geo-economic-competition>

254. Sandford, A. (2015, 11 березня). *US to send more non-lethal aid to Ukraine*. Euronews. <https://www.euronews.com/2015/03/11/us-to-send-more-non-lethal-aid-to-ukraine>

255. Schwirtz, M. (2011, 1 листопада). *New Leader Says U.S. Base in Kyrgyzstan Will Be Shut*. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2011/11/02/world/asia/kyrgyzstan-says-united-states-manas-air-base-will-close.html>

256. Sergey Karaganov. (2022, 22 вересня). *Sergei Karaganov: "Let's get it straight — a Patriotic War is on"*. <https://karaganov.ru/en/sergei-karaganov-let-s-get-it-straight-a-patriotic-war-is-on/>

257. Shraibman, A. (2022, 17 травня). *Won't Get Fooled Again: Is Lukashenko Trying to Distance Himself From Russia?* Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/politika/2022/05/wont-get-fooled-again-is-lukashenko-trying-to-distance-himself-from-russia?lang=en¢er=russia-eurasia>

258. Smith, B. (2010, 3 лютого). *U.S. pondered military use in Georgia*. Politico. <https://www.politico.com/story/2010/02/us-pondered-military-use-in-georgia-032487>

259. Starovoitova, G. (1997). *Sovereignty After Empire: Self-Determination Movements in the Former Soviet Union*. UNITED STATES INSTITUTE OF PEACE. <https://www.usip.org/sites/default/files/pwks19.pdf>

260. Stoll, H. (2023, 9 вересня). *A Case for Greater US Engagement in Central Asia*. The Diplomat. <https://thediplomat.com/2023/09/a-case-for-greater-us-engagement-in-central-asia/>

261. Szulecki, K., & Overland, I. (2023). *Russian nuclear energy diplomacy and its implications for energy security in the context of the war in Ukraine*. *Nature Energy*. <https://doi.org/10.1038/s41560-023-01228-5>

262. ТАСС. (2021, 9 листопада). *Лавров призвал ЕС избегать двойных подходов в ситуации на границе Белоруссии с Польшей* - ТАСС. <https://tass.ru/politika/12870977>

263. The Moscow Times. (2023, 22 червня). *Kazakhstan and Kyrgyzstan to Share Data with Moscow on Anti-War Russians, Conscripts* - The Moscow Times. <https://www.themoscowtimes.com/2023/06/22/kazakhstan-and-kyrgyzstan-to-share-data-with-moscow-on-anti-war-russians-conscripts-a81594>

264. The Open Dialogue Foundation. (2023, 9 травня). *Russia's Accomplices in the War Against Ukraine: Kazakhstan and Kyrgyzstan, the Russian Army's Reliable Rear* - Open Dialogue Foundation. <https://en.odfoundation.eu/a/627027,russias-accomplices-in-the-war-against-ukraine-kazakhstan-and-kyrgyzstan-the-russian-armys-reliable-rear>

265. The White House. (2021, 3 червня). *FACT SHEET: Biden-Harris Administration Unveils Strategy for Global Vaccine Sharing, Announcing Allocation Plan for the First 25 Million Doses to be Shared Globally* | The White House [Прес-реліз]. <https://bidenwhitehouse.archives.gov/briefing-room/statements-releases/2021/06/03/fact-sheet-biden-harris-administration-unveils-strategy-for-global-vaccine-sharing-announcing-allocation-plan-for-the-first-25-million-doses-to-be-shared-globally/>
266. The White House. (2022, 12 жовтня). *National Security Strategy*. <https://bidenwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2022/11/8-November-Combined-PDF-for-Upload.pdf>
267. The White House. (2024, 13 червня). *Bilateral Security Agreement Between the United States of America and Ukraine* | The White House. <https://bidenwhitehouse.archives.gov/briefing-room/statements-releases/2024/06/13/bilateral-security-agreement-between-the-united-states-of-america-and-ukraine/>
268. Tisdall, S. (2014, 19 листопада). *The new cold war: are we going back to the bad old days?* the Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2014/nov/19/new-cold-war-back-to-bad-old-days-russia-west-putin-ukraine>
269. Torbakov, I. (2005, 27 травня). *Will Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline carry revolutionary ideas along with crude?* The Jamestown Foundation. <https://jamestown.org/program/will-baku-tbilisi-ceyhan-pipeline-carry-revolutionary-ideas-along-with-crude/>
270. TUT.BY. (2006, 21 березня). *Послы стран Евросоюза пришли на Октябрьскую площадь Минска, чтобы "увидеть все своими глазами"*. <https://web.archive.org/web/20151222095220/http://news.tut.by/elections/65822.html>
271. TUT.BY. (2007, 28 лютого). *США ввели санкции против шести белорусских деятелей, Минск назвал это "юридическим нонсенсом"*. <https://web.archive.org/web/20151225040818/https://news.tut.by/politics/83510.html>
272. Ullman, H. (2022, 16 лютого). *Why Putin won't invade Ukraine*. Atlantic Council. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/why-putin-wont-invade-ukraine/>
273. Umarov, T. (2024, 5 липня). *The Shanghai Cooperation Organization Is Ineffective and Irrelevant*. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/politika/2024/07/sco-summit-china-russia?lang=en>
274. U.S. Department of Defense. (2022, 27 жовтня). *National Defense Strategy*. <https://www.defense.gov/National-Defense-Strategy/>
275. U.S. Department of Defense. (2024, 5 липня). *Postponement of Exercise Noble Partner Announcement* [Прес-

реліз]. <https://www.defense.gov/News/Releases/Release/Article/3827839/postponement-of-exercise-noble-partner-announcement/>

276. U.S. Department of Justice. (2022, 20 січня). *Belarusian Government Officials Charged with Aircraft Piracy for Diverting Ryanair Flight 4978 to Arrest Dissident Journalist in May 2021*. <https://www.justice.gov/archives/opa/pr/belarusian-government-officials-charged-aircraft-piracy-diverting-ryanair-flight-4978-arrest>

277. U.S. Department of State. (1997, 30 січня). *Belarus Country Report on Human Rights Practices for 1996*. https://1997-2001.state.gov/global/human_rights/1996_hrp_report/belarus.html

278. U.S. Department of State. (2010, 23 грудня). *Technical Difficulties Joint US-EU Statement on Post-Presidential Elections' Situation in Belarus*. <https://2009-2017.state.gov/r/pa/prs/ps/2010/12/153661.htm>

279. U.S. Department of State. (2018, 25 липня). *Crimea Declaration*. <https://2017-2021.state.gov/crimea-declaration/>

280. U.S. Department of State. (2023, 28 лютого). *Economic Resilience in Central Asia Initiative*. <https://www.state.gov/economic-resilience-in-central-asia-initiative/>

281. U.S. Department of State. (2024). *COVID-19 Vaccine Donations*. <https://www.state.gov/covid-19-recovery/vaccine-deliveries/>

282. U.S. Department of State. (2025, 12 березня). *U.S. Security Cooperation with Ukraine*. <https://www.state.gov/bureau-of-political-military-affairs/releases/2025/01/u-s-security-cooperation-with-ukraine>

283. U.S. Department of the Treasury. (2023, 9 серпня). *U.S. Expands Sanctions on the Belarusian Regime, Marking the Three-Year Anniversary of the Fraudulent August 2020 Presidential Election*. <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy1682>

284. U.S. Department of State. (2009, 9 січня). *United States-Georgia Charter on Strategic Partnership*. <https://www.state.gov/united-states-georgia-charter-on-strategic-partnership>

285. U.S. Embassy in Belarus. (2020, 15 травня). *On First Shipment of U.S. Oil to Belarus*. <https://by.usembassy.gov/on-first-shipment-of-u-s-oil-to-belarus/>

286. U.S. Embassy in Georgia. (2023, 5 квітня). *STATEMENT BY SECRETARY ANTONY J. BLINKEN: Public Designations of Mikheil Chinchaladze, Levan Murusidze, Irakli Shengelia, and Valerian Tsertsvadze, Due to Involvement in Significant Corruption*. <https://ge.usembassy.gov/public-designations-of-four-individuals-associated-with-the-georgian-judiciary-due-to-involvement-in-significant-corruption/>

287. U.S. Embassy in Kyrgyz Republic. (2024, 30 грудня). *U.S. Government Supports New Partnerships in the Dairy Sector of the Kyrgyz Republic*. <https://kg.usembassy.gov/u-s-government-supports-new-partnerships-in-the-dairy-sector-of-the-kyrgyz-republic/>

288. U.S. Embassy in Tajikistan. (2020, 5 лютого). *United States Strategy for Central Asia 2019-2025: Advancing Sovereignty and Economic Prosperity*. <https://tj.usembassy.gov/united-states-strategy-for-central-asia-2019-2025-advancing-sovereignty-and-economic-prosperity/>
289. U.S. Embassy in Ukraine. (2008, 20 грудня). *Хартія Україна – США про стратегічне партнерство*. <https://ua.usembassy.gov/uk/our-relationship-uk/u-s-ukraine-charter-strategic-partnership-uk/>
290. U.S. Embassy in Ukraine. (2024a, 17 червня). *Міжнародна фінансова корпорація розвитку США (DFC) оголошує про нове страхування політичних ризиків в Україні на 357 мільйонів доларів*. <https://ua.usembassy.gov/uk/dfc-announces-357-million-in-new-political-risk-insurance-in-ukraine-as-russias-invasion-threatens-critical-private-investment/>
291. U.S. Embassy in Ukraine. (2024b, 23 грудня). *U.S. Provides new Vaccine Freezers and Funding for Ukraine COVID Battle*. <https://ua.usembassy.gov/u-s-provides-new-vaccine-freezers-and-funding-for-ukraine-covid-battle/>
292. VOA News. (2024, 12 червня). *US expands sanctions against Russia*. Voice of America. <https://www.voanews.com/a/us-expands-sanctions-against-russia/7653136.html>
293. Voice of America. (2010, 14 квітня). *US, Kyrgyzstan Holding Talks Amid Political Crisis*. <https://www.voanews.com/a/us-envoy-in-kyrgyzstan-for-talks-with-interim-government-90818699/115823.html>
294. Walker, S. (2017, 28 липня). *Putin: Russia promises retaliation as Senate passes sanctions bill*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2017/jul/27/putin-russia-us-sanctions-bill>
295. Walt, S. M. (2013). *Origins of Alliances*. Cornell University Press.
296. Waltz, K. N. (1979). *Theory of international politics*. Random House.
297. Weisman, S. R. (2004, 25 листопада). *Powell Says Ukraine Vote Was Full of Fraud*. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2004/11/25/politics/powell-says-ukraine-vote-was-full-of-fraud.html>
298. Weiss, Z. (2024, 6 лютого). *The Armenia-Azerbaijan conflict demands American diplomacy — without NATO overreach*. The Hill. <https://thehill.com/opinion/international/4450866-conflict-in-the-nagorno-karabakh-demands-american-diplomacy-without-nato-overreach/>
299. Wintour, P. (2018, 17 липня). *Helsinki summit: what did Trump and Putin agree?* the Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2018/jul/17/helsinki-summit-what-did-trump-and-putin-agree>
300. Wolczuk, K., Dragneva, R., & Wallace, J. (2022, 12 жовтня). *What is the Eurasian Economic Union?* Chatham House. <https://www.chathamhouse.org/2022/07/what-eurasian-economic-union>

301. World Health Organization. (2021, 12 січня). *The different types of COVID-19 vaccines*. <https://www.who.int/news-room/feature-stories/detail/the-race-for-a-covid-19-vaccine-explained>
302. Yildirim, Z. (2012). U.S. Foreign Policy Towards Azerbaijan: From 'Alliance to 'Strategic Partnership. *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 11(4), 1–15. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/19299>
303. ZMINA. (2021, 2 вересня). *Росія не продовжила мандат місії ОБСЄ на кордоні з Україною*. <https://zmina.info/news/rosiya-vidmovylas-prodovzhyty-mandat-misiyi-obsye-na-kordoni-z-ukrayinoyu/>